

ISSN Print 2708-0366
ISSN Online 2708-0374

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Таврійський науковий вісник

Серія: Економіка

Випуск 5

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

УДК 63(05)

*Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет
відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного аграрно-економічного університету
(від 25 лютого 2021 року протокол № 9).*

Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка: Науковий журнал. Вип. 5. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – 142 с.

Свідоцтво про Державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 23211-13051 Р,
видане Міністерством юстиції України 22.03.2018 р.

Журнал включено до міжнародних каталогів
наукових видань і наукометричних баз:
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського,
CrossRef, Index Copernicus.

Фахова реєстрація (категорія «Б»):

Наказ МОН України від 24 вересня 2020 року № 1188 (Додаток № 5)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;
072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;
076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;
242 – Туризм; 281 – Публічне управління та адміністрування;
292 – Міжнародні економічні відносини.

Редакційна колегія:

Кирилов Юрій Євгенович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, ректор Херсонського державного аграрно-економічного університету (*головний редактор*).

Грановська Вікторія Григорівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов, перший проректор, проректор з науково-педагогічної роботи Херсонського державного аграрно-економічного університету (*заступник головного редактора*).

Жосан Ганна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій Херсонського державного аграрно-економічного університету (*технічний редактор*).

Аверчев Олександр Володимирович – доктор сільськогосподарських наук, професор, професор кафедри економіки та фінансів, проректор з наукової роботи та міжнародної діяльності Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Бойко Вікторія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Вольська Олена Михайлівна – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Крикунова Вікторія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Круковська Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Мармуль Лариса Олександрівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Потравка Лариса Олександрівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Пристемський Олександр Станіславович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Stanley R. Thompson – Ph.D., Professor, The Ohio State University (Columbus, USA).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

© Херсонський державний аграрно-економічний університет, 2021

ЗМІСТ

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ****Черемісін О.В.**

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО САМОВРЯДУВАННЯ 1785–1870 рр. 7

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ****Губанова О.Р., Шуптар-Поривасва Н.Й., Андрущенко О.С.**

СТИМУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В УМОВАХ КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ..... 16

Гюляльєв Емил Чингиз оглы

ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ МИНИМАЛЬНОЙ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТОЙ

С ПРОЖИТОЧНЫМ МИНИМУМОМ И ДИНАМИКОЙ РОСТА

ВАЛОВОГО ВНУТРЕННЕГО ПРОДУКТА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ 24

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ****Дерманська Л.В.**

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

В КОНТЕКСТІ ІМПОРТУ 31

Нестеренко С.С.

ЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ

У СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ..... 38

Рудік Н.М.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ:

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ..... 47

Шаравара Р.І.

ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ:

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД..... 58

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ**Коробка С.В.**

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНТРОЛІНГУ

В СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ..... 65

Пудичева Г.О.

СТРУКТУРА ЕНЕРГЕТИЧНИХ ЛАНЦЮГІВ ПОСТАЧАННЯ В УКРАЇНІ 72

Скопень М.М., Красавцева Л.Ю.

ОПТИМІЗАЦІЯ РІВНЯ ДОХОДНОСТІ ГОТЕЛЮ НА ОСНОВІ

ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦІН В УМОВАХ СЕЗОННОГО КОЛИВАННЯ

ЗАВАНТАЖЕННЯ НОМЕРНОГО ФОНДУ 83

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА****Качановський О.І.**

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОРУШЕНИХ ЗЕМЕЛЬ ДЛЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ.....90

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ**Вядрова І.М., Єрмолаєва В.С.**ОСНОВНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ
ДИСТАНЦІЙНОГО БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ.....97**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ****Варнавська І.В.**АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ
ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН 104**Дубинська О.С.**ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
НА ПІДСТАВІ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА..... 112**Круковська О.В.**ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ
ІЗ ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ, ПІДРЯДНИКАМИ
ТА КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 123**МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ****Лобода О.М.**УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ
ЗА ДОПОМОГОЮ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА 131

CONTENTS

**ECONOMIC THEORY
AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT**

Cheremisin Oleksandr

ECONOMIC POLICY
OF DECENTRALIZED SELF-GOVERNMENT IN 1785–1870.....7

**WORLD ECONOMY
AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS**

Gubanova Olena, Shuptar-Poryvaieva Natalia, Andrushchenko Olesya

STIMULATION OF TOURIST ACTIVITY
IN CONDITIONS OF CORONAVIRUS CRISIS 16

Gulalyev Emil Chingiz oglu

RELATIONSHIP BETWEEN THE MINIMUM EARNINGS FEE
WITH LIVING MINIMUM AND GROWTH DYNAMICS
OF GROSS DOMESTIC PRODUCT IN AZERBAIJAN24

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Dermanska Liudmyla

PRIORITY OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF IMPORTS 31

Nesterenko Svetlana

THE IMPORTANCE OF ECONOMIC SECURITY OF REGIONS
IN THE SYSTEM OF REGULATION OF THE NATIONAL ECONOMY38

Rudik Natalia

PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL COOPERATION:
A MACROECONOMIC ASPECT47

Sharavara Roman

ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF REGULATION
OF THE BANKING SYSTEM:
DOMESTIC AND EUROPEAN EXPERIENCE.....58

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Korobka Svitlana

THEORETICAL ASPECTS OF CONTROLLING IMPLEMENTATION
IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM65

Pudycheva Halyna

STRUCTURE OF ENERGY SUPPLY CHAINS IN UKRAINE..... 72

Skopen Mykola, Krasavtseva Liudmyla

OPTIMIZATION OF THE LEVEL OF PROFITABILITY OF HOTEL
ON THE BASIS DIFFERENTIATION OF PRICES
IN CONDITIONS SEASONAL OSCILLATION LOADING NUMBER'S83

**ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT
AND ENVIRONMENT PROTECTION****Kachanovskyi Oleh**

CLASSIFICATION OF DISTRIBUTED LANDS FOR REHABILITATION 90

MONEY, FINANCES AND CREDIT**Viadrova Inna, Yermolaieva Valeriia**MAIN DIRECTIONS OF OPTIMIZATION AND IMPROVEMENT
OF REMOTE BANKING SERVICE 97**ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT****Varnavska Inna**ASPECTS OF APPLYING INNOVATIVE TEACHING METHODS
IN TEACHING ECONOMIC DISCIPLINES..... 104**Dubynska Olena**DETERMINATION OF THE LEVEL OF FINANCIAL
AND ECONOMIC SECURITY ON THE BASIS OF ANALYSIS
OF THE FINANCIAL STATEMENTS OF THE ENTERPRISE 112**Krukovska Olena**PECULIARITIES OF ACCOUNTING
WITH SETTLEMENTS, SUPPLIERS, CONTRACTORS
AND LIABILITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES..... 123**MATHEMATICAL METHODS, MODELS
AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY****Loboda Olena**IMPROVING METHODOLOGY MAKING MANAGEMENT DECISIONS
USING MATHEMATICAL MODELING THE ECONOMY
OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP 131

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК: 352.07(477.7)

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.1>

Черемісін О.В.

доктор історичних наук, професор кафедри професійної освіти,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0173-0489>

Cheremisin Oleksandr

Kherson State Agrarian and Economic University

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО САМОВРЯДУВАННЯ 1785–1870 РР.

ECONOMIC POLICY OF DECENTRALIZED SELF-GOVERNMENT IN 1785–1870

У статті розглядається економічна політика місцевого самоврядування протягом 1785–1870 рр. Основну увагу приділено феномену децентралізації, введеному міському положенню 1785 р., яке надавало самостійність у формуванні та розпорядженні фінансовими потоками з метою незалежності самоврядування від центральної влади. Досвід дореволюційної роботи самоврядування вкрай важливий для нашого часу, оскільки на сучасному етапі українського державотворення відбуваються реформи місцевого самоврядування за принципами децентралізації, тому зможе послугувати позитивними тенденціями розвитку. У статті робиться спроба проаналізувати наслідки широко задуманої реформи щодо економічної політики місцевого самоврядування, аналізуються прибутково-видаткова частина та принципи формування і використання бюджетів у різних регіонах України.

Ключові слова: економічна політика, бюджети, кошторис, місцеве самоврядування, децентралізація.

В статье рассматривается экономическая политика местного самоуправления на протяжении 1785–1870 гг. Основное внимание уделяется феномену децентрализации, введенному городским положением 1785 г., которое давало самостоятельность в формировании и использовании финансовых потоков с целью независимости самоуправления от центральной власти. Опыт дореволюционной работы самоуправления очень важный для нашего времени, потому что на современном этапе строительства украинского государства проводятся реформы местного самоуправления по принципам децентрализации, поэтому может послужить позитивными тенденциями развития. В статье сделана попытка проанализировать последствия широко задуманной реформы относительно экономической политики местного самоуправления, проанализированы расходно-прибыльная часть и принципы формирования и использования бюджетов в разных регионах Украины.

Ключевые слова: экономическая политика, бюджеты, смета, местное самоуправление, децентрализация.

This article examines the economic policy of local self-government during 1785–1870. The main attention is paid to the phenomenon of decentralization, introduced by the city regulation of 1785, which gave independence in the formation and management of financial flows in order to make self-government independent of the central government. The experience of pre-

revolutionary work of self-government is extremely important for our time, since at the present stage of the Ukrainian state, local self-government reforms are taking place according to the principles of decentralization, so it can serve as both positive and negative development trends. The article attempts to analyze the consequences of the widely planned reform of the economic policy of local self-government, analyzes the revenue and expenditure part and the principles of forming and using budgets in different regions of Ukraine. The task of self-preservation of cities, which was set before the urban reform of 1785, was far from fulfilled. But some fundamental issues of local self-government adopted by this reform are still of practical interest today. Thanks to this reform that decentralized self-government was born. It's concluded that in the legislation of the period under study, many issues of economic policy were determined in each specific city and region quite individually. At the same time city self-government bodies were not given the right to independently set the level of local taxes and fees. The composition of local finances covered the city budget. Through budgets, the local community's own funds were mobilized and spent. The rights and obligations of urban communities did not include independent formation, approval and expenditure of the budget, so the main problem of the financial condition of self-government was the implementation of the current economic policy. It was built on the principles of distribution of profitable sources, based on the concentration of all resources in one place. Drawn conclusion about rationality conducts to economic politics of organs of local self-government of the investigated period.

Key words: *economic policy, budgets, cost estimate, local government, decentralization.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі українського державотворення відбувається реформування системи місцевого управління та самоврядування на принципах децентралізації, що потребує проведення широких реформ. Основною метою цих реформ є перетворення вже існуючої адміністративної та самоврядної системи на ефективний чинник прискорення соціально-економічного розвитку регіонів. Намагаючись сформуванню сучасну модель децентралізованого самоврядування, місцеві громади не можуть не враховувати історичний досвід, що дасть змогу вивчити та проаналізувати загальний процес формування Української держави. Управлінські відносини минулого періоду і сьогодні становлять практичний інтерес щодо розбудови місцевого самоврядування в інтересах місцевих громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема економічного розвитку органів місцевого самоврядування почали цікавитися ще у XIX ст. З огляду на важливість функціонування міст як єдиного фінансового організму, слід звернути увагу на погляди представників економічної науки А. Львова [9], А. Великанова [2], А. Ушинського [18]. Ця група дослідників у власних роботах приділяла велику увагу економічній діяльності органів місцевого самоврядування. У їхніх дослідженнях розглядалися загальні питання соціально-економічного плану, господарського спектру, що ґрунтувалися на матеріалах досвіду муніципального будівництва Західної Європи.

У радянський період характерна загальна критика роботи місцевого самоврядування колишньої імперії і довгий час узагалі не піддавалася аналізу. Така тема вважалася неактуальною, мотивуючись тим, що місцеве самоврядування практично не займалося політичними справами, а зміст їхньої діяльності зводився до простого існування (за висловом Л. Веліхова [3]), воно було неспроможне вирішити питання ліквідації приватної власності та належним чином розвивати економічну сферу життя в інтересах трудящих мас, а займалося тільки захистом інтересів буржуазії.

Зі здобуттям Українською державою незалежності з 1991 р. однією з перспективних тематик історичної науки стало вивчення діяльності самоврядування українських регіонів, у тому числі й у соціально-економічній сфері. Так, наприклад, у дослідженнях В. Горбачова [5], О. Марченко [10], Т. Плаксієв [16], Т. Щерби [22] та ін. у проблемно-хронологічному вимірі стали розглядатися формування, структура і компетенція муніципальних органів, їх бюджетна політика і практична діяльність у господарській і соціально-культурній сферах. Деякі аспекти економічної діяльності було розглянуто у дослідженні І. Варнавської [1].

Але, незважаючи на загальну репрезентативність історичних досліджень за визначеною тематикою, досі залишаються невирішеними проблеми економічного розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є спроба аналізу економічної політики місцевого самоврядування в межах дії Жалуваної грамоти у 1785–1870 рр. як важливого етапу формування децентралізованого самоврядування, ідеї якої і дотепер становлять практичний інтерес.

Виклад основного матеріалу. У кінці XVIII ст. міста Півдня України розпочали життя з різними стартовими можливостями, населенням, земельною власністю. Уряд держави розмірковував досить просто: необхідно лише надати містам певну земельну власність, дозволити відкрити органи міської влади, а вони вже самі організують торгівлю, облаштують і віддадуть в оренду землі і, найголовніше, наповнять бюджети та не залежатимуть від державних видатків. Таким чином, прагнучи перевести важелі фінансування із центру на міста, держава полегшить собі управління регіонами імперії. Влада створила підґрунтя для формування «нових» муніципальних відносин на принципах децентралізації, основні ідеї якої повинні були призвести до модернізації, муніципалізації, капіталізації.

За ідеями нового життя необхідно було розгорнути жваві торговельні відносини, купецтву створити необхідні умови та перетворити його на міських господарів, які здатні розвивати міста на принципах децентралізації та самоутримання, тобто перетворення міських громад на муніципальну владу, з міських станів – на буржуазію.

Проголошена децентралізація громадського управління та створення міських дум стало цілком новим явищем в історії Російської імперії та Півдня України зокрема.

Головною метою широко задуманої реформи стало перекладення тягаря фінансового утримання з державної скарбниці на міста, дозволивши самоврядуванню створювати власні кошториси. Суб'єктами власності бюджету стали міста, а розпорядником – громадське управління. Тому самоврядування могло лише використовувати кошториси, а не бути їх власниками. За загальним планом міста повинні були формувати і використовувати бюджети на місці, нічого в державну скарбницю не відсилаючи. Таким чином, уряд чітко розподілив фінанси міські та державні, а населення отримало рахунки до сплати окремо міські та окремо державні.

Переклавши тягар місцевого фінансування на місцеві громади, нововведенням для Півдня у формуванні бюджетів стало використання земельних ресурсів та торгівлі у наповненні кошторисів, що значно різнило їх від інших регіонів, в яких головний важель покладався на податки з місцевого населення. На Півдні до бюджетів міст надходило до 43% усіх коштів, тоді як в інших регіонах України, Росії та інших землях із даних статей надходили мізерні (1–2%) прибутки (у багатьох містах їх просто не було), а головним джерелом наповнення кошторисів були оцінний збір та податки з місцевого населення.

Так, наприклад, у містах Волинської губернії більшість надходжень до бюджетів поступало з оцінного збору – 42%, а абсолютну більшість витрат (55–86%) становили адміністративні замовлення. Тим більше що в губернії серед 12 міст, п'ять було приватновласницькими і прибутків міст не існувало, а всі гроші становили власність господаря. Саме приватновласницькі міста демонстрували найменшу активність в економічному розвитку. Також у губернії були одними з найнижчих темпи міських прибутків [17, с. 108–111]. Натомість Південь України виділявся тим, що не мав приватновласницьких міст, й у цьому була регіонально-індивідуальна особливість.

Харківська губернія була одним із лідерів фінансового розвитку. У містах найбільше прибутків надходило за рахунок міського нерухомого майна, оброчних статей, міських підприємств та запозичень. Міста Харківської губернії займали друге місце в Україні за темпами прибутковості бюджетів. У витратах більший відсоток займали повернення боргів, утримання міських підприємств, народна освіта. Менше 10%

виділялося на благоустрій, державні замовлення, пожежну охорону та благодійництво [20, с. 246–252]. Таким чином, самоврядування витрачало більше на прибуткові заходи й у результаті отримувало більшість прибутків саме через ведення міського підприємництва. Борги, звичайно, становили більшість у всіх містах. Тобто без займів самостійно муніципалітети не справлялися з фінансовим тягарем.

У містах Чернігівської губернії темпи міського фінансового розвитку були найменшими серед українських губерній. Головними джерелами прибутків були різні збори (оцінний, на видачу ліцензій і торгових посвідчень, акцизний, візничий та ін.), оскільки були важливими для проведення ярмаркової торгівлі, на якій проходив збут сільськогосподарської та фабрично-заводської продукції, а ярмарки в кожному місті проходили по 3–5 разів на рік. Прибуток від міської земельної власності майже не був помітним у бюджетних розписах, оскільки землі було мало. Так, у Чернігові в 1874 р. бюджет отримав 80 руб. з оренди міських земель, а в 1893 р. – 2 тис руб. Більше коштів надходило навіть за оренду парків, садів і риболовних озер [21, с. 67–87].

Фінанси міст Полтавської губернії також були мізерними, і темпи зростання були низькими. Так, у 1808 р. бюджет Полтави становив 40 407 руб., а в 1834 р. – 75 тис руб., і це були найвищі показники міських кошторисів серед інших міст губернії. Більше половини прибутків кошториси отримували за винний відкуп, збори зі складів горілки, готелів, різних лавок. Земельних ресурсів було мало (у Полтаві 921 дес., із них 302 дес. – вигін, 254 – пасовиська), а тому прибутків у кошторисах було майже не помітно. Найбільша кількість витрат становила адміністративні замовлення (утримання та розквартирування військ, утримання поліції та пожежної команди та інші вимоги), так що навіть на власне утримання нічого не залишалося. Робота міського самоврядування була дійсно громадською, і міські голови разом із гласними не отримували заробітної плати [11, с. 35–43]. Однак на Півдні України міські голови отримували зарплату до 1 тис руб., а гласні – 400–600 руб., залежно від міста була і менша зарплата, але була.

Міста Подільської губернії отримували незначний прибуток. Максимальні були в Кам'янці та Барі – близько 200 тис руб., в інших містах – від 20 до 120 тис руб. Заборгованість була значно високою і збільшувалася в рік максимум на 93%, тоді як прибутковість міських кошторисів Подільської губернії збільшувалася в рік на 23%.

Усі міста разом станом на 1911 р. заборгували 1 млн руб., здебільшого за будівництво та ремонт, відкриття нових навчальних або громадських закладів, тобто за неприбуткові заходи [12, с. 153–160].

Але як би проблемно не виглядало фінансове становище міст українських губерній, у російських і білоруських губерніях ситуація виглядала ще гірше. У принципі позитивно і благополучно лише виглядали Москва, Санкт-Петербург, Ростов, але загалом фінансове становище було вкрай жалюгідне. Губернські міста російсько-білоруської глибинки ще якось існували, а в повітових і заштатних містах була просто фінансова темрява та пійма. У період кінця XVIII – першої половини XIX ст. рідко які російські міста перевищували 100 тис руб.

Так, наприклад, у Нижегородській губернії [13, с. 187–198] у 1856 р. прибутки самоврядування не перевищували 75 тис руб. Воронеж [14, с. 43–54] у 1856 р. отримував прибутку 45 тис руб, а повітові міста – до 8 тис руб., у позаштатних містах набагато менше – 1–4 тис руб. В Олонецькій губернії в 1857 р. в губернському місті Петрозаводську прибутків було 11 756 руб., в інших містах – від 1 до 4 тис руб. [15, с. 152–180]. Звичайно, за таких низьких прибутків абсолютна більшість витрат йшла на державні та адміністративні замовлення, а не на міські проблеми. У містах Естляндської губернії, незважаючи на те що більшість населення приймала активну участь у торговельній і промисловій справах, міські бюджети отримували невелику кількість прибутків.

Новим в історії південноукраїнській фінансовій історії став розподіл прибутків між містами з різним адміністративним статусом. Якщо в інших регіонах України, Росії та інших прибутки розподілялися залежно від адміністративного статусу, то на Півдні України такої закономірності не простежувалося. Так, наприклад, загальним правилом для всіх було те, що губернське місто отримувало найбільшу кількість прибутків. Далі за чергою були повітові, а потім і заштатні міста отримували найменшу кількість прибутків. На Півдні України такої пропорційної співвіднесеності не було. Наприклад, Одеса не була губернським містом, але прибутки були більшими, ніж у всіх губернських центрах разом. Керч також не була губернським містом, але прибутків мала більше, ніж губернські міста. Миколаїв, Севастополь не були губернськими, а прибутків мали більше, ніж у губернському місті.

Нововведенням став принцип виборності до громадських установ, що в реаліях Південноукраїнського регіону стало результатом швидкої адаптації населення до нових умов існування. Якщо в інших регіонах України формування йшло за рахунок родинно-протекційних відносин [4, с. 8–15], то на Півдні нові обранці не були пов'язані попереднім історичним досвідом із регіоном та соціальними зв'язками. Їх обрання відбувалося, головним чином, через успіхи в комерційній діяльності, а тому вони з відносною комерційністю становилися й до роботи у цивільних установах. Обиралися особи, які в старих регіонах особливого успіху не мали, а на Півдні бажали швидкого збагачення. Віддаленість від центру, швидка адаптація, нові умови існування, проголошені принципи децентралізації перетворили фінансову спрямованість роботи самоврядування на провідну. Тому поширеними явищами стали подвійне та потрійне обкладення податками міських обивателів, продаж міського майна собі на користь, 10% кошторисів стали особистим майном громадських обранців, а, можливо, й більше. Корупція, хабарництво та бюрократія розцвіли навіть у більших розмірах, аніж у старих регіонах.

Модернізація і «нове життя» не усунуло таке негативне явище минулого, як корупція, хабарництво. У новому житті Півдня України воно набуло нових форм і масштабів. Проблемність корумпованості та хабарництва міського самоврядування Півдня залишається недостатньо вивченою проблемою через незадовільний стан джерельної бази. Збереглося не дуже багато формулярних списків громадських обранців. Так, наприклад, у них була відведена спеціальна графа, в якій зазначалося, чи бере людина хабара. У деяких дана графа заповнена не була, а в деяких залишився запис, що хабарів не брав. У життєписах муніципальних діячів є певні згадки про подібні явища. Збереглися поодинокі скарги, в яких значилося, що депутати і канцеляристи хабарі беруть і в дуже великих розмірах. Тих, хто хабарі відмовляється сплачувати, ув'язнюють, жорстоко б'ють та відносяться до них як до кримінальних злочинців. Тоді виникає питання, за що можна було брати хабарі. Широкі можливості для цього відкривалися під час приписки до міських станів, видачі торгових посвідчень, перевірки правильності ведення торгівлі, здачі в оренду міського майна, проведення будівельно-ремонтних робіт та інших заходів. Ураховуючи свідчення сучасників про те, що обіг документації в муніципалітетах йшов дуже повільно, можна вважати цілком вірогідним, що хабарництво у самоврядуванні було цілком буденним явищем. Особливо під час здачі в оренду земельних угідь, які завершувалися продажем зовсім іншим людям, а також дуже поширеним було явище самозахоплення міських земель, що можна пов'язати із цим процесом і не переплачувати на податках та «добровільних внесках».

Постійне збільшення населення в нових південноукраїнських містах давало можливість поліції вести безконтрольні рейди з грабунку місцевого населення на міських землях (забирали врожай, гроші, заарештовували та били тих, хто відмовлявся платити). Хоча існували цілком законні збори на користь поліції (добровільні, поліційні тощо), які варіювалися від 500 руб. до 3 тис. руб., залежно від національної ситуа-

ції (особливо це виявлялося у повітових містах) більшість користувалася пільгами й накладала на міські національні меншини подвійні та потрійні грошові стягнення [19, с. 113–121]. Так, наприклад, у Григоріополі [6, арк. 3–11; 7, арк. 3–24] від самого початку заснування мешкало більше вірмен, тому інші національності сплачували до бюджету більше коштів, користуючись тим, що вірмени були при владі у міському самоврядуванні та для своїх зробили менше оподаткування. Південь України був межею осілости єврейського населення, але до міського самоврядування вони не мали відношення до 1870 р., власні справи вирішували за допомогою станового самоврядування та сплачували коробочний збір.

За період 1785–1870 рр. міські прибутки і видатки варіювалися у таких межах по губерніях: Херсонській – 1–37 тис руб., у середньому 18 тис руб. (виділялася одна Одеса, де вже у 1860 р. вже збирали прибутку в 700 тис руб., а в 1869 р. – 4 млн руб.); Катеринославській і Таврійській – 1,5–23 тис руб., у середньому – 10 тис руб. Таким чином, у містах Херсонської губернії міські прибутки були вищими серед інших по Півдню України.

У прибутковій частині їх більшість отримувалася за рахунок поточних, що становило 60%, надзвичайних – 30% (у багатьох містах Півдня України кількість поточних і надзвичайних прибутків була майже однаковою – 50%), допоміжних – 9%, а випадкових – 1%.

Порівняно з іншими регіонами України та Росії лівова частка прибутків припадала на поточні – 75%, допоміжні надходження становили 20%, надзвичайні – 4%, а випадкові – 1%.

Загалом загальний план міського самоврядування, побудований на принципах децентралізації, далеко в чому випереджав свій час. Дана ідея стала проявом нового життя, модернізації, європейського стилю мислення, переходу від феодалізму до капіталізму. До цієї ідеї в сучасному світі ми тільки повертаємося. Але на рубежі XVIII–XIX ст. її розвитку завадило те, що раціональні ідеї просто не співпадали з панівними поглядами російської бюрократії. На зміну децентралізації прийшла централізація. Південь України виявився недобудованим. Швидка модернізація та торговельний розвиток регіону вже на початку XIX ст. вимагали прокладення залізниць, але держава на такий крок не пішла, а заможні торговці не стали ризикувати власними капіталами. Тому ці чинники призвели до того, що реформа Катерини II не принесла очікуваної від неї користі. Хоча сама була прийнята з недоліками. Це і принципи становості, і головування мера у розпорядчій і виконавчій думках, і невизначеність взаємин між самоврядуванням і адміністрацією губернії, які розумілися індивідуально по регіонах. Але у цілому, якщо прийняти до уваги те, що в країнах Західної Європи сама теорія самоврядування тільки починала формуватися, для феодально-кріпосницько-бюрократичної Російської імперії це став величезний крок уперед, хоча і без належного теоретичного обґрунтування. І це завдяки Півдню України, освоєння якого змусило по-новому оцінити життя в державі. За великим рахунком концепція реформи 1785 р. у своїх основних рисах була демократичною, а її загальний план думської моделі самоврядування зберігся до встановлення радянської влади.

Завдання щодо самоутримання міст, яке було поставлено перед Міською реформою 1870 р., далеко не було виконано. Але деякі принципові питання міського самоврядування, прийняті цією реформою, і донині мають практичний інтерес. Саме завдяки цій реформі «міське громадське управління» перетворилося на «міське самоврядування».

Висновки. Таким чином, у законодавстві наприкінці XVIII ст. – 1870 р. не проводилося чіткої грані між державними й міськими податками, становими, общинними та губерньськими. Багато аспектів оподаткування визначалися у кожному конкретному місті індивідуально: або на розсуд адміністративної влади, або за рішенням міських обивателів. Закон закріпив за місцевим співтовариством визначені види податків і

зборів, теоретично достатніх для задоволення місцевих нестатків. При цьому органи міського самоврядування не наділялися правом самостійно встановлювати рівень місцевих податків і зборів. Але на практиці вони постійно збільшували податки, особливо для міщан і ремісників, що викликало постійні конфлікти. Муніципалітети мали можливість перерозподіляти прибутки та витрати на власний розсуд, якщо йшлося про непередбачувані грошові операції, та використовувати інші джерела надходження коштів для покриття витрат, таких як зовнішні надходження із земського збору, за умови якщо сформований бюджет міста не перевищував 30 тис руб. Склад місцевих фінансів охоплював міський бюджет. Міські бюджети були головною ланкою місцевих фінансів. Через бюджети здійснювалася мобілізація власних коштів місцевого співтовариства та їх витрата. До прав і обов'язків міських співтовариств не належало самостійне формування, затвердження і витрата бюджету.

Основна проблема фінансового стану самоврядування містилася у реалізації проведеної податкової політики. Вона будувалася на принципах розподілу прибуткових джерел, що спиралася на концентрацію усіх ресурсів в одному місці. Не розмежовувала бюджетні повноваження, компетенцію і відповідальність різних рівнів влади. Бюджети були представлені як план фінансової діяльності муніципалітету на поточний рік, виражений у грошах. За своїм матеріальним змістом бюджети являли собою централізований фонд коштів.

Список використаних джерел:

1. Варна夫ська І.В. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців спеціальності «Професійна освіта (Економіка)». *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* : колективна монографія. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Посвіт, 2020. Том III. С. 19–30.
2. Великанов А.О хуторах, расположенных на Одесской городской земле. Одесса : Гор. тип., 1864. 234 с.
3. Велихов Л.А. Основы городского хозяйства: общее учение о городе, его управлении, финансах и методах хозяйствования. Москва : Наука, 1996. 466 с.
4. Володько В.В. Чиновники системи управління та судочинства Київського намісництва (80-ті – перша половина 90-х рр. XVIII ст.): соціо професійний портрет: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2007. 20 с.
5. Горбачев В.П. Городское самоуправление на Украине (по реформе 1870 г.) : дис. ... канд. юрид. наук ; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 1995.
6. ДАХО. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1303. Арк. 3–11.
7. ДАХО. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 961. Арк. 3–24.
8. Историческое обозрение города Полтавы. Полтава : Тип. Губ. Правления, 1856. С. 118–147.
9. Львов А. О земле как элементе богатства. Москва, 1853. 236 с.
10. Марченко О.М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Одеса, 1997. 180 с.
11. Павловский И.Ф. Полтава. Исторический очерк ее как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1802–1856). Харьков : Сага, 2009. С. 35–43.
12. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 г. Каменец-Подольский : Тип. Губ. Правления, 1911. С. 153–160.
13. Памятная книжка Нижегородской губернии на 1855 г. Нижний Новгород : Тип. Губ. Правления. 1855. С. 187–198.
14. Памятная книжка Воронежской губернии на 1856 г. Воронеж : Тип. Губ. Правления. 1856. С. 43–54.
15. Памятная книжка Олонецкой губернии на 1857 г. Петрозаводск : Тип. Губ. Правления, 1857. С. 152–180.
16. Плаксієв Т.М. Міське самоврядування Середньої Наддніпряниці в другій половині XIX – на початку XX століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Запоріжжя, 2001. 192 с.
17. Прищєпа О.П. Міста Волині другої половині XIX – початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівці, 2003. С. 108–111.

18. Ушинский А. О значении мануфактурной промышленности. Санкт-Петербург, 1858. Т. 1. 107 с. ; Т. 2. 128 с.
19. Черемісін О.В. Фінанси міського самоврядування Півдня України в кінці XVIII – першій половині XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. 33. С. 113–121.
20. Чорний Д.М. Міста Лівобережжя України наприкінці XIX – початку XX ст. : дис. докт. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2008. С. 246–252.
21. Шара Л.М. Становлення органів самоврядування у містах і посадах Чернігівської губернії в останній третині XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2002. С. 67–87.
22. Щерба Т.О. Міське самоврядування на Правобережній Україні у другій половині XIX століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2001. 223 с.

References:

1. Varnavska I.V. (2020) Formuvannya komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv spetsialnosti «Profesiina osvita (Ekonomika)» [Formation of communicative competence of future specialists in the specialty «Vocational Education (Economics)»]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy*. Tom III: Konstatatsii ta dialogy v prostori nauky ta osvity. Konin – Uzhhorod – Kyiv – Kherson: Posvit. (in Ukrainian)
2. Velykanov A. (1864) O khutorakh, raspolozhennikh na Odesskoi horodskoi zemle [About the farms located on the Odessa city land]. Odessa: Hor. typ. (in Russian)
3. Velykhov L.A. (1996) Osnovi horodskoho khoziaistva: obshchee uchenye o horode, cho upravleniye, fyansakh y metodakh khoziaistvovaniya [Basics of urban economy: general doctrine of the city, its management, finance and methods of management]. Moscow: Nauka. (in Russian)
4. Volodko V.V. (2007) Chynovnyky systemy upravlinnia ta sudochynstva Kyivskoho namisnytstva (80-ti – persha polovyna 90-kh rr. XVIII st.): sotsio-profesiyni portret [Officials of the management and judicial system of the Kyiv governorate (80s – first half of the 90s of the XVIII century)] (PhD Thesis), Kyiv.
5. Horbachev V.P. (1995). Horodskoe samoupravlenye na Ukrainy (po reforme 1870 h.) [City government in Ukraine (according to the reform of 1870)] (PhD Thesis), Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina.
6. ДАНО. F. 14. Op. 1. Spr. 1303. Ark. 3–11.
7. ДАНО. F. 14. Op. 1. Spr. 961. Ark. 3–24.
8. Ystorycheskoe obozrenye horoda Poltavi [Historical review of the city of Poltava]. (1856) Poltava: Typ. Hub. Pravleniya. S. 118–147.
9. Lvov A. (1853) O zemle kak elemente bohatstva [About land as an element of wealth]. Moscow. (in Russian)
10. Marchenko O.M. (1997). Miske samovriaduvannya na Pivdni Ukrainy u druhii polovyni XIX st. [City self-government in the South of Ukraine in the second half of the XIX century] (PhD Thesis), Odesa.
11. Pavlovskiy Y.F. (2009) Poltava. Ystorycheskyi ocherk ee kak hubernskoho horoda v epokhu upravleniya heneral-hubernatoramy (1802–1856) [Poltava. Historical sketch of it as a provincial town in the era of governor-general management (1802–1856)]. Kharkiv: Saha. (in Russian)
12. Pamiatnaia knyzhka Podolskoi hubernyy na 1911 h. [Commemorative book of Podolsk province for 1911] (1911). Kamenets-Podolskiy: Typ. Hub. Pravleniya.
13. Pamiatnaia knyzhka Nyzhehorodskoi hubernyy na 1855 h. [Commemorative book of the Nizhny Novgorod province for 1855] (1855). Nyzhnyi Novhorod: Typ. Hub. Pravleniya.
14. Pamiatnaia knyzhka Voronezhskoi hubernyy na 1856 h. [Commemorative book of the Voronezh province for 1856] (1856). Voronezh: Typ. Hub. Pravleniya.
15. Pamiatnaia knyzhka Olonetskoi hubernyy na 1857 h. [Commemorative book of Olonets province for 1857] (1857). Petrozavodsk: Typ. Hub. Pravleniya.
16. Plaksii T.M. (2001) Miske samovriaduvannya Serednoi Naddnyprianshchyny v druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolit. [City self-government of the Middle Dnieper region in the second half of the XIX – early XX centuries] (PhD Thesis), Zaporizhzhia.
17. Pryshchepa O.P. (2003) Mista Volyni druhoi polovyni XIX – pochatku XX st. [Cities of Volynia in the second half of XIX – early XX centuries] (PhD Thesis), Chernivtsi.

18. Ushynskiy A. (1858) O znachenyy manufakturnoi promishlennosti [On the importance of the manufacturing industry]. Saint-Petersburgh. (in Russian)

19. Cheremisin O.V. (2012) Finansy miskoho samovriaduvannia Pivdnia Ukrainy v kintsi XVIII – pershii polovyni XIX st. [Finances of city self-government of the South of Ukraine in the end of XVIII – first half of XIX centuries]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyd-vo «ZNU», vol. 33, pp. 113–121.

20. Chorny D.M. (2008) Mista Livoberezhzhia Ukrainy naprykintsi XIX – pochatku XX st. [Cities of the Left Bank of Ukraine in the late XIX – early XX centuries] (PhD Thesis), Kharkiv.

21. Shara L.M. (2002) Stanovlennia orhaniv samovriaduvannia u mistakh i posadakh Chernihivskoi hubernii v ostannii tretyni XIX st. [Formation of self-government bodies in cities and positions of the Chernihiv province in the last third of the XIX century] (PhD Thesis), Kharkiv.

22. Shcherba T.O. (2001) Miske samovriaduvannia na Pravoberezhnii Ukraini u druhii polovyni XIX stolittia [City self-government on the Right Bank of Ukraine in the second half of the XIX century] (PhD Thesis), Donetsk.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

I МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.2>

Губанова О.Р.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки природокористування,
Одеський державний екологічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8535-1701>

Шуптар-Поривасєва Н.Й.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки природокористування,
Одеський державний екологічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3260-2714>

Андрущенко О.С.

старший викладач кафедри економіки природокористування,
Одеський державний екологічний університет

Gubanova Olena, Shuptar-Poryvaieva Natalia, Andrushchenko Olesya
Odessa State Environmental University

СТИМУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ

STIMULATION OF TOURIST ACTIVITY IN CONDITIONS OF CORONAVIRUS CRISIS

Статтю присвячено дослідженню особливостей відновлення ринку туристичних послуг в умовах коронавірусної пандемії, яка кардинально вплинула на одну з найбільш динамічних і високоприбуткових галузей світової економіки. Під час розгляду інструментального забезпечення підтримки туристичної галузі на найближчу перспективу визначено, що переважну більшість запропонованих заходів спрямовано на розвиток внутрішнього і регіонального туризму. Проведено аналіз застосовуваних сьогодні важелів стимулювання туристичної діяльності, які поділяються на три категорії інструментів. Це заходи адміністративного реагування на фінансовий стан постачальників та споживачів туристичних послуг, забезпечення корпоративної відповідальності за збереження туристичного бізнесу, формування індивідуальної зацікавленості туристів у туристичних продуктах, особливістю споживчої цінності яких є сукупність особистих вражень, матеріальної вигоди та безпеки.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, інструменти стимулювання, коронавірусна загроза, відновлення сфери туризму.

Статья посвящена исследованию особенностей восстановления рынка туристических услуг в условиях коронавирусной пандемии, которая кардинально повлияла на одну из наиболее динамичных и высокодоходных отраслей мировой экономики. При рассмотрении инструментального обеспечения поддержки туристической отрасли на ближайшую перспективу определено, что подавляющее большинство предлагаемых мер направлено на развитие внутреннего и регионального туризма. Проведен анализ применяемых сегодня

рычагов стимулирования туристической деятельности, которые делаются на три категории инструментов. Это способы административного реагирования на финансовое состояние поставщиков и потребителей туристических услуг, обеспечения корпоративной ответственности за сохранение туристического бизнеса, формирования индивидуальной заинтересованности туристов в туристических продуктах, особенностью потребительской ценности которых является совокупность личных впечатлений, материальной выгоды и безопасности.

Ключевые слова: туризм, туристическая отрасль, инструменты стимулирования, коронавирусная угроза, восстановление сферы туризма.

The purpose of the work is to review and systematize the tools to help the global market of tourist services out of crisis in which it found itself due to the coronavirus epidemic. The methodological and informational basis of the work is scientific works, materials of periodicals, official sites and analytical reviews of the IMF, UNWTO. The research used methods of analysis, synthesis, comparison, grouping and generalization. The article is devoted to the study of the peculiarities of the recovery of the market of tourist services in a coronavirus pandemic, which has dramatically affected one of the most dynamic and highly profitable sectors of the world economy. Research on improving the anti-crisis strategy of tourism development in the context of instrumental support for stimulating tourism in a global pandemic is becoming relevant. Many countries around the world are currently taking steps to minimize the effects of the COVID-19 pandemic and to encourage the recovery of the tourism sector. They are aimed at maintaining a balance between the protection of tourists and the interests of tourism workers, providing conditions for business survival in the entire supply chain of tourism services, coordination of targeted response to modern challenges of the tourism market. Today, the two most common approaches to overcoming the crisis are used in the world. The first approach is aimed at providing affordable credit lines for the tourism business, and the second involves deferring their payment of debts and tax liabilities. When considering the instrumental support of the tourism industry for the near future, it was determined that the vast majority of the proposed measures are aiming at the development of domestic and regional tourism. The analysis of the levers of incentives for tourism activities that are using today was carried out. They are classified into three categories of instruments. These are tools for administrative response to the financial condition of providers and consumers of tourism services; corporate responsibility tools to preserve the tourism business; instruments of individual interest of tourists in tourism products, the consumer value of which is a combination of material benefits, personal impressions and safety of consumption.

Key words: tourism, tourism industry, incentive tools, the threat of coronavirus, tourism recovery.

Постановка проблеми. До недавнього часу туризм уважався одним із найбільш динамічно зростаючих секторів глобальної економіки, доходи від якого, за прогнозами Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), у 2020 р. мали зрости до 2 трлн дол. США, а кількість туристичних відвідувань – до 1,6 млрд осіб. У 2019 р. внесок туристичної галузі становив 10,3% світового ВВП (8,9 трлн дол. США), експортна виручка – 1,7 трлн дол. США (6,8% від загального експорту, 28,3% від світового експорту послуг), капітальні вкладення – 4,3% від загального обсягу інвестицій (948 млрд дол. США). Окрім того, у сфері туризму було зайнято 330 млн осіб (10,4% від загальної зайнятості) [1]. Однак пандемія COVID-19 кардинально вплинула на туристичну галузь, стала потужним чинником різкої зміни спостережуваного в останні десятиліття висхідного тренда розвитку туризму.

На початку травня 2020 р. UNWTO оприлюднила три сценарії розвитку міжнародного туризму після подолання коронавірусної кризи. За першим сценарієм за поступового відкриття кордонів та ослаблення обмежень на поїздки з початку липня падіння туристичних потоків у світі мало становити 58%. Відповідно до другого сценарію, за умови, що вказані заходи здійснювалися на початку вересня, кількість туристичних поїздок повинна була скоротитися на 70%. І найбільш загрозливий, третій сценарій передбачав, що у разі якщо діючі обмеження на пересування туристів не будуть скасовані на початку грудня, туристичні потоки скоротяться на 78% [2]. Фактично, за

даними UNWTO, за перші десять місяців поточного року туристичні напрямки прийняли на 900 млн іноземних туристів менше порівняно з тим же періодом 2019 р., що призвело до втрати 935 млрд дол. США, а за підсумками 2020 р., згідно з прогнозними оцінками, кількість міжнародних мандрівників скоротиться на 70–75% і світовий туризм повернеться до рівня 1990 р. зі зменшенням числа прибуттів на 1 млрд та втратою приблизно 1,1 трлн дол. США [3].

З огляду на ситуацію, що склалася, темпи та модель економічного відновлення туристичної галузі стають предметом інтенсивних обговорень та потребують розроблення пропозицій щодо стимулювання сфери туризму в умовах існуючої коронавірусної загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування стратегії розвитку туризму, механізмів її реалізації досліджували багато українських і зарубіжних учених, зокрема, О. Амоша, І. Балабанова, М. Біржакова, А. Бодрова, Д. Веденіна, А. Гришук, Б. Данилишин, В. Данильчук, О. Ігнатенко, В. Куценко, О. Любіцева, Л. Мазнік, Н. Мельник, О. Невелєв, К. Нікітенко, Ю. Ольвінська, В. Пазенок, В. Пестушко, В. Піла, А. Сидорова, В. Федорченко, І. Черниш, О. Чмир, В. Цибульський, В. Цибуха, В. Шкарупа, І. Школа, Е. Щепанський, З. Юринець, Г. Харріс, Дж. Боуен, Дж. Рітчі, Н. Реймерс, Ф. Котлер та ін. Утім, існуючі наукові напрацювання щодо управління розвитком туристичної галузі залишають невирішеними питання вдосконалення антикризової стратегії розвитку туризму в контексті інструментального забезпечення стимулювання туристичної діяльності в умовах глобальної пандемії.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є огляд та систематизація інструментів сприяння виходу глобального ринку туристичних послуг із кризового стану, в якому він опинився внаслідок пандемії коронавірусу.

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, офіційних сайтів та аналітичних обзорів IMF, UNWTO. У дослідженні використано методи аналізу, синтезу, порівняння, групування та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Пандемія коронавірусу COVID-19, яка з початку 2020 р. охопила більшість країн світу, зумовила низку потужних загроз глобальній економіці. Так, за оцінками Міжнародного валютного фонду (IMF), наданими у квітні 2020 р. на основі базового сценарію прогнозу світового економічного розвитку, який передбачає, що пандемія COVID-19 почне затухати в другому півріччі 2020 р., а вжиті національними урядами антикризові зусилля дадуть змогу уникнути масштабного скорочення виробництва і зайнятості, падіння світового ВВП в поточному році слід очікувати на 3,0%, а в 2021 р. – відновлення його зростання до 5,8%. Проте якщо пік пандемії не буде пройдений до кінця 2020 р. та її поширення продовжиться в наступному році (альтернативний песимістичний сценарій), темпи спаду світової економіки в поточному році порівняно з базовим сценарієм подвоються до 6,0%, а в 2021 р. досягнуть майже 8%. Отже, пандемія COVID-19 може сприяти виникненню найпотужнішого скорочення глобального виробництва з часів Великої депресії й набагато серйознішого, ніж за часів останньої світової фінансово-економічної кризи 2008 р. [4]. Через коронавірусну загрозу в найглибшу рецесію за всю історію існування вступив Євросоюз. Так, за прогнозними оцінками Єврокомісії, економічний спад у країнах ЄС-27 у 2020 р. досягне 7,4%, а очікуване відновлення в 2021 р. буде недостатнім для того, щоб компенсувати відповідне падіння, про що свідчать дані, наведені в табл. 1.

Зростання ВВП в багатьох країнах світу значною мірою залежить від розвитку туристичної галузі, яка, своєю чергою, зумовлює мультиплікативний ефект в інших сферах економіки, задіяних на ринку туристичних послуг.

Криза, пов'язана зі спалахом коронавірусної інфекції, стала найгіршою для туристичної галузі з 1950 р. Згідно з даними UNWTO, збитки світового туризму в першому півріччі цього року оцінювалися в 320 млрд дол. США. За підрахунками експер-

тів, у 2020 р. експортна виручка національних економік від туризму скоротиться на 1,2 трлн дол. США, буде втрачено до 120 млн робочих місць, кількість туристичних прибуттів зменшиться від 850 млн до 1,1 млрд [6]. В Україні втрати туристичної галузі оцінюються у понад 1,5 млрд дол. США [7].

Таблиця 1

Ключові макроекономічні показники ЄС-27

Рік	Рівень безробіття, %	Валові інвестиції, % від попереднього року	Реальний ВВП, % від попереднього року
2019 (факт)	6,7	5,7	1,5
2020 (прогноз)	9,0	- 13,2	- 7,4
2021 (прогноз)	7,9	9,7	6,1

Джерело: складено за даними [5]

Нині багато країн світу впроваджують заходи щодо мінімізації наслідків пандемії COVID-19 і стимулювання відновлення туристичного сектору, які спрямовані на дотримання балансу між захистом туристів та інтересами працівників туристичної галузі, забезпечення умов щодо виживання бізнесу по всьому ланцюжку постачання туристичних послуг, координацію адресного реагування на сучасні виклики туристичного ринку.

Туристична галузь першою зіткнулася з проявами коронавірусного карантину. Майже до середини травня поточного року було закрито більшість готелів, що унеможливило офіційний прийом відвідувачів. Обмеження були накладені на масові заходи (фестивалі, концерти, спортивні змагання), які традиційно приваблюють туристів. Практично повністю припинили свою діяльність курортно-рекреаційні та оздоровчі об'єкти. Унаслідок упровадження обмежувальних заходів утворився кумулятивний ефект, який негативно вплинув як на індустрію відпочинку та подорожей, так і на супутні галузі, зокрема готельно-ресторанний бізнес, транспорт (пасажирські перевезення), роздрібну торгівлю, індустрію розваг тощо. Унаслідок спалаху коронавірусу річні втрати туристичної галузі у США оцінюються в 24 млрд дол. США, що втричі більше збитку країни від терактів «11 вересня». Італія, де туризм становить 13% ВВП, у поточному році втратить понад 10 млрд дол. США та значну частину малого бізнесу. Через пандемію COVID-19 к ЄС вже втратили роботу близько 6 млн працівників туристичної галузі [8]. За різними сценаріями, у 2020 р. в Україні очікується падіння туристичних прибутків на рівні 58–78% порівняно з минулим роком [9].

Ураховуючи кризову ситуацію, що склалася в туристичній галузі, уряди країн та міжнародні організації вживають термінових заходів для стимулювання відновлення сфери туризму через підтримку ліквідності; фінансові інструменти (від прямої фінансової допомоги до пом'якшення умов кредитування); послаблення податкового тиску (зменшення або скасування податків на мандрівників у вигляді готельних, аеропортових та портових зборів, що збільшують вартість поїздок); введення пільг і стимулів для забезпечення підтримки компаній, які найбільше постраждали від коронавірусу; спрощення візових режимів і скорочення вартості віз; застосування нових технологій під час проходження прикордонного контролю; створення програм та проектів підтримки туристичної галузі; запровадження комунікаційних платформ, опитувань; сприяння працевлаштуванню та навчанню у сфері туризму тощо.

Сьогодні у світі застосовуються два найбільш поширених підходи до подолання кризи: перший підхід спрямований на забезпечення доступних кредитних ліній для представників туристичного бізнесу, а другий передбачає відстрочку сплати ними боргових і податкових зобов'язань. Незважаючи на те що всі країни використовують

обидва підходи, держави з більш розвинутою економікою і високим кредитним рейтингом переважно орієнтуються на кредитну підтримку суб'єктів господарювання, розраховуючи на відновлення конкурентоспроможності національної економіки в максимально стислі терміни, інші країни – на відстрочку погашення податкових і боргових зобов'язань, що в перспективі може привести до негативних макроекономічних наслідків.

Для підтримки туристичного бізнесу, який сьогодні переживає швидке і різке падіння попиту на свої послуги і сплеск безробіття на глобальному, національному та регіональному рівнях, особливого ставлення вимагають малі та середні туристичні підприємства (найбільш адаптовані до інноваційних змін, але такі, що мають невеликий потенціал фінансової міцності та знаходяться в зоні особливого ризику). Саме на цю категорію суб'єктів туристичного бізнесу орієнтована більшість інструментів стимулювання туристичної галузі. Наприклад, у Польщі відсоткова ставка на позики для малого та середнього бізнесу (МСБ), зокрема у сфері туризму, зменшена до 0% на термін до 12 місяців. Урядом Росії для представників МСБ, що працюють у галузях, які найбільш постраждали від пандемії, включаючи гостинність, туризм, дозвілля і транспорт, уведено відстрочку виплати за позиками до шести місяців. В Угорщині для компаній, у тому числі туристичних, що переживають занепад, застосовується компенсація 70% заробітної плати протягом трьох місяців, а також суттєво скорочено різні відрахування з неї. Для збереження робочих місць та підтримки діяльності малого бізнесу в Словаччині здійснюється фінансова допомога суб'єктам підприємництва у сфері туристичних послуг [10].

В Україні також запропоновано законодавчі зміни на підтримку сфери туризму. Так, відповідними заходами визначено: податкові пільги для суб'єктів туристичної галузі, скасування туристичного збору до кінця року, звільнення операцій із надання туристичних послуг від сплати податку на додану вартість, податку на прибуток, єдиного соціального внеску, земельного податку та податку на нерухомість, додаткові пільги на оплату оренди та землю державної та комунальної власності. Окрім того, передбачається застосування адресної фінансової підтримки туристичних операторів, які зберігають робочі місця, як короткострокового інструмента відновлення сталості суб'єкта господарювання [11].

Таким чином, за характером впливу адміністративні інструменти підтримки МСБ у туристичній галузі поділяються на такі, що забезпечують доступність кредитних ліній для суб'єктів господарювання, й такі, що дають їм змогу відстрочити сплату боргових та податкових зобов'язань.

Поряд з інструментами державної допомоги туристичній галузі, що сьогодні поширені у світі, розвитку також набувають корпоративні інструменти мінімізації наслідків пандемії COVID-19. Так, деякі міжнародні готельні мережі вводять гарантії захисту ринку (перенесення бронювання номерів на пізніший термін або відшкодування їх вартості, оптимізовані програми лояльності, підтримка спільнот, яка передбачає надання готельних номерів для проживання працівникам медичної галузі, доступність готелів для карантинних заходів, приготування їжі для людей, які цього потребують, і представників служб оперативного реагування), упроваджують обов'язкові заходи щодо захисту здоров'я та забезпечення безпеки персоналу, здійснюють внутрішню реорганізацію (скорочення довільних витрат, зарплат та преміальних виплат, надання відпустки без збереження заробітної плати на два місяці, відмова від капітальних вкладень).

Проте стимулювання туристичної галузі відбувається не тільки завдяки спонуканню суб'єктів господарювання, а й за рахунок формування мотивації у споживачів туристичних послуг. Так, у рамках стратегії з відновлення туризму на Сицилії влада острова для залучення туристів пропонує оплачувати їм половину вартості авіаквит-

ків та частину рахунку за проживання в готелі, а також безкоштовно надавати квитки до музеїв та місць, де проводяться археологічні розкопки. На програму виділено 50 млн євро [6]. Угорщина і Хорватія просувають програми впровадження туристичних сертифікатів, завдяки яким наймані працівники одержують можливість отримати від компанії часткову компенсацію для відпочинку всередині країни, що дасть змогу зберегти внески в її економіку на максимально можливому рівні.

У Португалії готелі, ресторани, туристичні комплекси, турфірми та контори мають можливість отримати сертифікат Clean & Safe, який надасть туристам упевненість у власній безпеці і стане гарантією того, що цей заклад дотримується усіх необхідних вимог щодо запобігання поширенню COVID-19. Термін дії сертифіката – один рік, і він є безкоштовним. Мадридська асоціація готельєрів разом з Агентством з туризму Каталонії також розробляють власну систему сертифікації COVID-19 Free. Документ надаватиметься за дотримання гігієнічних протоколів із прибирання номерів, кухонь, громадських приміщень у готелях [12].

За програмою стимулювання внутрішнього туризму, на яку з бюджету РФ виділено 15 млрд руб., для туристів, що вирішили у цьому році провести відпустку на території країни, за програмою «Туристичний кешбек» через банківську карту «Мир» компенсується до 20% витрат за відпочинок тривалістю від двох ночей [13]. Цей інструмент стимулювання туристів надає можливість відпочити частині мешканців країни, збільшити попит на товари і послуги в умовах обмежених фінансових ресурсів, підтримати внутрішній туризм і позитивно вплинути на платіжний баланс держави.

Окрім матеріальної підтримки споживачів туристичних послуг, актуальності набувають і нематеріальні інструменти стимулювання туристів. До таких, зокрема, слід віднести практику відкладеного придбання туристичних путівок, квитків на розважальні та культурні заходи з плаваючою датою, цифровий стрімінг (потокове онлайн-мовлення) з музеїв, театрів, виставок і показів моди, спортивних заходів та інших подій, розвиток інформаційної турмережі, спрощення і здешевлення візових вимог.

Ще одним засобом стимулювання туристів є діджиталізація туристичних сервісів (використання технологій змішаної та доповненої реальності, QR-кодів, мультимедійних додатків для об'єктів показу тощо). Так, у РФ буде створена повноцінна цифрова платформа з організації подорожей Russpass, за допомогою якої людина в будь-якій точці світу зможе самостійно спланувати свій відпочинок у Росії, керуючись особистими інтересами і перевагами [14].

Ермітаж та компанія Apple спільно підготували п'ятигодинну подорож по музею, Російський музей у Санкт-Петербурзі розпочав реалізацію проекту «Мистецтво поруч». У Луврі, скориставшись віртуальною екскурсією, туристи можуть ознайомитися з найпопулярнішими експонатами музею, оглянувши кожну локацію у 3D-форматі, та отримати додаткову інформацію [15].

Під час локдауну зросла популярність віртуальних екскурсій та вдвічі збільшився інтерес до онлайн-подорожей. Сучасні технології дають змогу організувати інтерактивну екскурсію для групи у 10–15 осіб, яку проводить справжній екскурсовод, що має можливість не лише розповісти про видатні пам'ятки, а й підтримувати з людьми онлайн-діалог. Сьогодні Інтернет-екскурсії проводяться в ботанічному саду міста Кембридж, завдяки ним туристи можуть побачити онлайн Ніагарський водоспад, Колізей і Білий дім, відвідати запорізьку Хортицю [16].

Висновки. Огляд світового досвіду відновлення туристичної галузі в умовах коронавірусної кризи свідчить, що інструменти, які сьогодні запроваджуються, поділяються на адміністративні, корпоративні та індивідуальні. Перші спрямовані на підтримку з боку держави як постачальників, так і споживачів туристичних послуг, другі – на збереження туристичного бізнесу за допомогою заходів з оптимізації витрат та мотивації персоналу, треті – на координацію адресного реагування туристів на про-

позиції подорожей та відпочинку, які забезпечують одержання особистих вражень, матеріальної вигоди та безпечні для їх здоров'я.

Таким чином, стимулювання відродження туристичного сектору, який був рушійною силою світової економіки і забезпечував створення кожного п'ятого робочого місця, у сучасних умовах пандемії передбачає застосування широкого кола інструментів, що одночасно враховують інтереси та можливості всіх стейкхолдерів туристичної галузі.

Список використаних джерел:

1. World Travel and Tourism Council (WTTC). URL: wtcc.org/Research/Economic-Impact (дата звернення: 05.01.2021).
2. В UNWTO перерахували три сценарія відновлення міжнародного туризму в 2020 році. URL: <https://www.interfax.ru/world/707637> (дата звернення: 05.01.2021).
3. Через пандемію коронавірусу світовий туризм повернеться до рівня 1990 року. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/novini-turizmu-cherez-pandemiyu-koronavirusu-svitoviy-turizm-vpade-do-rivnya-1990-roku-novini-11259737.html> (дата звернення: 05.01.2021).
4. World Economic Outlook – April 2020: Chapter 1. The Great Lockdown. *International Monetary Fund*. April 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020> (дата звернення: 05.01.2021).
5. European Economic Forecast: Spring 2020. *European Economy Institutional Papers. European Commission*. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf (дата звернення: 05.01.2021).
6. Мельницька Ю. Коли закінчиться карантин: Три сценарії розвитку міжнародного туризму після пандемії. URL: <https://investory.news/koli-zakinchitsya-karantin-tri-scenarii-rozvitku-mizhnarodnogo-turizmu-pislya-pandemii/> (дата звернення: 05.01.2021).
7. Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України: Кабінетне дослідження. URL: <https://www.kas.de/documents/270026/8703904/> (дата звернення: 05.01.2021).
8. Коронавірус: скільки втрачає туризм. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51870285> (дата звернення: 05.01.2021).
9. Zoom или туристический бум: что будет с внутренним туризмом после карантина. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/zoom-ili-turisticheskij-bum-chto-budet-s-vnutrennim-turizmom-posle-karantina> (дата звернення: 05.01.2021).
10. Пандемія COVID-19 і її наслідки у сфері туризму в Україні: спеціальний звіт. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf> (дата звернення: 05.01.2021).
11. Проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) № 692-IX від 16.06.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68643 (дата звернення: 05.01.2021).
12. Панова І.О. Туризм під час пандемії: наслідки та перспективи. *Бізнес Інформ*. 2020. № 5. С. 226–232.
13. Второй этап кэшбека за туры по России: возврат 20% от стоимости тура или проживания в отеле. URL: <https://samokatus.ru/cashback-za-tury-po-rossii/> (дата звернення: 05.01.2021).
14. Эксперты высказались о новой цифровой платформе для туристов. URL: <https://www.atorus.ru/news/press-centre/new/52116.html> (дата звернення: 05.01.2021).
15. ТОП-7 віртуальних екскурсій музеями світу. URL: <https://naurok.com.ua/post/top-7-virtualnih-ekskursiy-muzejami-svitu> (дата звернення: 05.01.2021).
16. Британські гіді викликають посмішки і сльози радості онлайн-екскурсіями по ботанічному саду (відео). URL: <https://world.segodnya.ua/ua/world/wnews/britanskie-gidy-vyzyvayut-uly-bki-i-slezy-radosti-onlayn-ekskursiyami-po-botanicheskomu-sadu-video-1428288.html> (дата звернення: 05.01.2021).

References:

1. World Travel and Tourism Council (WTTC). Available at: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact> (accessed 05 January 2021).

2. V UNWTO perechyslyly try stsenaryia vosstanovlenyia mezhdunarodnoho turyzma v 2020 hodu [The UNWTO has listed three scenarios for the recovery of international tourism in 2020]. Available at: <https://www.interfax.ru/world/707637> (accessed 05 January 2021).

3. Cherez pandemiiu koronavirusu svitovyi turyzm povnertsia do rivnia 1990 roku [Due to the coronavirus pandemic, world tourism will return to 1990 levels]. Available at: <https://www.unian.ua/tourism/news/novini-turizmu-cherez-pandemiyu-koronavirusu-svitoviy-turyzm-vpade-do-rivnya-1990-roku-novini-11259737.html> (accessed 05 January 2021).

4. World Economic Outlook – April 2020: Chapter 1. The Great Lockdown. *International Monetary Fund*. April 2020. Available at: www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020 (accessed 05 January 2021).

5. European Economic Forecast: Spring 2020. European Economy Institutional Papers. *European Commission*. 2020. Available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf (accessed 05 January 2021).

6. Koly zakinchytisia karantyn: Try stsenarii rozvytku mizhnarodnoho turyzmu pislia pandemii [When the quarantine will end: Three scenarios for the development of international tourism after the pandemic]. Available at: <https://investory.news/koli-zakinchytisia-karantin-tri-scenarii-rozvytku-mizhnarodnogo-turizmu-pislya-pandemii/> (accessed 05 January 2021).

7. Vplyv COVID-19 ta karantynnykh obmezhen na ekonomiku Ukrainy: Kabinetne doslidzhenia [Impact of COVID-19 and quarantine restrictions on the economy of Ukraine: A case study]. Available at: <https://www.kas.de/documents/270026/8703904/> (accessed 05 January 2021).

8. Koronavirus: skilky vtrachaie turyzm [Coronavirus: how much tourism is losing]. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51870285> (accessed 05 January 2021).

9. Zoom ili turisticheskij bum: chto budet s vnutrennim turizmom posle karantina [Zoom or tourism boom: what will happen to domestic tourism after the quarantine]. Available at: <https://hromadske.ua/ru/posts/zoom-ili-turisticheskij-bum-chto-budet-s-vnutrennim-turizmom-posle-karantina> (accessed 05 January 2021).

10. Pandemiia COVID-19 i yii naslidky u sferi turyzmu v Ukraini: spetsialnyi zvit [The COVID-19 pandemic and its implications for tourism in Ukraine: a special report]. Available at: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf> (accessed 05 January 2021).

11. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo derzhavnoho pidtrymky sfery kultury, kreatyvnykh industrii, turyzmu, maloho ta serednoho biznesu u zvi'azku z diieiu obmezhuvalnykh zakhodiv, poviazanykh iz poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-19). № 692-IX vid 16.06.2020 [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts Concerning State Support for Culture, Creative Industries, Tourism, Small and Medium-Sized Businesses in Relation to Restrictive Measures Related to the Spread of Coronavirus Disease (COVID-19). № 692-IX dated 16.06.2020]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68643 (accessed 05 January 2021).

12. Panova I.O. (2020) Turyzm pid chas pandemii: naslidky ta perspektyvy [Tourism during a pandemic: consequences and prospects]. *Biznes Inform*, no. 5, pp. 226–232.

13. Vtoroy etap keshbeka za tury po Rossii: vozvrat 20% ot stoimosti tura ili prozhivaniya v otele [The second stage of cashback for tours in Russia: 20% refund of the cost of the tour or hotel stay]. Available at: <https://samokatus.ru/cashback-za-tury-po-rossii/> (accessed 05 January 2021).

14. Eksperty vyskazalis o novoy tsifrovoy platforme dlya turistov [Experts spoke about a new digital platform for tourists]. Available at: <https://www.atorus.ru/news/press-centre/new/52116.html> (accessed 05 January 2021).

15. TOP-7 virtualnykh ekskursii muzeiamy svitu [TOP-7 virtual tours of museums around the world]. Available at: <https://naurok.com.ua/post/top-7-virtualnih-ekskursiy-muzeyami-svitu> (accessed 05 January 2021).

16. Brytanski hidy vyklykaiut posmishky i slozy radosti onlain-ekskursiiamy po botanichnomu sadu (video) [British guides bring smiles and tears of joy online tours of the botanical garden (video)]. Available at: <https://world.segodnya.ua/ua/world/wnews/britanskie-gidy-vyzyvayut-ulybki-i-slezy-radosti-onlain-ekskursiyami-po-botanicheskomu-sadu-video-1428288.html> (accessed 05 January 2021).

УДК 338.246.2

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.3>**Гюлалыев Емил Чингиз оглы**

аспирант,

Азербайджанский государственный экономический университет

Gulalyev Emil Chingiz oglu

State University of Economics (UNEC)

ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ МИНИМАЛЬНОЙ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТОЙ С ПРОЖИТОЧНЫМ МИНИМУМОМ И ДИНАМИКОЙ РОСТА ВАЛОВОГО ВНУТРЕННЕГО ПРОДУКТА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**RELATIONSHIP BETWEEN THE MINIMUM EARNINGS FEE WITH LIVING MINIMUM AND GROWTH DYNAMICS OF GROSS DOMESTIC PRODUCT IN AZERBAIJAN**

В статье содержится анализ наиболее актуальных вопросов, касающихся института минимального размера оплаты труда, прожиточного минимума и динамики роста валового внутреннего продукта в Азербайджане. Целью исследования было изучить, как влияет повышение минимальной заработной платы в Азербайджане на экономическую активность, занятость и безработицу. Это направление важно изучать, потому что, подняв минимальную заработную плату до прожиточного минимума, можно повысить заработную плату, сократить бедность и добиться социальной стабильности. Показана взаимосвязь между динамикой влияния роста минимальной заработной платы и необходимостью внесения изменений на рынке труда в связи с риском расширения численности бедных рабочих. На основе проведенных исследований показано, что уровень минимальной заработной платы по отношению к средней заработной плате существенно отличается, величина минимальной заработной платы по отношению к средней ниже, но есть тенденция к росту. Выявлено, что динамика роста валового внутреннего продукта стимулирует темпы роста минимальной заработной платы, среднемесячной заработной платы и прожиточного минимума. Из сопоставлений выявлено, что темпы роста валового внутреннего продукта страны оказывают значительное влияние на стимулирование экономической активности, увеличение занятости, изменения на рынке труда в целом. При этом отмечается важность государственного регулирования минимальной заработной платы в рыночной экономике. Анализ статистики за 18 лет показывает, что минимальная заработная плата в Азербайджане не оказала влияния на экономический рост. Другими словами, пока минимальная заработная плата в Азербайджане не играет роли в стимулировании экономического роста на макроуровне, а носит только социальный характер.

Ключевые слова: Азербайджан, минимальный размер оплаты труда, средняя заработная плата, занятость, зарплата, прожиточный минимум, экономическая активность.

У статті міститься аналіз найбільш актуальних питань, що стосуються інституту мінімального розміру оплати праці, прожиткового мінімуму та динаміки зростання валового внутрішнього продукту в Азербайджані. Метою дослідження було вивчити, як впливає підвищення мінімальної заробітної плати в Азербайджані на економічну активність, зайнятість і безробіття. Цей напрям важливо вивчати, тому що, піднявши мінімальну заробітну плату до прожиткового мінімуму, можна підвищити заробітну плату, скоротити бідність і домогтися соціальної стабільності. Показано взаємозв'язок між динамікою впливу зростання мінімальної заробітної плати та необхідністю внесення змін на ринку праці у зв'язку з ризиком розширення чисельності бідних робітників. На основі проведених досліджень показано, що рівень мінімальної заробітної плати по відношенню до середньої заробітної плати суттєво відрізняється, величина мінімальної заробітної плати по відношенню до середньої нижче, але є тенденція до зростання. Виявлено, що динаміка зростання валового внутрішнього продукту стимулює темпи зростання мінімальної заробітної плати, середньомісячної заробітної плати та прожиткового мінімуму.

Із зіставлень виявлено, що темпи зростання валового внутрішнього продукту країни мають значний вплив на стимулювання економічної активності, збільшення зайнятості, зміни на ринку праці в цілому. При цьому наголошується на важливості державного регулювання мінімальної заробітної плати в ринковій економіці. Аналіз статистики за 18 років показує, що мінімальна заробітна плата в Азербайджані не впливала на економічне зростання. Іншими словами, поки мінімальна заробітна плата в Азербайджані не грає ролі у стимулюванні економічного зростання на макрорівні, а носить лише соціальний характер.

Ключові слова: Азербайджан, мінімальний розмір оплати праці, середня заробітна плата, зайнятість, зарплата, прожитковий мінімум, економічна активність.

The article contains an analysis of the most pressing issues related to the institution of the minimum wage, the subsistence level and the dynamics of the growth of the gross domestic product in Azerbaijan. The aim of the study was to study how the increase in the minimum wage in Azerbaijan affects economic activity, employment and unemployment. It is important to study this direction because by raising the minimum wage to the subsistence level it is possible to raise wages, reduce poverty and achieve social stability. The relationship between the dynamics of the impact of the growth of the minimum wage and the need to make changes in the labor market due to the risk of expanding the number of poor workers is shown. Based on the studies carried out, it is shown that the level of the minimum wage in relation to the average wage differs significantly, the value of the minimum wage in relation to the average is lower, but there is a tendency to increase. It was revealed that the dynamics of the growth of gross domestic product stimulates the growth rates of the minimum wage, average monthly wage and living wage. From the comparisons, it was revealed that the growth rates of the country's gross domestic product have a significant impact on stimulating economic activity, increasing employment, and changes in the labor market as a whole. At the same time, the importance of state regulation of the minimum wage in a market economy is noted. By the order of the President, the minimum wage has been doubled since 2019 year. Thus, according to the decree dated 18 June 2019 year on the increase of the minimum monthly wage, from 1 September 2019 year, the minimum wage will be 87 USD, which is an increase of 38.8 percent. Although the income of the population in 2019 is lower than forecast, the higher the growth rate of income and wages compared to low inflation, this year has resulted in a real increase in both incomes and average monthly wages. Analysis of statistics for a period of 18 years shows that the minimum wage in Azerbaijan did not affect economic growth. In other words, while the minimum wage in Azerbaijan does not play a role in stimulating economic growth at the macro level, but is only of a social nature.

Key words: Azerbaijan, minimum wage, average wage, employment, wages, economic activity Azerbaijan, minimum wage, average wage, employment, wages, economic activity.

Постановка проблеми. В последнее время удовлетворение материальных и социальных потребностей трудящихся и обеспечение достойного уровня жизни можно отметить как одно из основных направлений социально-экономической политики в нашей стране. Формирование и углубление рыночных отношений в стране, основанных на гражданских принципах, так или иначе оказывают существенное влияние на уровень жизни населения и его различных слоев, их доходы и образ жизни. К ним относятся выделение пособий пенсионерам, безработным, многодетным семьям, по уходу за детьми, жилищные и пособия для больных. В основе социальной защиты населения также лежат социальные стандарты и минимальные социальные гарантии. К ним относится минимальная оплата труда, которая является одним из институтов рынка труда.

Признано, что повышение минимальной заработной платы в стране является важным шагом на пути к увеличению доходов и повышению уровня благосостояния [1; 3; 9; 10]. Повышение минимальной заработной платы также положительно влияет на процессы рынка труда, приводя к увеличению доходов, в частности повышению конкурентоспособности рабочей силы, с другой стороны, стимулирует легализацию труда [2; 7; 8].

Помимо того, что минимальная ежемесячная заработная плата является самой низкой заработной платой, выплачиваемой работнику, известно, что в развитых странах существует система минимальных ограничений по дневной и почасовой оплате труда [7]. Преимущество минимальной заработной платы и политики заключается в том, что они косвенно определяют пути улучшения условий жизни, перспективы сокращения бедности и создания стимулов для эффективности бизнеса, поэтому государство обращает внимание на установление минимальной заработной платы как один из наиболее распространенных средств регулирования заработной платы на рынке труда.

Однако следует отметить, что среди экономистов нет единого мнения относительно вклада этого инструмента, как положительных, так и отрицательных факторов, которые приводят к повышению заработной платы и сокращению бедности, а также росту безработицы и занятости в неформальном секторе. В настоящее время система минимальная заработная плата применяется более чем в 90% из 187 стран – членов Международной организации труда [3]. В этих странах существуют разные системы определения минимальной заработной платы, и подходы зависят от потребностей и приоритетов каждой страны.

В некоторых странах система минимальной заработной платы устанавливается единообразно, в то время как в других она определяется сектором, видом деятельности или регионом [8; 10]. Кроме того, в некоторых странах минимальная заработная плата регулируется коллективными договорами, в других – законодательством, принимаемым государством. Хотя в Великобритании единая минимальная заработная плата существует с 1999 г., в 2016 г. она перешла на стандарт «прожиточного минимума» [9; 10]. Чешская Республика, Эстония, Ирландия, Израиль, Польша, Словакия, Словения и Германия, которые являются членами группы экономического сотрудничества, также имеют единую систему минимальной заработной платы. Минимальная заработная плата в других странах, таких как Дания, Финляндия, Норвегия, Швейцария, определяется коллективными договорами, в Китае, Малайзии, Южной Африке, Бразилии и Уругвае, а также России – по регионам [9]. Однако такие страны, как Сингапур, Бруней, Эфиопия, Сомали, Катар и Объединенные Арабские Эмираты, не имеют системы минимальной заработной платы. В Бельгии, Эстонии, Люксембурге, Румынии и Украине есть как почасовая, так и ежемесячная минимальная заработная плата. В Великобритании и США применяется только почасовая оплата, а на Мальте – минимальная недельная заработная плата [3; 11].

В некоторых странах оплачивается гарантированная минимальная заработная плата, которая способствует увеличению совокупного спроса, развитию производства и повышению уровня занятости, снижению социальной напряженности в стране. Гарантированная минимальная заработная плата в развитых странах обычно устанавливается на уровне прожиточного минимума.

Формулирование целей статьи. Сегодня среди ученых и практиков нет единого мнения относительно целесообразности использования данного регулирования социально-экономических отношений в обществе, поэтому необходимо проанализировать, какая связь имеется между минимальной заработной платой и прожиточным минимумом и динамикой роста валового внутреннего продукта в Азербайджане.

Методология исследований основана на информационном поиске источников, в том числе Интернет-ресурсов, статистической обработке полученных данных Государственного комитета статистики Азербайджанской Республики [12].

Изложение основного материала. В международной практике используются два метода обеспечения социальной защиты населения: отношение минимальной заработной платы к средней заработной плате для определения минимальной заработной платы; соотношение минимальной заработной платы и среднемесячной заработной платы. Поскольку в нашей стране средняя медианная заработная плата не рассчитыва-

ется, при оценке минимальной заработной платы ее можно сравнить с отношением минимальной заработной платы к среднемесячной заработной плате [4; 5].

Оценка этого показателя показывает, что существует разница между минимальной заработной платой и средней заработной платой в нашей стране (рисунок). На рисунке показаны динамика изменения средней месячной зарплаты, минимальной заработной платы и прожиточного минимума с 2006 по 2019 г. Из рисунка видно, что темпы роста среднемесячной заработной платы не достигают темпов роста минимальной заработной платы. В таблице ниже показан рост минимальной заработной платы в Азербайджане в 2006–2019 гг., динамика изменения соотношения среднемесячной заработной платы к прожиточному минимуму и минимальной заработной плате. Анализ показывает, что среднее значение отношения минимальной заработной платы к среднемесячной заработной плате равно в среднем 0,26 (табл. 1).

На рис. 1 видно, что минимальная заработная плата в Азербайджане непрерывно повышалась с 2006 по 2015 г. В 2015 г. в результате снижения курса маната по отношению к доллару размер минимальной заработной платы в долларах в Азербайджане резко (даже вдвое) упал. Однако начиная с 2017 г. правительство приняло необходимые меры для повторного повышения минимальной заработной платы. Среднемесячная заработная плата с годами продолжала расти и падать.

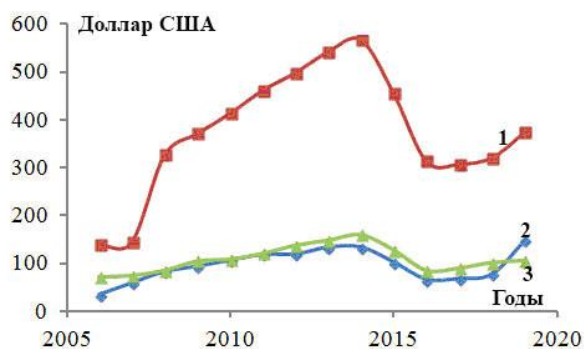

Рис. 1. Динамика изменения среднемесячной зарплаты (1), минимальной заработной платы (2) и прожиточного минимума (3)

Источник: рисунок составлен на основе данных Азгостата и авторских расчетов [12]

Из таблицы видно, что с ростом валового внутреннего продукта страны увеличивалась и минимальная заработная плата и, соответственно, прожиточный минимум. Как видно, минимальная заработная плата продолжала расти по мере увеличения среднемесячной заработной платы.

Правительства обычно стремятся поднять минимальную заработную плату до прожиточного минимума, потому что с точки зрения социального обеспечения минимальный доход должен опережать минимальные потребности. Хотя многие достигли этого, все же есть страны, которые не смогли добиться необходимых результатов.

За последние 10 лет в Азербайджане только в сентябре-декабре 2008 г. минимальная заработная плата была выше прожиточного минимума (1,07). В последующие годы разница между минимальной заработной платой и прожиточным минимумом стала увеличиваться, и в начале 2018 г. соотношение составляло 0,75.

Следует отметить, что в соответствии с Законом «О прожиточном минимуме» правительство Азербайджана обязано постепенно повышать размер минимальной заработной платы до уровня прожиточного минимума в стране. Генеральное коллек-

тивное соглашение между Кабинетом министров Азербайджанской Республики, Конфедерацией профсоюзов Азербайджана и Национальной конфедерацией предпринимателей (работодателей) Азербайджанской Республики, подписываемое каждые два года, обычно предусматривает такое обязательство. Эти обязательства выполняются на постоянной основе.

Таблица 1

**Динамика минимальной заработной платы
и некоторые социально-экономические показатели рынка труда
в Азербайджане за 2006–2019 гг.**

Годы	Минимальная заработная плата, дол. США	Средне- месячная заработная плата, дол. США	Валовый внутренний продукт, млн. дол. США	Прожиточный минимум, дол. США	Соотношение минимальной заработной платы/ среднемесячной заработной платы
2006	33,58	138,35	20982,76	71,64	0,24
2007	58,27	144,04	33050,93	74,58	0,40
2008	82,16	326,19	48852,24	85,20	0,25
2009	93,32	370,79	44297,62	104,52	0,25
2010	105,91	413,03	52909,29	108,40	0,26
2011	118,40	461,19	65951,63	120,30	0,26
2012	119,02	498,22	69684,32	137,47	0,24
2013	133,84	541,87	74164,44	147,86	0,25
2014	133,86	566,68	75188,68	159,36	0,24
2015	102,33	455,02	52969,51	127,67	0,22
2016	65,79	313,18	37843,22	85,22	0,21
2017	67,40	307,07	40750,12	90,06	0,22
2018	76,47	320,36	46939,41	101,76	0,24
2019	147,06	373,41	48047,65	105,88	0,39

Источник: таблица составлена на основе данных Азгостата и авторских расчетов

Месячная заработная плата работника, отработавшего по месячной норме рабочего времени и выполнявшего свои функции, не может быть ниже установленного государством минимального размера оплаты труда. Согласно ст. 89 Трудового кодекса Азербайджана, дневная норма времени не может превышать 8 часов, а недельная норма времени – 40 часов. Следует отметить, что Трудовой кодекс запрещает любое уменьшение размера оплаты труда работников по разным причинам и выплату заработной платы ниже установленного государством минимального размера оплаты труда. Как известно, недавним распоряжением президента размер минимальной заработной платы был увеличен вдвое. Так, согласно Постановлению от 18 июня 2019 г. о повышении минимального размера оплаты труда, с 1 сентября текущего года минимальный размер оплаты труда составит 250 манатов, что на 38,8% больше предыдущего. В целом улучшение условий жизни людей и усиление государственной поддержки для увеличения их годового дохода являются одними из главных приоритетов правительства. Основные расходы финансовых ресурсов и доходов бюджета страны направлены на повышение благосостояния граждан, обеспечение малообеспеченных семей необходимыми мерами социальной защиты, усиление мер по устранению всех существующих проблем в социальной сфере. Реформы, направленные на улучшения социальной

системы, ускоряются с каждым годом и станут более интенсивными в ближайшие годы. Предпринятые шаги и последовательно реализуемые проекты в социальной сфере показывают, что правительство Азербайджана имеет сильные финансовые ресурсы и желание углубить реформы для улучшения материального благосостояния населения и предоставления им всех социальных льгот.

Таблица 2

Некоторые социально-экономические показатели рынка труда

Годы	Экономически активное население, тыс. человек	Количество занятого населения, тыс. человек	Количество безработного населения, тыс. человек	Средняя месячная зарплата, дол. США
2006		4110,8		138,35
2007		4162,2		144,04
2008		4215,5		326,19
2009		4271,7		370,79
2010	4587,4	4329,1	258,3	413,03
2011		4375,2		461,19
2012		4445,3		498,22
2013		4521,2		541,87
2014		4602,9		566,68
2015	4915,3	4671,6	243,7	455,02
2016	5012,7	4759,9	252,8	313,18
2017	5073,8	4822,1	251,7	307,07
2018	5133,1	4879,3	253,8	320,35
2019	5190,1	4938,5	251,6	373,41

Источник: таблица составлена на основе данных Азгостата

Выводы. Исследования показывают, что чем выше доля минимальной заработной платы на душу населения в ВВП, тем ниже уровень безработицы. Этот результат также противоречит экономической природе минимальной заработной платы. Основная причина этого в том, что уровень минимальной заработной платы в Азербайджане по-прежнему намного ниже оптимального. В таких случаях повышение минимальной заработной платы создает мотивацию для трудоустройства. Это говорит о том, что продолжение реформ по повышению минимальной заработной платы в Азербайджане может повысить экономическую активность. Однако превышение оптимального уровня минимальной заработной платы может негативно сказаться на деловой среде.

Согласно исследованию, нынешняя экономическая ситуация позволяет Азербайджану достичь цели по повышению минимальной заработной платы в стране до 60% от среднемесячной заработной платы в ближайшем будущем в соответствии с Европейской социальной хартией, участником которой он является.

Список использованных источников:

1. Вишневская Н.Т. Регионализация минимальных заработных плат. *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2016. № 4. С. 27–44.
2. Горбарец С.Ю. Минимальный размер оплаты труда: варианты регулирования. *Вестник Научно-исследовательского института труда и социального страхования*. 2009. № 1. С. 79–81.
3. Гюлалыев М.Г., Мусаева Ф. Либерализация экономики и индекс экономической левизны (правизны). *Научные труды Института экономики*. 2015. № 3.

4. Жмачинский В.И., Чернева Р.И. Минимальная заработная плата как фактор повышения уровня и качества жизни. *Экономический анализ: теория и практика*. 2017. Т. 16. № 8. С. 1508–1521. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/minimalnaya-zarabotnaya-plata-kak-faktor-povysheniya-urovnya-i-kachestva-zhizni/viewer> (дата обращения: 13.01.2021).
5. Ильин А.Е., Сапрыкин А.В. Методические аспекты регулирования минимальной заработной платы. *Экономика труда*. 2017. Т. 4. № 4. С. 455–462.
6. Саже К. Служит ли минимальная заработная плата эффективным инструментом для содействия достойной работе и уменьшению бедности? Опыт некоторых развивающихся стран. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/12.pdf (дата обращения: 28.05.2020).
7. Кобылинская С.В., Шишев А.Х. К вопросу о минимальном размере оплаты труда. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-minimalnom-razmere-oplaty-truda-1/viewer> (дата обращения: 23.03.2020).
8. Лукьянова А.Л. Дифференциация заработных плат в России (1991–2008 гг.): факты и объяснения. *Журнал новой экономической ассоциации*. 2011. № 12. С. 124–148.
9. Поллак А.П. Минимальная заработная плата и проблемы ее регулирования в Российской Федерации : дис. ... к.э.н. Москва, 2015. 234 с.
10. Широкова Л.Н. Что происходит с минимальным размером оплаты труда. *Человек и труд*. 2009. № 9. С. 31–35.
11. Экономическое сотрудничество и страны развития. URL: <https://www.oecd.org/> (дата обращения: 12.02.2020).
12. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. URL: <https://www.stat.gov.az/> (дата обращения: 12.02.2020).

References:

1. Vishnevskaya N.T. (2016) Regionalizatsiya minimalnykh zarabotnykh plat [Regionalization of minimum wages]. *Questions of state and municipal management*, no. 4, pp. 27–44.
2. Gorbarets. S. Yu. (2009) Minimalnyy razmer oplaty truda: varianty regulirovaniya [The minimum wage: regulation options]. *Bulletin of the Scientific Research Institute of Labor and Social Insurance*, no. 1, pp. 79–81.
3. Gulalyev M.G, Musaeva F. (2015) Liberalizatsiya ekonomiki i indeks ekonomicheskoy levizny (pravizny) [Economic liberalization and the index of economic leftism (rightism)]. *Scientific works of the National Academy of Sciences of the Institute of Economics*, no. 3.
4. Zhmachinsky V.I., Cherneva R.I. (2017) Minimal'naya zarabotnaya plata kak faktor povysheniya urovnya i kachestva zhizni [Minimum wage as a factor in increasing the level and quality of life]. *Economic analysis: theory and practice*, vol. 16, no. 8, pp. 1508–1521. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/minimalnaya-zarabotnaya-plata-kak-faktor-povysheniya-urovnya-i-kachestva-zhizni/viewer> (accessed 13 January 2021).
5. Ilyin A.E., Saprykin A.V. (2017) Metodicheskie aspekty regulirovaniya minimal'noy zarabotnoy platy [Methodological aspects of the regulation of the minimum wage]. *Labor Economics*, vol. 4, no. 4, pp. 455–462.
6. Catherine Saget. Is the minimum wage an effective tool for promoting decent work and reducing poverty? Experience of some developing countries. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/12.pdf. (accessed 28 May 2020).
7. Kobylinskaya S.V., Shishev A. Kh. K voprosu o minimal'nom razmere oplaty truda [On the issue of the minimum wage]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-minimalnom-razmere-oplaty-truda-1/viewer> (accessed 23 March 2020).
8. Lukyanova A. L. (2011) Differentsiatsiya zarabotnykh plat v Rossii (1991–2008 gg.): fakty i obyasneniya [Differentiation of wages in Russia (1991–2008): facts and explanations]. *Journal of a new economic association*, no. 12, pp. 124–148.
9. Pollak A.P. (2015) Minimalnaya zarabotnaya plata i problemy ee regulirovaniya v Rossiyskoy Federatsii [Minimum wages and problems of its regulation in the Russian Federation] (PhD Thesis), Moscow.
10. Shirokova L.N. (2009) Chto proiskhodit s minimal'nyim razmerom oplaty truda [What happens to the minimum wage]. *Man and Labor*, no. 9, pp. 31–35.
11. Economic Cooperation and Development Countries Available at: <https://www.oecd.org/> (accessed 12 February 2020).
12. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Available at: <https://www.stat.gov.az/> (accessed 12 February 2020).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 339.9

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.4>

Дерманська Л.В.

кандидат економічних наук, доцент,

Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу

Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6741-0771>

Dermanska Liudmyla

Chortkiv Educational and Scientific Institute of Entrepreneurship and Business

West Ukrainian National University

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІМПОРТУ

PRIORITY OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF IMPORTS

У статті розглянуто пріоритетність зовнішньоекономічної діяльності України в напрямі імпорту. Здійснений аналіз дає змогу виявити основні тенденції, що відбуваються на світових ринках, визначити ступінь інтегрованості держави у світове господарство, ефективність експортно-імпоротної політики держави. Особливу увагу приділено аналітиці основних показників, що характеризують динаміку зовнішньоекономічної діяльності в контексті імпорту, а саме: обсяги експорту/імпорту товарів та послуг в Україні; кількість учасників зовнішньоекономічної діяльності, що займалися імпортом товарів; обсяги експорту та імпорту основних видів продукції; основні торговельні партнери України щодо імпорту товарів. Розкрито проблеми, чинники, які впливають на наявні тенденції зовнішньоекономічної діяльності в контексті імпорту за останні декілька років, та сформовано нові виклики для забезпечення конкурентоспроможності України на ринку міжнародної торгівлі.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, імпорт, експорт, конкурентоспроможність, міжнародна торгівля.

В статье рассмотрена приоритетность внешнеэкономической деятельности Украины в направлении импорта. Проведенный анализ позволяет выявить основные тенденции, происходящие на мировых рынках, определить степень интегрированности страны в мировое хозяйство, эффективность экспортно-импортной политики государства. Особое внимание уделено аналитике основных показателей, характеризующих динамику внешнеэкономической деятельности в контексте импорта, а именно: объемы экспорта/импорта товаров и услуг в Украине; количество участников внешнеэкономической деятельности, занимавшихся импортом товаров; объемы экспорта и импорта основных видов продукции; основные торговые партнеры Украины по импорту товаров. Раскрыты проблемы, факторы, которые влияют на имеющиеся тенденции внешнеэкономической деятельности в контексте импорта за последние несколько лет, и сформированы новые вызовы для обеспечения конкурентоспособности Украины на рынке международной торговли.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, импорт, экспорт, конкурентоспособность, международная торговля.

The current stage is characterized for Ukraine by unstable processes in international trade, complication and strengthening of the dynamics of trade processes, strengthening the requirements of international organizations to ensure free access of foreign goods to domestic markets and lowering national trade barriers. Therefore, the study of the priorities of foreign economic activity and in particular the import of goods and services, taking into account modern integration requirements is relevant at the present stage. The purpose of the article is to study the peculiarities of Ukraine's foreign economic activity in the context of the development of international economic relations and to determine the main results of import operations in Ukraine. To achieve this goal, the article used general and special methods: induction, deduction, theoretical generalization, dialectical, statistical analysis, comparison, graphical. The performed analysis makes it possible to identify the main trends occurring in world markets, to determine the degree of integration of the state into the world economy, the effectiveness of export and import policy of the state. Particular attention is paid to the analysis of the main indicators that characterize the dynamics of foreign economic activity in the context of imports, namely: the volume of exports / imports of goods and services in Ukraine; the number of participants in foreign economic activity engaged in the import of goods; volumes of exports and imports of main types of products; Ukraine's main trading partners in importing goods. The analysis allows us to state that during the study period there are dominant volumes of imports, the value of export and import operations over the past few years is growing, but not sufficient. According to the results of the study, the problems and factors influencing the current trends of foreign economic activity in the context of imports over the past few years are revealed and new challenges are formed to ensure Ukraine's competitiveness in the international trade market. Further detail will form the main directions and prospects for future research.

Key words: *foreign economic activity, import, export, competitiveness, international trade.*

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність є важливою частиною будь-якого економічного процесу як на макро-, так і на мікрорівні. На макрорівні, тобто на рівні держави, зовнішньоекономічна діяльність є важливим складником, який допомагає піднятися до рівня економічно розвинених держав. Так, для України розроблення ефективної програми з розвитку та вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності допоможе посилити свою позицію на зовнішніх ринках.

А отримання такої переваги для держави дає можливість ефективніше використовувати наявні ресурси, активізувати розвиток виробничої діяльності, підвищити економічний потенціал. Для посилення економічних позицій на рівні держави необхідно вдосконалити її державне регулювання.

Сучасний етап характеризується для України нестабільними процесами у міжнародній торгівлі, ускладненням та посиленням динаміки торговельних процесів, посиленням вимог міжнародних організацій щодо забезпечення вільного доступу іноземних товарів на внутрішні ринки та зниження національних торговельних бар'єрів. Тому дослідження пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності, зокрема імпорту товарів та послуг, з урахуванням сучасних інтеграційних вимог є актуальним на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження проблемних аспектів та перспектив розвитку зовнішньоекономічної діяльності зробили О. Амоша, А. Мазаракі, В. Будкін, А. Дем'яненко, А. Яковлев, В. Новицький, В. Бойко, С. Дем'яненко, А. Кандиба, А. Осадчук, В. Щербак, В. Онищенко та ін. Проте зауважимо, що недостатньо дослідженим залишається питання стосовно пріоритетних напрямів зовнішньоекономічної діяльності в контексті імпортозалежності економіки України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей зовнішньоекономічної діяльності України в умовах розвитку міжнародних економічних відносин та визначення основних результатів імпортних операцій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Серед поширених форм здійснення зовнішньоекономічної діяльності велике значення для промислових підприємств має саме зовнішня

торгівля, яка є основою збільшення обсягів виробництва, поліпшення ефективності використання ресурсів та забезпечує стабільне функціонування окремого підприємства – суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз зовнішньоекономічної діяльності дає змогу виявити основні тенденції, що відбуваються на світових ринках, визначити ступінь інтегрованості держави у світове господарство, ефективність експортно-імпоротної політики держави, а також, що не менш важливо, виявити негативні тенденції зовнішньої торгівлі та наявні ризики і загрози економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності як держави у цілому, так і окремого суб'єкта господарювання. Останніми роками в Україні спостерігається зниження зовнішньоторговельної активності вітчизняних суб'єктів господарювання [4].

У цьому контексті варто звернути увагу на динаміку експорту та імпорту товарів і послуг в Україні протягом 2013 р. – 9 міс. 2020 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка експорту/імпорту товарів та послуг в Україні, 2013 р. – 9 місяців 2020 р.

Рік	Експорт товарів та послуг, у тому числі (млн дол.)			Імпорт товарів та послуг, у тому числі (млн дол.)			Сальдо (млн дол.)		
	Товари	Послуги	Разом	Товари	Послуги	Разом	Товари	Послуги	Загальне
2013	63320,7	14233,2	77553,9	76986,8	7523,0	84509,8	-13666,1	6710,2	-6955,9
2014	53901,7	11520,8	65422,5	54428,7	6373,1	60801,8	-527	5147,7	4620,7
2015	38127,1	9736,6	47863,7	37516,4	5523,0	43039,4	610,7	4213,6	4824,3
2016	36361,7	9868,0	46229,7	39249,8	5326,5	44576,3	-2888,1	4541,5	1653,4
2017	43264,7	10714,3	53979	49607,2	5476,1	55083,3	-6342,5	5238,2	-1104,3
2018	47334,9	11637,9	58972,8	57187,6	6308,8	63496,4	-9852,6	5329,1	-4523,6
2019	50054,6	15237,5	65292,1	60800,2	6527,9	67328,1	-10745,6	8709,9	-2036
9 міс. 2020	35017,8	8149,9	43167,7	37962,1	3705,9	41668,0	-2944,3	4444,0	1499,7

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Так, аналітико-фактологічні дані за період 2013 р. – 9 міс. 2020 р. говорять про нестабільні тенденції експорту товарів з України зокрема та в розрізі зовнішньоекономічного сальдо товарів та послуг у цілому. За відрізок часу з 2013 по 2019 р. експорт товарів з України переважав імпорт лише один раз, у 2015 р., на суму 610,7 млн дол. Сьогодні сукупний експорт товарів з України у 2019 р. з показником 50 054,6 млн дол. є нижчим за показник 2014 р. (53 901,7 млн дол.), дані аспекти вказують на слабкі позиції вітчизняних експортерів та певну некоординованість дій держави у відповідному секторі [2].

Що стосується сукупного імпорту, то починаючи з 2015 р. він зріс із 43 039,4 млн дол. до 67 328,1 млн дол. у 2019 р. Якщо брати в розрізі імпорту товарів та послуг, то криза 2014 р. позначилася негативно на показниках зовнішньоекономічної діяльності, а з 2015 р. спостерігається позитивна динаміка: збільшення імпорту товарів із 37 516,4 млн дол. до 60 800,2 млн дол. у 2019 р. та імпорту послуг – із 5 326,5 у 2016 р. до 6 527,9 млн дол. у 2019 р.

Якщо звернути увагу на кількість учасників зовнішньоекономічної діяльності, що займалися імпортом товарів, то видно, що в 2019 р. їх кількість зросла майже у два рази, що, своєю чергою, вплинуло на збільшення обсягів імпорту у відповідному році (рис. 1).

Для вивчення загальної та цілісної картини стану справ зовнішньоекономічної діяльності важливим та показовим, на нашу думку, є відображення зовнішньоекономічного вектора руху країни у площині аналізу динаміки експорту та імпорту основних видів продукції у 2019 р. (рис. 2).

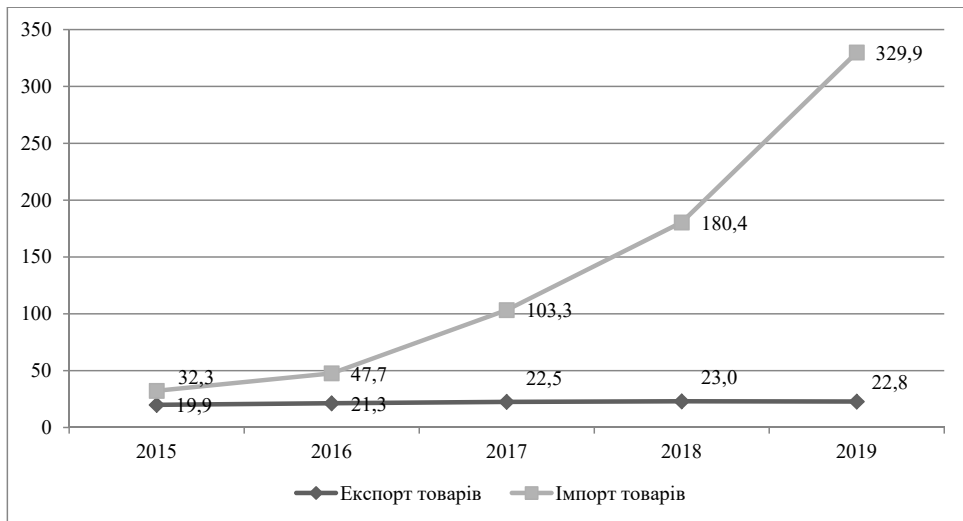

Рис. 1. Кількість учасників ЗЕД, що здійснюють зовнішню торгівлю товарами, тис. од.
Джерело: розроблено автором на основі [2]

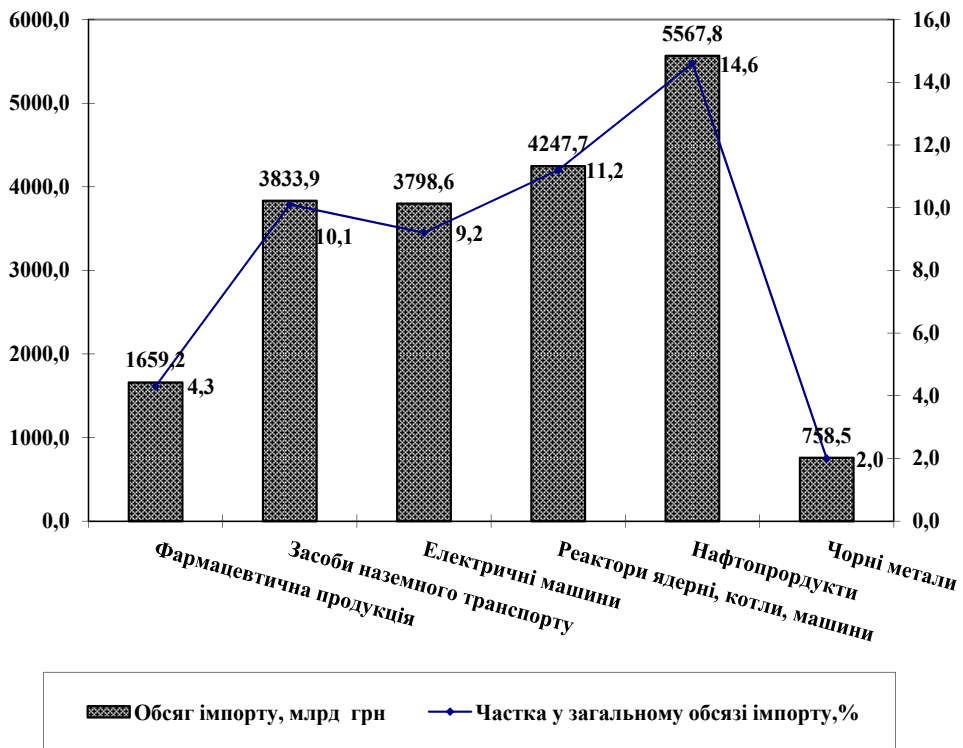

Рис. 2. Структура основних товарних груп українського імпорту в 2019 р.
Джерело: розроблено автором на основі [2]

Аналізуючи рис. 2, бачимо, що на першому місці серед груп імпорту товарів у 2019 р. займають нафтопродукти – 5 567,8 млрд грн, або 14,6% від сукупного імпорту; реактори ядерні, котли, машини – 4 247,7 млрд грн, або 11,2%; засоби наземного транспорту – 3 833,9 млрд грн, або 10,1%; фармацевтична продукція – 1 659,2 млрд грн, або 4,3%.

Отже, у структурі основних товарних груп українського імпорту переважає низка товарних груп: котли, машини, апарати і механічні пристрої, а також наземні транспортні засоби, які українська економіка може успішно запропонувати імпортні замінники.

Ще однією очевидною тенденцією останніх декількох років є зміна пріоритетів серед зовнішньоторговельних партнерів країни (табл. 2).

Таблиця 2

**Показники обсягу зовнішньої торгівлі товарами
з країнами основних інтеграційних об'єднань (млн дол. США)**

Країни	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Країни ЄС							
Експорт	16758,6	17002,9	13015,2	13496,3	17533,4	20157,0	20750,7
Імпорт	27046,5	21069,1	15330,2	17140,8	20799,4	23216,5	25012,2
Країни СНД							
Експорт	22077,3	14882,3	7806,1	6031,5	6916,4	7025,2	-
Імпорт	27941,6	17276,9	10485,5	8565,4	11477,9	13209,1	-

Джерело: розроблено автором на основі [2; 3]

Так, із 2016 р. Україні вдалося підвищити загальні показники зовнішньої торгівлі з країнами ЄС в напрямі експорту з 13 496,3 млрд дол. США до 20 750,7 млрд дол. США у 2019 р., щодо імпорту – із 17 140,8 млрд дол. США до 25 012,2 млрд дол. США у 2019 р. Щодо торговельних відносин із країнами СНД, то динаміка позитивна за винятком 2016 р.

Якщо проаналізувати експортні поставки України до окремих країн, а не інтеграційних об'єднань, то, звичайно, найбільшим споживачем вітчизняних товарів так і залишаються Російська Федерація – у 2018 р. – 3 652,6 млн дол., або 77,7% від сукупного експорту, у 2019 р. – 3 242,86 млн дол., або 6,4%, Польща – у 2018 р. – 3 257,2 млн дол., або 6,9%, у 2019 р. – 3 295,8 млн дол., або 6,6%, Туреччина – у 2018 р. – 2 352,3 млн дол., або 5,0%, у 2019 р. – 2 619,0 млн дол., або 5,2%, Китай – у 2018 р. – 2 200,1 млн дол., або 4,6%, у 2019 р. – 3 593,1 млн дол., або 7,2% (рис. 3).

Основними торговельними партнерами України щодо імпорту товарів у 2019 р. були 174 країни, основні з яких: Росія, Китай, Польща, Італія, Туреччина, Німеччина, Індія, Угорщина, Білорусь, США, Франція, Чехія, Швеція, Швейцарія, Австрія.

Проте, за даними Державної служби статистики України, у 2019 р. перше місце за сумою українського експорту серед країн займала Росія (рис. 3), яка донині залишається одним з основних наших торговельних партнерів, незважаючи на впровадження санкцій і ведення бойових дій на Донбасі [5].

Ще однією очевидною тенденцією останніх декількох років є зміна пріоритетів серед зовнішньоторговельних партнерів країни по імпорту за січень-вересень 2019 р. та 2020 р. (рис. 4, 5).

Імпорт України впродовж дев'яти місяців 2020 р. становив 37,9 млрд дол., що на 14,3% менше, ніж протягом дев'яти місяців 2019 р.

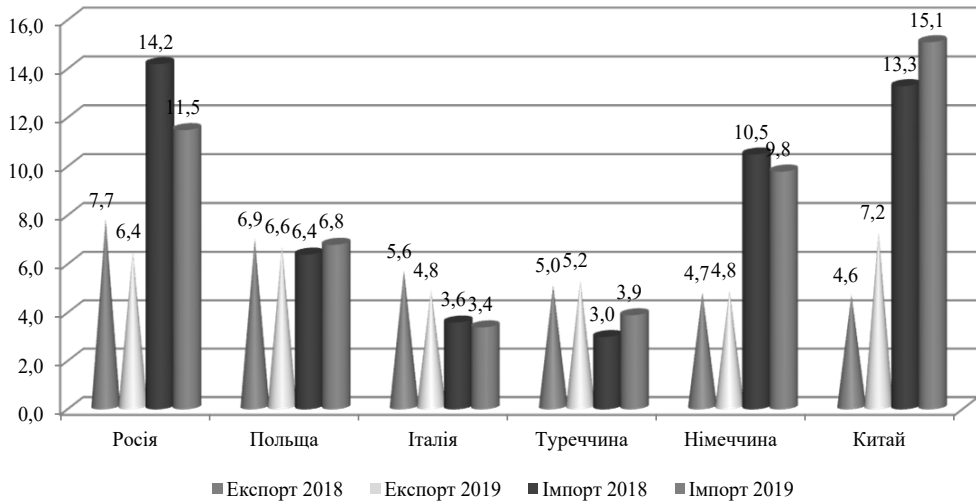

Рис. 3. Географічна структура експорту та імпорту товарами України у 2018–2019 рр., % [2; 3]

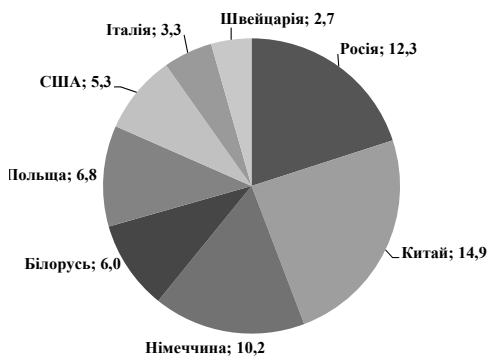

Рис. 4. Структура імпорту за січень-вересень 2019 р., %

Джерело: розроблено автором на основі [2]

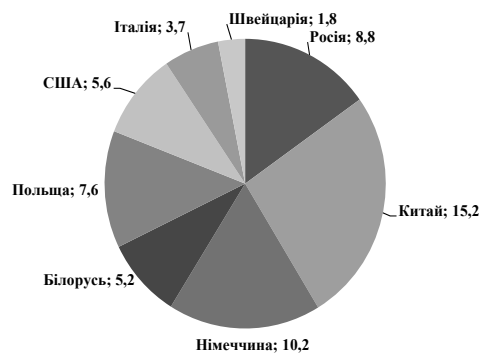

Рис. 5. Структура імпорту за січень-вересень 2020 р., %

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Якщо взяти до уваги обсяги імпортичних поставок за дев'ять місяців 2020 р., то у загальному імпорті України частка Китаю становила 15,2%, Німеччини – 10,2%, Польщі – 7,6%, США – 5,6%, Італії – 3,7%. Імпорт із Росії до України за вказаний період зменшився на 38,5% порівняно з аналогічним періодом 2019 р., а у частці імпорту втратила 3,5%.

Отже, наявні тенденції зовнішньої торгівлі за останні декілька років зумовлені такими чинниками, як: нестабільна політична та соціально-економічна ситуація в країні, недосконалість законодавчої бази у сфері торгівлі, слабка інноваційна та інвестиційна політика вітчизняних суб'єктів господарювання; імпортна залежність від поставок високотехнологічної продукції та енергоносіїв. Як результат, збільшення імпортичних товарів на внутрішньому ринку, зменшення кількості вітчизняних і зменшення обсягів внутрішнього виробництва загалом, залежність українських експортерів від регуляторної політики країн-партнерів.

Аналіз динаміки та структури зовнішньої торгівлі показав, що за останні роки відбулися конкретні зміни в обсягах експортно-імпорتنих операцій та зміна самого вектора зовнішньої торгівлі. Проте відсутність появи нової експортної продукції практично за всі роки незалежності держави свідчить радше про «зацикленість» на традиційних поставках сировини на зовнішні ринки та відсутність інноваційного розвитку вітчизняного виробництва.

З одного боку, збільшення обсягів імпорту забезпечує надходження до бюджету, однак з іншого – насичення внутрішнього ринку імпортними товарами невисокої якості, зменшення платоспроможності населення скорочення національного виробництва, послаблення стану вітчизняних суб'єктів господарювання на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Такі тенденції є свідченням незахищеності зовнішньоторговельної сфери країни від впливу різноманітних дестабілізуючих чинників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Першочерговим завданням для подолання наявних протиріч у сфері зовнішньої торгівлі має стати впровадження дієвої та адекватної вимогам часу моделі зовнішньоекономічної діяльності, зокрема у сфері зовнішньої торгівлі, оскільки, як показують результати дослідження діяльності вітчизняних підприємств – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, діюча модель є застарілою та неефективною і не може забезпечити розвиток даної сфери.

Висновки. Аналіз сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності в Україні дав змогу виявити такі тенденції, як: скорочення обсягів експортно-імпорتنих операцій за останні декілька років; незбалансованість та відсутність оновлення структури вітчизняного експорту; втрата стійких і звичних для вітчизняних суб'єктів господарювання торговельних партнерів; розширення ринків збуту української продукції тощо. Заходами щодо оптимізації розвитку імпорتنної діяльності в Україні мають, серед інших, стати: запровадження нетарифного регулювання імпорту з метою обмежити доступ на українські ринки конкуруючої продукції за демпінговими цінами; боротьба з тінювою імпортною діяльністю, а саме доцільним є: створення системи контролю якості імпортованої продукції; запровадження електронного декларування імпорту; застосування систем аналізу ринків та взаємодії з контролюючими органами країн-партнерів; максимальна уніфікація оподаткування імпорту, поступове скасування всіх імпорتنних пільг; удосконалення методології визначення митної вартості тощо.

Список використаних джерел:

1. Кулицький С. Зовнішня торгівля України: стан, проблеми й перспективи. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 10. С. 39–52.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.02.2021).
3. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk> (дата звернення: 01.02.2021).
4. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізації: виклики і монографія: у 2-х ч. Ч. 2 / за ред. В.М. Гесця, А.А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. 273 с.
5. Торгівля України з Росією знову зростає: в чому причини URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/pochemu-torgovlya-s-rossiey-snova-rastet-1204663.html> (дата звернення: 01.02.2021).

References:

1. Kulytskyi S. (2018) Zovnishnia torhivlia Ukrainy: stan, problemy u perspektyvy [Foreign trade of Ukraine: state, problems and prospects]. *Ukraina: podii, fakty, komentari*, no. 10, pp. 39–52.
2. Ofitsiinyi sait [Official site State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 01 February 2021).
3. Ofitsiinyi sait [Official site Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://www.mof.gov.ua/uk> (accessed 01 February 2021).

4. Heits V.M., Mazaraki A.A. (eds.) (2008) *Priorytety natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku v konteksti hlobalizatsii nykh vyklykiv* [Priorities of national economic development in the context of globalization challenges]. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics. (in Ukrainian)

5. The official site of Permanent Mission of Ukraine to the UN Office and other international organizations in Geneva (2019) "About WTO". Available at: <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/wto/about> (accessed 01 February 2021).

УДК 330.231

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.5>

Нестеренко С.С.

кандидат економічних наук, доцент,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9090-3470>

Nesterenko Svetlana

Open International University of Human Development «Ukraine»

ЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ У СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

THE IMPORTANCE OF ECONOMIC SECURITY OF REGIONS IN THE SYSTEM OF REGULATION OF THE NATIONAL ECONOMY

Стаття розглядає проблематику наявності системи економічної безпеки регіонів в контексті проведеної політики державного регулювання. Виявлено структуру загроз економічній безпеці регіонів у масштабах національної економіки. Обґрунтовано тезу про те, що принциповими для економічної безпеки регіону є граничні значення показників, перевищення або недосягнення яких призводить до початку руйнівних процесів у ньому, тобто необхідний постійний і всебічний моніторинг із використанням індикаторів економічної безпеки за такими напрямками, як: макроекономічні показники стану економіки, демографія, рівень і якість життя, динаміка зайнятості та виробництва, стан фінансово-бюджетної і грошово-кредитної систем, розвиток ринкової інфраструктури, соціальна активність населення, дієвість системи державної влади, механізмів правового та адміністративного регулювання.

Ключові слова: економічна безпека регіонів, національна економіка, макроекономічні показники, внутрішні та зовнішні загрози, моніторинг.

Статья рассматривает проблематику наличия системы экономической безопасности регионов в контексте проводимой политики государственного регулирования. Выявлена структура угроз экономической безопасности регионов в масштабах национальной экономики. Обоснован тезис о том, что принципиальными для экономической безопасности региона являются предельные значения показателей, превышение или недостижение которых приводит к началу разрушительных процессов в нем, т. е. необходим постоянный и всесторонний мониторинг с использованием индикаторов экономической безопасности по таким направлениям, как: макроекономические показатели состояния экономики, демография, уровень и качество жизни, динамика занятости и производства, состояние финансово-бюджетной и денежно-кредитной систем, развитие рыночной инфраструктуры, социальная активность населения, действенность системы государственной власти, механизмов правового и административного регулирования.

Ключевые слова: экономическая безопасность регионов, национальная экономика, макроекономические показатели, внутренние и внешние угрозы, мониторинг.

The article considers the issue of the existence of the system of economic security of the regions in the context of the conducted policy of state regulation. The purpose of the article is to substantiate the components of economic security of regions within the national economy and to identify instruments of state regulation designed to ensure a high level of such security in external and internal challenges. The structure of threats to the economic security of the regions in the national economy was identified. The thesis was substantiated that the fundamental values for economic security of the region are the limit values of indicators, exceeding or not reaching which leads to the beginning of destructive processes in it, constant and comprehensive monitoring using indicators of economic security in the following areas: macroeconomic indicators, demography, level and quality of life, dynamics of employment and production, state of financial-budgetary and monetary-credit systems, development of market infrastructure, social activity of the population, efficiency of the system of state power; mechanisms of legal and administrative regulation. It is substantiated that the leading problem on the solution of which depends the development of effective measures of economic security policy to prevent and compensate threats is to determine the system of general threshold levels of economic security in response to certain risk factors that can be characterized by a system of criteria for general economic, socioeconomic and financial and economic plan, reflecting the maximum allowable levels of decline: economic activity, production, investment, without which it is impossible to independent economic development of the region; level and quality of life of the majority of the population. When finalizing the system of indicators for a particular region, it is advisable to take into account a number of points: it is advisable to divide all indicators into two groups: indicators (criteria) focused on assessing economic security, and analytical and information indicators that complement the overall picture.

Key words: economic security of regions, national economy, macroeconomic indicators, internal and external threats, monitoring.

Постановка проблеми. В умовах сучасної економіки, для якої характерно не тільки різноманіття форм власності, а й прагнення до оптимізації співвідношення державного регулювання і ринкової самоорганізації, багатоаспектний підхід до аналізу будь-якого цілісного економічного утворення (у т. ч. регіонального) дає змогу істотно знизити ризики його функціонування, визначити реальні шляхи подолання кризових явищ.

Ситуація в економіці України, що виникла в процесі її реформування, аналітиками оцінюється по-різному. Розкид думок досить широкий – від оптимістичних думок про стабілізацію, про придбання національною економікою якісно нового вигляду до визнання важким і суперечливим положення в національному господарстві, аж до обґрунтування висновків про її деіндустріалізацію, втрати виробничого і науково-технічного потенціалу країни, непослідовності й неефективності реформ, що проводяться. Ці особливості й формують актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного регулювання економіки та національної економічної безпеки висвітлені в наукових роботах таких дослідників, як: Л. Акімова, І. Бабець, Є. Білоусов, Т. Васильців, В. Геєць, О. Гладун, І. Губарева, О. Дічек, М. Коваленко, Е. Лібанова, Н. Метеленко, М. Флейчук.

Доводиться констатувати, що у вітчизняній економічній науці комплексний аналіз стану і розвитку національної економіки та її регіональних складових, на жаль, не здійснюється, а окремі дослідження, що проводяться у відриві один від одного, як правило, дають спотворений результат.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування складників економічної безпеки регіонів у межах національної економіки та визначення інструментів державного регулювання, покликаних забезпечити високий рівень такої безпеки в умовах зовнішніх і внутрішніх комбінованих викликів.

Виклад основного матеріалу. Ми можемо впевнено констатувати, що сьогодні відсутня комплексна статистика, особливо з проблем інновацій, інноваційної активності, технологічного моніторингу виробництва продукції і виробничого апарату (основного капіталу) в регіональному розрізі. Це, своєю чергою, не дає змоги сформулювати науково обґрунтовані критерії економічної безпеки та їхні порогові значення.

На основі використання системного підходу до аналізу стану економіки України у цілому і на регіональному рівні може бути запропонована загальна характеристика окремих складових частин і процесів, що притаманні національній економіці (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісний та якісний стан національної економіки

Складові частини і процеси в національній економіці	Коротка порівняльна характеристика
1. Національні продуктивні сили	<ul style="list-style-type: none"> – фізичний (понад 50%) і моральний знос основного капіталу; – погіршення умов виконання робіт; – зниження фондоозброєності праці; – зниження кваліфікації трудових ресурсів; – наростання структурних диспропорцій і зниження якості трудового потенціалу
2. Суспільно-економічні відносини та їхній вплив на національні продуктивні сили	<ul style="list-style-type: none"> – форсоване впровадження різноманіття форм власності з явним порушенням оптимальності їх співвідношення; – відсутність інституту ефективного і соціально відповідального власника; – негативний вплив на стан продуктивних сил (старіння, відставання за параметрами від світових досягнень, зниження конкурентоспроможності виробничого апарату)
4. Відтворювальні процеси	<ul style="list-style-type: none"> – слабка узгодженість багатьох відтворювальних процесів за низкою параметрів (тимчасові, якісні, номенклатура, ефективність тощо); – нерозвинена інтеграція науки, виробництва, інвестицій на ринкових принципах взаємодії; – незабезпеченість ресурсами (інвестиційними, інтелектуальними, підприємницькими); – відсутність деяких нових інфраструктурних утворень, що гарантують повноцінність функціонування окремих стадій та їхніх складників (розподільний, наукове забезпечення виробництва, підготовка кваліфікованого персоналу та ін.)
5. Технологічна система економіки	<ul style="list-style-type: none"> – технологічна багатокладність з переважаанням застарілих засобів; технологічне відставання за основними міжгалузевими продуктовими блоками; – відсутність матеріально-технічних умов для відтворення системних технічних засобів для оновлення технологічних процесів; – слабка активність у відтворенні новітніх технологічних чинників
6. Ресурсні потоки (процеси виробництва і використання ресурсів)	<ul style="list-style-type: none"> – низька інвестиційна активність; – низька інноваційна активність; – погіршення якості вищої освіти як основної сфери відтворення інтелектуального ресурсу економіки; – порушення відтворення кваліфікованих трудових ресурсів; – нерозвиненість відтворення управлінського персоналу; – «втеча» національного капіталу; – обмеженість припливу іноземного капіталу
7. Ефективність функціонування і розвитку економіки	<ul style="list-style-type: none"> – падіння конкурентоспроможності вітчизняної продукції, особливо наукомісткої; – зростання залежності країни від імпорту багатьох товарів, у тому числі й виробничого призначення; – трансформація інфляції з «попиту» у «витратну»; – зростання витрат виробництва; – падіння або «стагнація» внутрішнього попиту; – падіння продуктивної праці; – зниження життєвого рівня населення; – зниження престижу наукової, інженерної й у цілому творчої праці; – висока ресурсо- і енергоємність вітчизняної продукції

Джерело: сформовано автором на основі [1–3]

Отримання оціночних даних дасть змогу з достатньою точністю судити про стан економічної безпеки регіону і національної економіки у цілому. Таким чином, економічна безпека регіону – це сукупність умовних та наявних чинників, що характеризують поточний стан економічної стабільності, стійкості та поступового розвитку.

Так, аналіз сучасної соціально-економічної ситуації свідчить про те, що причини зберігання загроз економічній безпеці країни мають ядро виражений регіональний характер. Подальший соціально-економічний розвиток нашого суспільства на пряму залежить від осмисленої, прозорої регіональної політики держави. Необхідність забезпечення національної та економічної безпеки України, державна регіональна політика покликані переглядати двоєдине завдання. Так, з одного боку, необхідно активізувати інтеграційні економічні процеси, спрямовані на посилення державності та створення умовного стійкого економічного розвитку [4, с. 34]. Однак цих заходів явно недостатньо, але в будь-якому разі в межах адміністративної реформи вживається достатня кількість адміністративних та правових заходів.

Аналіз та діагностика загроз територіальній економічній безпеці можливі лише в межах економічної безпеки регіонального утворення. Слід пам'ятати, що багато деструктивних процесів мають межрегіональний характер. Сучасні загрози економічній безпеці регіонів представлено на рис. 1.

Рис. 1. Структура загроз економічній безпеці регіонів у масштабах національної економіки

Джерело: сформовано автором на основі [5; 6]

Загрози економічній безпеці можуть бути класифіковані та визначені за такими групами:

- зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні загрози;
- загрози в реальному секторі економіки та соціальній сфері.

При цьому слід виділяти найважливіші сфери, в яких найгірші результати:

- руйнування регіонального інвестиційно-інноваційного комплексу;
- продовольчі та енергетичні загрози.

Звісно, економічна інтеграція регіонів виконує зобов'язальні умови функціонування національного ринку. Однак в умовах кризи виникають негативні прояви регіонального монополізму. Окремі регіони, особливо багаті природно-сировинними ресурсами, прагнуть до однобічного використання переваг від пільгового експорту цих ресурсів, до використання податкових процедур понад норми законодавства, адміністративні заборони, цінові бар'єри та умови вивезення. Звідси впливає негайна необхідність територіально-диференційованої політики держави, щоб створити для регіонів приблизно рівні умови для їх розвитку на ринкових умовах входження в ринок (із використанням прямого та непрямого регулювання, включаючи різні форми державного програмування та прогнозування) [7].

На нашу думку, до основних критеріїв, що дають змогу конкретизувати і виділяти інтереси регіону у сфері безпеки і забезпечення для більшості населення умов життя і розвитку особистості, стійкості соціально-економічної ситуації, політичної стабільності, цілісності суспільства і економіки, належать [7; 8]:

- здатність економіки регіону функціонувати в умовах режиму розширеного відтворення, у тому числі з використанням ефективних схем приватно-державного партнерства;

- установлення і переформатування кордонів критичної залежності економіки від імпорту найважливіших видів продукції, виробництво яких на необхідному рівні може бути організовано в країні або регіоні;

- наявність ефективного державного контролю над стратегічними ресурсами та об'єктами;

- стійкість фінансової системи;

- підтримка наукового та інноваційного потенціалу;

- збереження економічної єдності в регіоні, тобто взаємопов'язаного і взаємозалежного інтегрованого економічного комплексу;

- забезпечення необхідного рівня державного регулювання економічних процесів із метою формування умов для нормального функціонування ринкової економіки.

Для економічної безпеки регіону принциповими є пороги показників – граничні значення, недотримання (перевищення або недосягнення) яких призводить до початку руйнівних нерегламентованих процесів у регіоні (рис. 2).

Доцільно виділити такі групи об'єктів для індикативного аналізу економічної безпеки регіону [9; 10]:

- макроекономічні показники стану економіки (загальний обсяг виробництва, ВВП на душу населення тощо);

- демографія, рівень і якість життя (народжуваність і смертність), тривалість життя, захворюваність;

- середній і мінімальний рівень заробітних плат і пенсій порівняно з прожитковим мінімумом;

- різниця у рівні доходів між окремими верствами населення;

- споживання найважливіших видів продовольства і забезпеченість товарами тривалого користування);

- динаміка зайнятості, у тому числі за провідними економічними територіями, статевими та соціальними групами населення;

- динаміка виробництва, забезпеченість ресурсами, працездатність і ступінь зношеності найважливіших виробничих потужностей, основних комунікаційних та інших життєзабезпечуючих систем, технічна аварійність;
- стан фінансово-бюджетної і грошово-кредитної системи, забезпеченість фінансовими ресурсами найважливіших державних потреб, розрахункова дисципліна, дотації, збитковість;
- розвиток ринкових структур, структура власності, частка власників в загальній чисельності населення, соціальна активність населення;
- дієвість системи державної влади, механізмів правового та адміністративного регулювання.

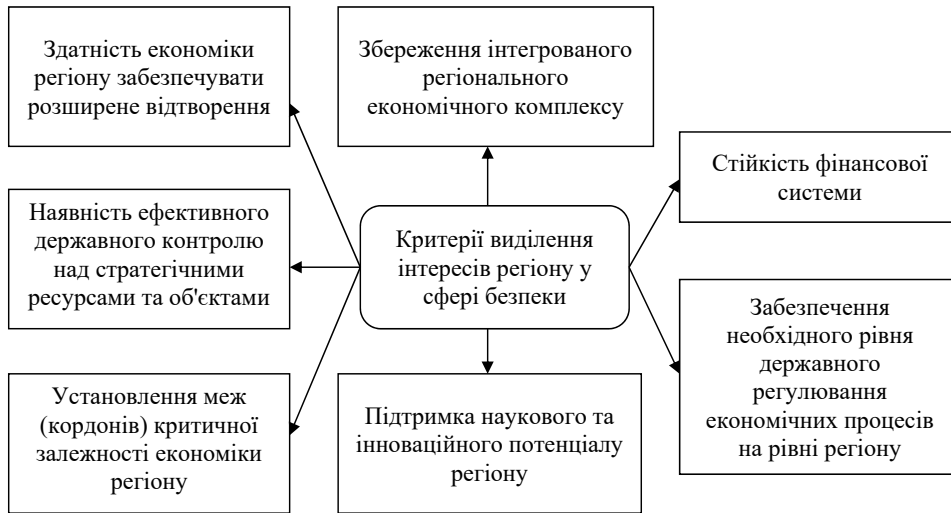

Рис. 2. Критерії виділення інтересів регіону у сфері безпеки

Джерело: розроблено автором

Отже, у розпорядженні регіональної влади постійно повинен перебувати інструментарій аналізу потенційних і реальних загроз економічній безпеці, альтернативний (сценарій) набір вирішення даних проблем, що дають змогу знайти компроміс, пов'язати суперечливі інтереси і тенденції розвитку суспільства. Найважливішою проблемою, від вирішення якої залежить розроблення ефективних заходів політики економічної безпеки щодо попередження та компенсації шкоди, є визначення системи загальних порогових рівнів зниження економічної безпеки у відповідь на дію тих чи інших чинників ризику.

При цьому загальні порогові значення безпеки можна охарактеризувати системою критеріальних оцінок загальногосподарського, соціально-економічного і фінансово-економічного плану, що відображають гранично допустимі рівні зниження [10]:

- економічної активності, обсягів виробництва, інвестування, без збереження якого неможливо самостійне економічний розвиток регіону;
- рівня й якості життя основної маси населення, за межами якого виникає небезпека неконтрольованих соціальних, трудових, міжрегіональних та інших конфліктів, створюється загроза виживанню нації;
- витрат на збереження і відтворення природно-екологічного потенціалу, за межами якого лежить небезпека руйнування елементів природного середовища, нанесення непоправної шкоди здоров'ю нинішнього і майбутніх поколінь.

Відомо, що кожен з основних індикаторів загроз економічній безпеці пов'язаний з оцінкою кризової ситуації в певній сфері економіки. Виходячи із цього, загальна схема виявлення можливих загроз і їх подолання має включати такі дії.

1. Оцінюються траєкторії розвитку конкретної ситуації у разі:
 - орієнтації загрозливих процесів на саморегулювання;
 - орієнтації загрозливих процесів на державне регулювання і використання компенсаційних ресурсів;
 - визначення термінів можливого виходу системи з критичного стану.

2. Відпрацьовуються альтернативні варіанти подолання кризової ситуації. При цьому розрахунок показників, що розглядаються ізольовано один від одного, не дає змогу вийти на їхні порогові значення, тому тільки в системі можна отримати об'єктивну оцінку. Водночас окремі, навіть критеріальні, оцінки (основні) не дають змогу зробити висновок про реальний ступінь загрози економічній безпеці.

Отже, порогові значення показників можуть визначатися тільки з урахуванням особливостей періодів розвитку економіки, що зумовлює необхідність використання варіантної оцінки. Практика показує, що потрібно не просто визначити чисто макроекономічні індикатори, на які важко впливати в оперативному порядку (їх динаміка складається досить інерційно і під впливом багатьох чинників, які часто не піддаються впливу). Тому доцільно використовувати індикатори, на які може впливати держава (і керівники регіону), причому як у стратегічному, так і в тактичному плані. Йдеться про виявлення «більшових точок» і способах впливу на них. Кількісні параметри або порогові значення дотепер офіційно не прийняті, однак попереднє опрацювання деяких із них вже здійснено. Ці порогові значення групуються згідно з національними та регіональними інтересами за регіонами національної економіки.

Перша група порогових значень індикаторів економічної безпеки стосується виробничої сфери, її здатності функціонувати за мінімальної залежності від інших регіонів (зовнішнього світу), тому вкрай важливі тут порогові значення за загальним обсягом виробництва. У зв'язку із цим доцільно взяти таких величин порогових значень: обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) у цілому – у розмірі 75% від середнього показника за регіонами-«донорами», на душу населення – 50% від середнього за тими ж регіонами і 100% – від середнього показника РВП [11].

Велику роль у цій групі порогових значень грають індикатори, що характеризують структуру виробництва і частку імпорту (зовнішньорегіональних поставок) у внутрішньому виробництві. Практика показує, що оптимальні такі граничні значення у цій сфері: частка в промисловому виробництві обробної промисловості – 70%, машинобудуванні – 20%, частка імпорту у внутрішньому споживанні населення – 30%, у тому числі продовольства – 25%. У цілому ці показники характерні для економіки відокремлених регіонів. Для провідних регіонів країни ці показники можуть знижуватися на 25–45%, що зумовлено тісними міжрегіональними соціально-економічними зв'язками.

Фактичний стан цих індикаторів виходить далеко за зазначені вище межі. Частка промислового виробництва в обробній промисловості за більшістю регіонів становить зараз менше 50%. При цьому особливу тривогу викликає різке зниження частки наукомісткої продукції. Так, наприклад, порогове значення за часткою нових видів продукції в загальному обсязі випуску визначено в розмірі 6% (як показує світова практика), а фактично ця частка становить 2–2,5% [7].

Другою групою є порогові значення індикаторів рівня життя населення. У цій сфері фахівцями визначено такі граничні значення: частка в населенні громадян, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму, – 7%, тривалість життя – 70 років, розрив між доходами 10% найбільш високодоходних і 10% самих незахищених груп населення – вісім разів. Фактичний стан цих показників на початок нинішнього сто-

ліття таких: частка громадян, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму, – 20%, тривалість життя – 63 роки, розрив між доходами >10% найбільш високодохідних і 10% найбільш низькодохідних груп населення – 15 разів (в окремих регіонах значно більше) [9]. Цифри показують істотне перевищення фактичних даних над установленними. Таким чином, критична величина економічних показників безпеки не завжди означає ситуацію повного краху економіки у цілому або окремих її сфер. Вона свідчить про необхідність оперативного втручання регіональних органів влади з метою зміни небезпечних тенденцій.

Висновки. Обґрунтовано, що до основних критеріїв, що дають змогу конкретизувати інтереси регіону у сфері безпеки й які забезпечують прийнятні для більшості населення умови життя і розвитку особистості, стійкість соціально-економічної ситуації, політичну стабільність, цілісність суспільства і економіки, слід відносити: здатність економіки регіону функціонувати в умовах режиму розширеного відтворення, у тому числі з використанням ефективних схем приватно-державного партнерства; встановлення і переділ кордонів критичної залежності економіки від імпорту найважливіших видів продукції, виробництво яких на необхідному рівні може бути організовано в країні або регіоні. Доведено, що саме наявність ефективного державного контролю над стратегічними ресурсами та об'єктами формує: стійкість фінансової системи регіону; підтримує науковий і інноваційний потенціал; зберігає економічну єдність у регіоні, тобто взаємопов'язаність і взаємозалежність інтегрованого економічного комплексу; забезпечує необхідний рівень державного регулювання економічних процесів із метою формування умов для нормального функціонування ринкової економіки.

Список використаних джерел:

1. Губарева І.О. Диагностика угроз экономической безопасности национальной экономики Украины. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. Вип. 1(11). С. 44–52.
2. Акімова Л.М. Становлення системи економічної безпеки держави в Україні: сутність, рівні, складники. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. № 1(19). С. 1–11.
3. Моделювання економічної безпеки : монографія / В.М. Геєць та ін. Харків : ІНЖЕК, 2006. 240 с.
4. Бабєць І.Г., Флейчук М.І. Основи формування економічної безпеки України : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2011. 208 с.
5. Гбур З.В. Економічна безпека як одна зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 81–86.
6. Коваленко М.А., Нагорна І.І., Сіленков Б.В. Управління економічною безпекою регіону: сутність та механізм реалізації : монографія. Київ : Олді-плюс, 2006. 440 с.
7. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т.Г. Васильців та ін. Львів : Видавництво, 2012. 386 с.
8. Infrastructure security of formation and development of sectoral corporate clusters / N.G. Metelenko et al. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2019. № 9(1). P. 77–89. DOI: [http://doi.org/10.9770/jssi.2019.9.1\(7\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2019.9.1(7)).
9. Вимірювання якості життя в Україні : аналітична доповідь / Е.М. Лібанова та ін. Київ : Ін-т демографії та соц. досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. 50 с.
10. Білоусов Є. Економічна безпека регіонів у контексті зміни парадигми регіонального управління (постановка проблеми). *Національний юридический журнал: теорія и практика*. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/64.pdf> (дата звернення: 20.01.2021).
11. Дічек О.І. Економічна безпека регіонів – складова системи національної безпеки. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2013. Вип. 33. С. 24–30.

References:

1. Gubareva I.O. (2014) Diagnostika ugroz ekonomicheskoi bezopasnosti natsionalnoi ekonomiki Ukrainy [Diagnosis of threats to economic security of the national economy of Ukraine]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, no.1 (11), pp. 44–52.

2. Akimova L.M. (2018) Stanovlennya systemy ekonomichnoyi bezpeky derzhavy v Ukrayini: sutnist, rivni, skladnyky [Formation of the system of economic security of the state in Ukraine: essence, levels, components]. *Publichne administruvannya: teoriia ta praktyka*, vol. 1 (19), pp. 1–11.
 3. Geets V.M., Kizim M.O., Klebanova T.S., Chernyak O.I. (2006) Modelyuvannya ekonomichnoyi bezpeky [Modeling of economic security]. Kharkiv: INZHEK. (in Ukrainian)
 4. Babets I.H. (2011) Osnovy formuvannya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [Principles of formation of economic security of Ukraine]. Lviv: SPOLOM. (in Ukrainian)
 5. Hbur Z.V. (2017) Ekonomichna bezpeka yak odna zi skladovykh zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi [Economic security as one of the components of national security of Ukraine at the present stage]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 18, pp. 81–86.
 6. Kovalenko M.A., Nahorna I.L., Silenkov B.V. (2006) Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu rehionu: sutnist ta mekhanizm realizatsii [Management of economic security of the region: essence and mechanism of realization]. Kyiv: Oldi-plus. (in Ukrainian)
 7. Vasyltsiv T.H., Voloshyn V.I., Boikevych O.R. and Karkavchuk V.V. (2012) Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia [Financial and economic security of enterprises of Ukraine: strategy and mechanisms of provision]. Lviv: Vydavnytstvo. (in Ukrainian)
 8. Metelenko N.G., Kovalenko O.V., Makedon V.V. Merzhynskiy Y.K. Rudych A.I. (2019) Infrastructure security of formation and development of sectoral corporate clusters. *Journal of Security and Sustainability Issues*, no. 9(1), pp. 77–89. DOI: [http://doi.org/10.9770/jssi.2019.9.1\(7\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2019.9.1(7)).
 9. Libanova E.M.. (2013) Vymiriuvannya yakosti zhyttia v Ukraini [Measuring quality of life in Ukraine]. Kyiv: In-t demohrafii ta sots. doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
 10. Bilousov E. (2014) Ekonomichna bezpeka rehioniv u konteksti zminy paradyghmy rehionalnogho upravlinnia (postanovka problemy) [Economic security of regions in the context of changing the paradigm of regional governance (problem statement)]. *Nacyonal'niy jurydycheskiy zhurnal: teoriia i praktyka*, no. 6, pp. 288–291. Available at: <http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2014/6/64.pdf> (accessed 20 January 2021).
 11. Dichek O.I. (2013) Ekonomichna bezpeka rehioniv – skladova systemy nacionalnoyi bezpeky [Economic security of the regions is an integral part of the national security system]. *Vcheni zapysky universytetu «KROK»*, no. 33, pp. 24–30.
-

УДК 334.732

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.6>**Рудік Н.М.**

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6825-6729>

Rudik Natalia

Kherson State Agrarian and Economic University

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ: МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATION: A MACROECONOMIC ASPECT

У статті досліджено теоретико-прикладні аспекти проблем розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні на макроекономічному рівні. Установлено нестабільну та суперечливу динаміку розвитку сільськогосподарських кооперативів. Визначено, що розвиток сільськогосподарської кооперації стримують суперечності в законодавчому забезпеченні організації й функціонування кооперативів, відсутність спрямованої на її підтримку цілісної послідовної державної політики, низький рівень можливостей щодо залучення фінансових ресурсів та інвестицій для функціонування і розвитку кооперативів. Акцентовано, що розвиток сільськогосподарської кооперації відбувається переважно шляхом сприяння кооперуванню фермерських господарств. Обґрунтовано, що перспектива ефективного подальшого розвитку пов'язана з реалізацією Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-ІХ, розширенням державної підтримки шляхом збільшення обсягів фінансування та оптимізацією її структури, диверсифікацією джерел фінансування та їх раціональним поєднанням.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація, сільськогосподарський кооператив, державна підтримка, фермерське господарство.

В статье исследованы теоретико-прикладные аспекты проблем развития сельскохозяйственной кооперации в Украине на макроэкономическом уровне. Установлена нестабильная и противоречивая динамика развития сельскохозяйственных кооперативов. Определено что сдерживают развитие сельскохозяйственной кооперации противоречия в законодательном обеспечении организации и функционирования кооперативов, отсутствие направленной на ее поддержку целостной, последовательной государственной политики, низкий уровень возможностей привлечения финансовых ресурсов и инвестиций для функционирования и развития кооперативов. Акцентировано, что развитие сельскохозяйственной кооперации происходит преимущественно путем содействия кооперированию фермерских хозяйств. Обосновано, что перспектива дальнейшего развития связана с реализацией Закона Украины «О сельскохозяйственной кооперации» № 819-ІХ, расширением государственной поддержки путем увеличения объемов финансирования и оптимизации ее структуры, диверсификацией источников финансирования и их рациональным сочетанием.

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация, сельскохозяйственный кооператив, государственная поддержка, фермерское хозяйство.

Agricultural cooperation is an efficient mechanism of ensuring competitiveness of small and medium agricultural commodity producers under conditions of increasing competition on the domestic and world markets. The purpose of the study is to summarise scientific foundations of the formation of the cooperative movement and examine the applied aspects of the development of agricultural cooperation in Ukraine, efficiency of the government mechanisms of supporting the cooperative movement and prospects of its development. The following methods are used in the research: abstract-logical, economic-statistical and comparative analysis. The research is based on the studies of the domestic and foreign scientists on theoretical and practical

issues of agricultural cooperation. The paper investigates theoretical and applied aspects of the problems of the development of agricultural cooperation in Ukraine at the macroeconomic level. It determines unsteady and contradictory dynamics of the development of agricultural cooperatives. It highlights that contradictions in legislative support for organization and functioning of cooperatives, a lack of purposeful and consistent government support, a low probability of involving financial resources and investments for the functioning and development of cooperatives restrain their development. The study emphasizes that the development of agricultural cooperation mainly occurs due to the assistance in cooperation of farms. It shows the advanced experience of the formation of cooperative associations with the participation of the leading agrohholdings. The paper indicates to the role of legislation as the most powerful instrument of the government impact on cooperative relationships in the agrarian sector. It substantiates the prospects for further efficient development of cooperation caused by the Law of Ukraine "About agricultural cooperation" № 819-IX, extension of the government support for creating and developing the existing agricultural cooperatives and assisting in farm cooperation and creating new cooperatives by increasing the amount and optimizing the structure of financing, diversifying the sources of financing and their rational combination, coordinating the types of agricultural activities between the existing cooperatives in a given territory.

Key words: *agricultural cooperation, agricultural cooperative, government support, farm.*

Постановка проблеми. В аграрному секторі України в результаті недоліків попередніх реформ відбулося порушення виробничої та соціальної інфраструктури, змінилися потреби в кількості й якості працівників та їх пропозиція, знизилася економічна захищеність та життєвий рівень сільських мешканців. Отже, в умовах теперішніх викликів Україна має змінювати моделі господарювання, зокрема створювати умови для розвитку кооперації як особливої форми соціально-економічної діяльності, яка властива всім економічним системам, що дає змогу захистити товаровиробників економічними методами й сприяти сталому розвитку регіонів.

Кооперативи вже довели свою ефективність у багатьох країнах, а світовими лідерами визнано такі форми об'єднань в Японії та США. Грошовий оборот 96 найбільших агрокооперативів у світі становить \$800 млрд, а найбільший кооператив NH Nonghyup функціонує у Південній Кореї. Концепція кооперативів є особливо вигідною для переважно дрібних сільськогосподарських товаровиробників [1].

Як форма самоорганізації та самопомоги сільгоспвиробників кооперативи та їх об'єднання покликані підвищити ефективність господарюючих суб'єктів, збільшити їхні доходи й зменшити витрати, кількість посередників у процесі просування продукції від виробника до споживача, полегшити формування товарних партій, що важливо в умовах формування логістики.

Сільськогосподарська кооперація є ефективним механізмом забезпечення конкурентоспроможності малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників в умовах зростання конкуренції на вітчизняному та світовому ринках. Розвиток кооперації сприяє забезпеченню впровадження досягнень науки у виробничу практику через консультативно-інформаційну діяльність із використанням результатів науково-дослідницької роботи наукових установ і організацій, що потенційно має підвищити результативність діяльності малих та середніх товаровиробників, насамперед особистих і фермерських господарств.

Отже, сільськогосподарська кооперація як система кооперативів та їх об'єднань, утворених із метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів, сприяє: підвищенню рівня самозайнятості населення; спільному використанню виробничої інфраструктури, транспортних засобів та спеціальної техніки і обладнання, що знижує собівартість продукції та супутніх витрат; впровадженню нових технологій, модернізації основних фондів та раціональному використанню наявних ресурсів; збільшенню обсягів виробництва та рівня рентабельності.

Сьогодні кооперація є однією з найважливіших умов збереження та розвитку інноваційної форми організації виробництва – малих та середніх фермерських господарств. А в умовах політики децентралізації сільськогосподарська кооперація створює передумови для формування ефективного конкурентного підприємницького середовища та розвитку територіальних громад.

Однак сільськогосподарська кооперація, розвивається повільно і нестабільно, динаміка її розвитку в Україні достатньо складна й неоднозначна. На початок 2020 р. зареєстровано 1 207 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 1 005 сільськогосподарських виробничих кооперативів, через них реалізується менше 1% сільськогосподарської продукції, тоді як у розвинених країнах – 30–60%.

Інноваційний підхід до дослідження розвитку сільськогосподарської кооперації має враховувати умови функціонування кооперативів та методологічні підходи з урахуванням різноаспектності та зміни ролі сільськогосподарських кооперативів у сучасному розвитку сфери аграрного виробництва та сільських територій.

Актуальність дослідження теоретичних та практичних аспектів проблем розвитку сільськогосподарської кооперації на регіональному та державному рівнях зумовила вибір теми, формування мети та визначення завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженню питань сільськогосподарської кооперації в Україні у своїх працях приділили В. Зіновчук, Р. Корінець, П. Макаренко, М. Малік, В.Мамчур, О. Саковська, П. Саблук, І. Томич та ін. Ними досліджувалася кооперація як механізм самоорганізації сільських товаровиробників, правові та економічні умови організації кооперації, диверсифікація як основа розвитку кооперативів.

Незважаючи на численні напрацювання у сфері розвитку кооперації та її впливу на економіку, сучасний стан, особливості проблеми функціонування та розвитку сільськогосподарських кооперативів потребують подальших теоретико-практичних досліджень з урахуванням швидкозмінних умов внутрішнього середовища та державного регулювання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення наукових засад формування кооперативного руху та дослідження прикладних аспектів проблем розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, дієвості державних механізмів підтримки кооперативного руху та перспектив його розвитку.

У процесі дослідження були використані абстрактно-логічний метод теоретичного узагальнення, економіко-статистичний метод, метод порівняльного аналізу. Теоретико-практичним підґрунтям дослідження були праці вчених у сфері сільськогосподарської кооперації

Виклад основного матеріалу. Міжнародний досвід демонструє різні можливі напрями розвитку кооперативного руху, засвідчуючи значимість кооперативного сектору для економіки.

Так, у Японії кооперативи є монополістами в агросекторі та на продовольчому ринку, вони реалізують близько 90% усієї сільгосппродукції, при цьому в кооперативах працює 91% усіх фермерів. Такі об'єднання виробляють і збувають сільськогосподарську продукцію, надають фінансові послуги. Усі вони створені урядом, а контроль над їхньою діяльністю передбачений на регіональному рівні. У практичній діяльності він ускладнений тим, що кооперативи є монополістом на продовольчому ринку і самі встановлюють ціни на товари, отримуючи при цьому додаткові привілеї від держави. В Іспанії кооперативний рух спрямований на створення маленьких кооперативів, сформованих у рамках регіонального законодавства. Здебільшого це вузькопрофільні кооперативи з обмеженими можливостями в отриманні бажаного прибутку. У кооперативному середовищі Іспанії великі кооперативи одержують 75% прибутку. У США, Франції і Канаді кооперативи створюються самими фермерам. У Малайзії коопера-

вами керують чиновники, а в Китаї, щоб увійти в об'єднання, потрібно купувати акції. Особливістю кооперативів Ізраїлі є втілення ідеї соціалізму [1].

В Україні розвиток кооперативного руху був започаткований в умовах нерозвиненої інфраструктури аграрного ринку, відсутності дорадництва, наукового та кадрового забезпечення трансформацій аграрного сектору в перехідний період та послідовної державної політики. Як наслідок, економічний самозахист селян проявився у створенні в 1992 р. перших неформальних об'єднань кооперування фермерськими господарствами, а на III з'їзді Асоціації фермерів України був започаткований розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, й у 1993 р. створено перший в Україні сільськогосподарський обслуговуючий кооператив. Сільськогосподарська кооперація розглядалася як механізм самоорганізації та посилення економічної незалежності невеликих селянських, фермерських господарств від недобросовісних посередницьких структур [2, с. 5].

Найбільш поширеною формою сільськогосподарської кооперації є кооператив. Кооперативний рух у державі демонстрував динаміку поширення. Проте в 2014–2015 рр. спостерігалось зменшення їх кількості на 1 125 одиниць. У структурі організаційно-правових форм господарювання питома частка кооперативів становила 25%, з яких лише 8,7% – сільськогосподарські. На жаль, сільськогосподарська кооперація розвивається повільно і нестабільно та має достатньо складну динаміку. Кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів з 2011 р. зменшилася на 294 одиниці, натомість зросла кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – на 399 [3, с. 59].

Станом на початок 2020 р. в Україні зареєстровано 1 207 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 1 005 сільськогосподарських виробничих кооперативів [4]. Порівняно з іншими європейськими країнами це невелика кількість. Кооперативний рух слід розвивати, вибравши свій шлях, урахувавши набутий досвід інших країн. Як розвивати кооперацію, країна вибирає відповідно до своїх національних пріоритетів та економічних інтересів. Однак створення функціонуючої моделі кооперації в Україні, яка відповідала б загальноєвропейським принципам кооперації Міжнародного кооперативного альянсу, потребує врахування позитивного міжнародного досвіду, особливостей внутрішнього й зовнішнього економічного середовища сьогодення, а тому є комплексною проблемою.

Форми об'єднання малих та середніх агровиробників різноманітні, але всі вони надають стійкості та конкурентних переваг їх учасникам. Сприяють відродженню кооперативного руху сімейні фермерські господарства, які розглядаються також як основа сталого розвитку громад та сільських територій.

У програмі підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, яка фінансується державою, прописано, що серед учасників кооперативу повинно бути не менше ніж одне фермерське господарство і не менше 20 членів.

Саме сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи дають можливість поєднувати інтереси індивідуальних господарств із можливостями великих господарських структур через спільну реалізацію чи переробку виробленої продукції, спільне використання різноманітних послуг, включаючи фінансові, спільну реалізацію проєктів тощо [5, с. 285].

В Україні станом на 2020 р. зареєстровано 46 143 тис фермерських господарств, їх кількість зросла на 489 одиниць порівняно з попереднім роком. Частка фермерських господарств у загальній структурі виробництва валової продукції була невелика і змінювалася в межах 6–8,7% [4].

Динаміка створення й розвитку фермерських господарств є неоднозначною, у 2015 р. спостерігався спад кількості фермерських господарств, на що значною мірою вплинула анексія територій України. Проте у подальшому відбувається збільшення їх кількості більше ніж на 600 одиниць щорічно протягом аналізованого періоду (рис. 1).

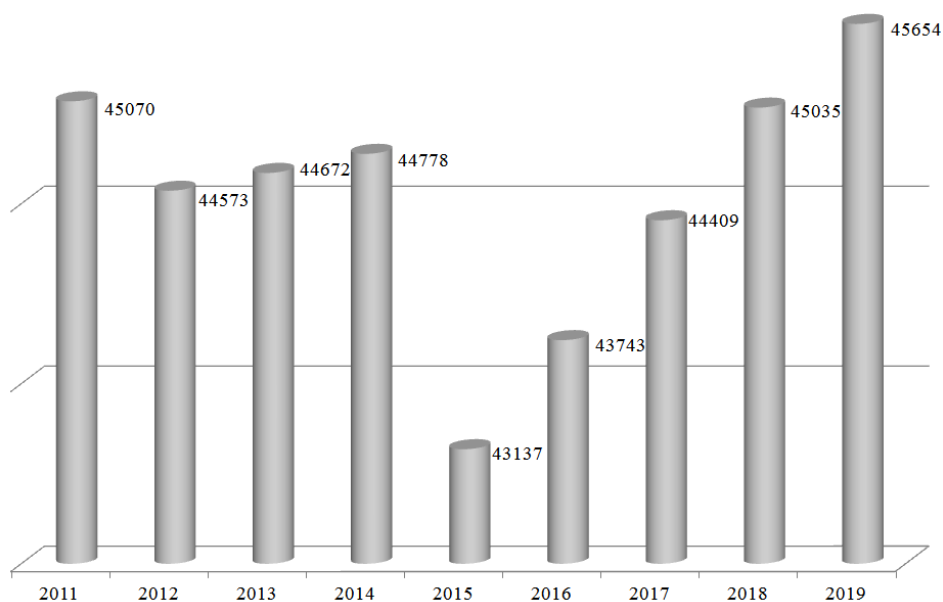

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств в Україні

Джерело: сформовано автором за даними [4]

Виробничий та соціальний потенціал українських фермерських господарств нерелізований, у структурі господарюючих суб'єктів вони займають 71% та формують 6–8,7% аграрного ВВП, забезпечуючи зайнятість 97 тис осіб [4].

Сучасна парадигма розвитку агропромислового виробництва повинна передбачати, що держава має створювати умови для розвитку фермерських господарств шляхом кооперування. Це дає змогу збільшити обсяги фінансових ресурсів, можливості придбання необхідної техніки, формування товарних партій сировини, технічного обслуговування, доступу до інформаційних послуг щодо стану ринкової кон'юнктури, послуг зі зберігання продукції, інноваційних технологій тощо.

У 2017 р. Мінагрополітики у співпраці з Асоціацією фермерів та приватних землевласників була розроблена та затверджена урядом «Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки». Вона була спрямована виключно на підтримку фермерських господарств із площею до 100 гектарів. За нею планувалося збільшити кількість фермерських господарств, що створять до півмільйона нових робочих місць за існуючих 100 тис, збільшити частку фермерських господарств у валовому виробництві сільськогосподарської продукції до 12%; підтримка розвитку тваринництва, органічного землеробства, хмелярства, садівництва та виноградарства. У структурі Мінагрополітики було створено посаду заступника міністра з питань підтримки фермерства й розвитку сільських територій. Концепцією було передбачено сприяння створенню фермерами сільськогосподарських кооперативів, як самостійно, так і спільно з членами особистих селянських господарств, що дало змогу створювати продукти з доданою вартістю. Концепцією було передбачено надання фінансової підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, що здійснюють первинну обробку та переробку продукції фермерських господарств. Щороку планувалося створювати 15 нових об'єктів із первинної переробки сільськогосподарської продукції, а також 40–50 нових кооперативів, утворених фермерами самостійно або спільно з членами особистих селянських господарств. На реалізацію

Концепції в державному бюджеті лише на 2018 р. було передбачено один мільярд гривень [6].

Динаміка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів відповідає планам створення кооперативів відповідно до Концепції (рис. 2).

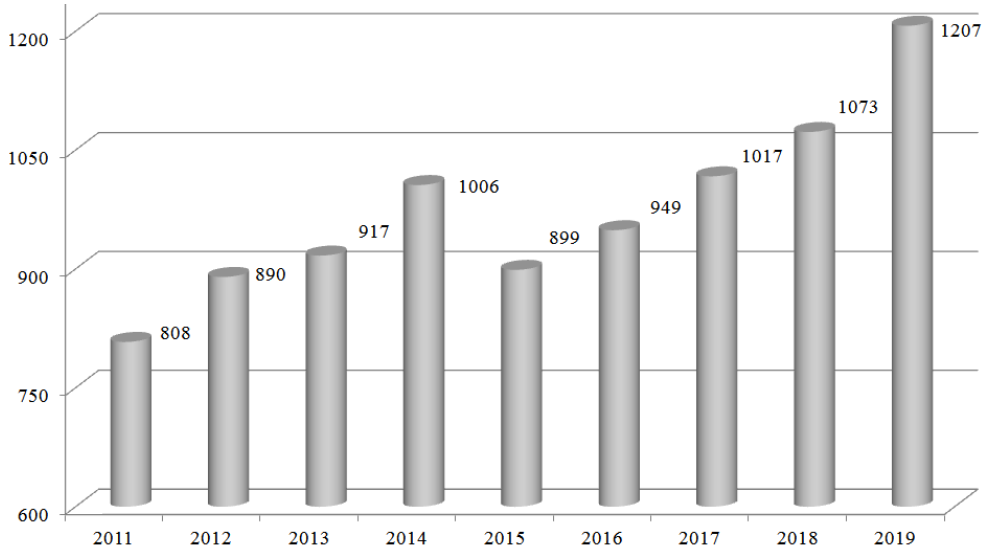

Рис. 2. Динаміка кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні

Джерело: сформовано автором за даними [4]

На початку 2019 р. в Україні налічувалося 892 діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, при цьому їх кількість із 2018 р. збільшилася на 125 одиниць. Структуру сільськогосподарських кооперативів у 2019 р. представлено на рис. 3.

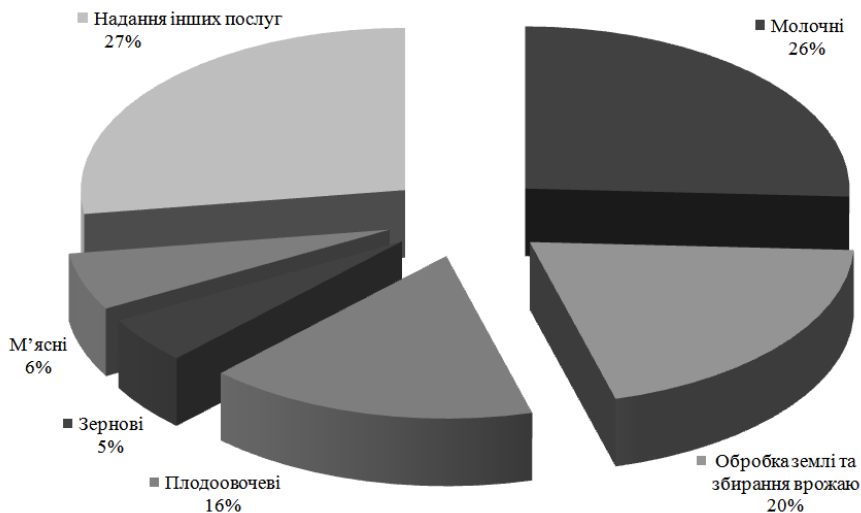

Рис. 3. Структура сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів
Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України

У структурі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів найбільшою була питома частка кооперативів із надання інших послуг (27%) та молочарських кооперативів (26%). Суттєвою була також частка кооперативів з обробки землі та збирання врожаю (20%) й об'єктів плодоовочевої спеціалізації (16%), тоді як частка зернових і м'ясних кооперативів становила лише 5%. Таким чином, у галузі тваринництва працювали 32% загальної кількості обслуговуючих кооперативів.

Невелика кількість кооперативів не дає змоги використати потенціал кооперативного руху в плані досягнення синергії й оптимізації фермерських витрат, що зумовлює їх незначний позитивний вплив на цінові коливання продовольчого ринку.

У країнах ЄС сільськогосподарські кооперативи забезпечують 57% виробництва молочної та 42% плодоовочевої продукції. У таких країнах, як Австрія, Данія, Нідерланди та Швеція, у сільськогосподарських кооперативах виробляється понад 90% молока та понад 50% плодоовочевої продукції [7]

Законодавство України до 2020 р. класифікувало сільськогосподарські кооперативи на виробничі та обслуговуючі. І хоча в динаміці розвитку виробничих та обслуговуючих кооперативів має місце тенденція збільшення, у структурі всіх організаційно-правових форм господарювання їхня частка є невеликою і відповідно становить 4,0% та 4,7%.

Оцінювання динаміки розвитку та особливостей функціонування сільськогосподарських кооперативів в Україні є достатньо складним. Відображена у статистиці кількість сільськогосподарських кооперативів не означає їх фактичного функціонування, що значною мірою зумовлено особливостями вітчизняного законодавства.

Функціонування та розвиток кооперативів можливі за наявності всього комплексу економічних, законодавчих, суспільних, демократичних передумов та дотримання засадничих принципів кооперації.

Однією із суттєвих проблем, що стримувала розвиток сільськогосподарської кооперації, є суперечності в законодавчому забезпеченні сільськогосподарської кооперації.

В аграрному секторі України кооперативи створюють виробники сільськогосподарської продукції: юридичні особи всіх організаційно-правових форм господарювання та їх відокремлені підрозділи; фізичні особи, які мають у володінні, користуванні або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин; фізичні особи, які займаються сільськогосподарською діяльністю, передбаченою класифікацією видів економічної діяльності.

В Україні, відповідно до попереднього Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» №469/97-ВР від 17 липня 1997 р., розрізняли два види сільськогосподарських кооперативів: виробничі та обслуговуючі. Такий поділ і статус зумовлювали найбільшу проблему – фінансове забезпечення створення та розвитку кооперативів. Сільськогосподарські виробничі кооперативи утворюються шляхом об'єднання фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції і виступають суб'єктами підприємницької діяльності: провадять господарську діяльність із метою отримання прибутку, реалізують свою продукцію за цінами, що встановлюються самостійно на договірних засадах із покупцем. Обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи утворюються шляхом об'єднання фізичних та/чи юридичних осіб — виробників сільськогосподарської продукції, вони не мають на меті отримання прибутку, тому є некомерційними організаціями [8].

Через статус неприбутковості сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи взагалі не могли скористатися банківським фінансуванням, виробничі кооперативи, будучи прибутковими, не могли отримати позику, оскільки банки не могли їх оцінити як позичальників через специфіку кооперативної форми господарювання. Більше того, сільськогосподарські виробничі та обслуговуючі кооперативи і дотепер не мають майна, достатнього для застави.

В Україні через кооперативи реалізується менше 1% сільськогосподарської продукції, і найсуттєвішою причиною цього є те, що обслуговуючий сільськогосподарський кооператив не може купувати продукцію своїх членів, а отже, продавати її без письмової згоди всіх членів кооперативу. Він не може організувати власну переробку, оскільки готовий продукт переробки є власністю саме того члена кооперативу, продукція якого підлягала переробці. Поставляти продукцію в роздрібну торгівлю мережу кооперативів може лише після підписання ними договорів поставок із кожним фермером окремо.

Натепер адаптований до міжнародного законодавства Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-ІХ, що набрав чинності 15 листопада 2020 р. Він на законодавчому рівні закріпив єдину організаційно-правову форму – сільськогосподарський кооператив, принципи утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, які відповідають загальноновизнаним принципам кооперації Міжнародного кооперативного альянсу [9].

Закон надав право членам (засновникам) сільськогосподарського кооперативу самостійно вибирати види діяльності, а також форму діяльності – з метою чи без мети одержання прибутку.

Сільськогосподарський кооператив може здійснювати один або декілька видів діяльності. Діяльність кооперативу може бути як із метою одержання прибутку, так і без такої мети. Відповідно, передбачено дві моделі статуту: для сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, та модель статуту сільськогосподарського кооперативу, що діє без мети одержання прибутку.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку, є неприбутковою організацією, якщо його діяльність відповідає сукупності таких ознак: кооператив не здійснює виробництва сільськогосподарської продукції і надає послуги виключно своїм членам; кооператив не набуває права власності на сільськогосподарську продукцію, вироблену, вирощену, відгодовану, виловлену або зібрану (заготовлену) його членами – виробниками сільськогосподарської продукції. При цьому власниками сільськогосподарської продукції, що заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени; кооператив відповідає вимогам, установленим підпунктом 133.4.1 пункту 133.4 статті 133 Податкового кодексу України для неприбуткових організацій [9].

Однією з основних проблем функціонування кооперативів без мети одержання прибутку за Законом «Про сільськогосподарську кооперацію» № 469/97-ВР від 17 липня 1997 р., яка існувала до прийняття нового Закону, була невідповідність критеріям неприбуткових організацій, які визначені Податковим кодексом України. Відповідне положення унеможливило визнання кооперативу неприбутковою організацією за вимогами ПК України [8].

Так, за статусу неприбутковості в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах передбачався розподіл залишку фінансового результату господарської діяльності кооперативу у вигляді кооперативних виплат та виплат на паї. Із цієї причини кооперативам досить часто відмовляли в присвоєнні статусу неприбуткового, що загрожувало суттєвими податковими санкціями.

Відображалася на розвитку сільськогосподарської кооперації недоступність кредитів та недостатня фінансова підтримка з боку держави.

Так, державна підтримка для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів становила понад 8,5 млн грн, її отримали кооперативи молочарського та плодово-ягідного напрямів діяльності для придбання обладнання зі зберігання та переробки сільськогосподарської продукції. Для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів було розширено напрями діяльності, за якими вони можуть отримати урядову підтримку: овочеві кооперативи, із заготівлі і переробки дикорослих ягід, грибів і рослин

та продукції бджільництва; була передбачена компенсація 70% вартості за українське обладнання й техніку для транспортування сільськогосподарських продукції [7].

Наявні обсяги державної фінансової підтримки дають змогу лише частково зняти ризики ведення кооперативної діяльності, а скористатися нею може невелика кількість кооперативів. Розширення державної підтримки лишається проблемою як в обсягах виділеного бюджетом фінансування, так і в законодавчій площині.

Програмою підтримки АПК у 2020 р. на розвиток фермерства і кооперативів було заплановано спрямувати 400 млн грн, на відшкодування обсягів підтримки не виплачених у 2019 р. – 115 млн грн. Передбачалося компенсувати витрати, пов'язані з наданням сільськогосподарських дорадчих послуг в обсязі 100 млн грн, та надати фінансову підтримку сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам в обсязі 300 млн грн, сприяти збільшенню кількості об'єктів місцевої переробки сільськогосподарської продукції та зростанню рівня зайнятості сільського населення [11].

За даними Мінекономіки, у 2019 р. сільськогосподарськими виробниками було використано 4,34 млрд грн державної підтримки. У цілому нею скористалося 1 667 суб'єктів господарювання та 230 925 фізичних осіб, близько 10 тис фермерів та два сільськогосподарські кооперативи. Урядовою Програмою підтримки розвитку фермерських господарств у 2020 р. за напрямом «Фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» було передбачено допомогу до 3 млн грн лише сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, до складу яких входять одне і більше фермерських господарств, які мають чистий дохід (виручку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній рік до 20 млн грн [11].

Таким чином, модель державної підтримки охоплювала: дорадчі послуги; сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, об'єкти переробки; сімейні фермерські господарства, доплату ЄСВ; сертифікацію органічного виробництва і компенсацію 90% за сертифікації органічного виробництва; сімейні фермерські господарства, доплати за наявності поголів'я 5–25 корів; молодих фермерів (до 35 років включно).

Проте обсяги фінансової державної підтримки не відповідають потребам. Для залучення зовнішнього фінансування кооперативи можуть приймати участь у програмах міжнародного та регіонального рівнів та використовувати ресурси асоційованих членів, та тепер це ускладнилося рецесією світової економіки, що звузило фінансові можливості міжнародних програм фінансової підтримки.

Для поліпшення інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в новому Законі «Про сільськогосподарську кооперацію», розділ Розділ VII ст. 30, передбачається, що сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські кооперативні об'єднання, громадські спілки, утворені з метою сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації, самостійно встановлюють міжнародні зв'язки з організаціями іноземних держав, беруть участь у Міжнародному кооперативному альянсі та здійснюють інші зв'язки з міжнародними організаціями, сприяють розвитку співробітництва учасників кооперативного руху у світі, поширенню своїх принципів і цінностей [9].

Значним джерелом забезпечення інноваційно-інвестиційними ресурсами сільськогосподарських кооперативів є агрохолдинги. Вони сприяють розвитку кооперативів на регіональному рівні, однак із частковою втратою автономності кооперативу. Так агрохолдинг «Мрія» інвестував 1,5 млн грн для створення восьми кооперативів у західних областях України; ПНАК охопив 300 населених пунктів, і тепер кооператив нараховує понад 6,5 тис учасників. Компанія «Данон» допомагає створювати молочні і полуничні кооперативи, а загальний розмір інвестицій «Данон» становив 2,85 млн євро. Ефективне обладнання для доїння корів, придбане за програмою «Данон», дало змогу кооперативам підвищити надої на 10–25%. Полуничні об'єднання отримали конкретну точку збуту своєї продукції у вигляді компанії-ініціатора [6].

Сільськогосподарська кооперація є однією з найважливіших умов як збереження інноваційної форми організації виробництва (малих та великих фермерських господарств), так і їх успішного розвитку [12, с. 513].

Інтеграція малих особистих селянських і фермерських господарств у кооперативні організації сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки держави, особливо у галузях садівництва, виноградарства, плідництва й овочівництва, вирощування декоративних, лікарських, ефіроолійних та інших малопоширених культур [13, с. 268].

Найпотужнішим інструментом впливу держави на кооперативні відносини залишається законодавство. Нині на законодавчому рівні закріплено принципи утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, які відповідають загальноновизнаним принципам кооперації Міжнародного кооперативного альянсу. Закріплено перехід до єдиної організаційно-правової форми – сільськогосподарського кооперативу, закладено більш чіткі основи управління кооперативом, прав та обов'язків його членів, положення щодо кооперативної освіти, можливість самостійного вибору виду та форми діяльності

Реальна законодавча та фінансова державна підтримка сприятиме створенню фермерами сільськогосподарських кооперативів як самостійно, так і спільно з членами особистих селянських господарств, яких в Україні налічується близько 3,9 млн.

Висновки. Дотепер стримуючими чинниками розвитку кооперації на макроекономічному рівні є: суперечності в законодавчому забезпеченні створення та функціонування сільськогосподарських кооперативів які частково будуть усунені з набранням чинності Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX; відсутність належного та своєчасного фінансування; недосконалість програм державної підтримки фермерських господарств; відсутність практичного досвіду створення та організації роботи кооперативу; недостатній рівень формування кооперативної свідомості в суспільстві.

Основою ефективного розвитку сільськогосподарських кооперативів є подальше вдосконалення законодавчого забезпечення їх функціонування, розширення джерел фінансування; диверсифікація діяльності сільськогосподарських кооперативів; узгодження видів господарської діяльності між функціонуючими на даній території кооперативами; державна підтримка становлення і розвитку існуючих сільськогосподарських кооперативів та сприяння кооперуванню фермерських господарств і створенню нових.

Список використаних джерел:

1. Як працюють аграрні кооперативи в різних країнах. URL: <http://carefield.com.ua/blog/id/jak-pracujut-agrarni-kooperativi-v-riznih-krajinah-136/> (дата звернення: 20.01.2021).
2. Томич І.Ф., Корінець Р.Я., Гриценко М.П. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: початок шляху : практичний посібник. Київ, 2013. 95 с.
3. Рудік Н.М. Потенціал кооперації як системи соціально-економічних відносин та шляхи його реалізації. *Агросвіт*. 2020. № 7. С. 55–62. URL: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3142&i=6> (дата звернення: 20.01.2021).
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2021).
5. Скрипник С.В. Пріоритети розвитку фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств : монографія. Херсон : Айлант, 2020. 385 с.
6. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> (дата звернення: 20.01.2021).
7. В Україні зростає кількість обслуговуючих кооперативів – Віктор Шеремета / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-zrostaye-kilkist-obslugovuyuchih-kooperativiv-viktor-sheremeta> (дата звернення: 20.01.2021).

8. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 469/97-ВР від 17 липня 1997 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/181735_596565 (дата звернення: 25.01.2021).
9. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX від 21.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> (дата звернення: 25.01.2021).
10. Запитайте у юриста: що нового принесе закон про кооперацію. Agravery.com. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/zapitajte-u-urista-so-novogo-prinese-zakon-pro-kooperaciju> (дата звернення: 20.01.2021).
11. Державна підтримка АПК-2020: програми, механізми, терміни. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/derzhpidtrimka-apk-2020-programi-mehanizmi-termini> (дата звернення: 20.01.2021).
12. Socio-economic institutions for development of cooperation / O. Sakovska et al. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Vol. 4. № 27. P. 513–521.
13. Приліпко С.М. Забезпечення продовольчої безпеки держави завдяки діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. *Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI ст.* : матеріали. І Всеукр. наук.-практ. конф., 30 листопада 2018 р. Київ : НАДУ, 2018. С. 267–268.

References:

1. Carefield (2017) *Yak pratsiiut ahrarni kooperatyvy v riznykh krainakh* [How agrarian cooperatives work in different countries]. Available at: <http://carefield.com.ua/blog/id/jak-pracjujut-agrarni-kooperativi-v-riznih-krainah-136/> (accessed 20 January 2021).
2. Tomych I. F., Korinets R. Ya., Hrytsenko M.P. (2013) *Silskohospodarskyi obsluhovuiuchyi kooperatyv: pochatok shliakhu. Praktychnyi posibnyk* [Agricultural service cooperatives: the beginning of the way]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Rudik N.M. (2020) Potensial kooperatsii yak systemy sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn ta shliakhy yoho realizatsii [The potential of cooperation as a system of social and economic relations and the ways to realize it]. *Ahrosvit* [Agroworld], no. 7, pp. 55–62. Available at: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3142&i=6> (accessed 20 January 2021).
4. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 20 January 2021).
5. Skrypnyk S.V. (2020) *Priorytety rozvytku fermerskykh hospodarstv ta silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia* [Priorities of the development of farms and agricultural enterprises]. Kherson: Ailant. (in Ukrainian)
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017) *Kontseptsiia rozvytku fermerskykh hospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018–2020 roky skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 veresnia 2017 r. № 664-p.* [The concept of the development of farms and agricultural cooperation for 2018–2020 approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 13 September 2017 № 664-p]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> (accessed 20 January 2021).
7. Sheremeta V. (2019) *V Ukraini zrostaie kilnist obsluhovuiuchykh kooperativiv* [The number of service cooperatives is increasing in Ukraine]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-zrostaye-kilkist-obslugovuyuchih-kooperativiv-viktor-sheremeta> (accessed 20 January 2021).
8. Zakon online (1997) *Zakon Ukrainy “Pro silskohospodarsku kooperatsiiu” № 469/97-VR* від 17 липня 1997 р. [The Law of Ukraine “About agricultural cooperation” № 469/97-VR dated 17 July 1997]. Available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/181735_596565 (accesses 25 January 2021).
9. Zakon. rada (2020) *Zakon Ukrainy “Pro silskohospodarsku kooperatsiiu” № 819-IX* від 21.07.2020 р. [The Law of Ukraine “About agricultural cooperation” № 819-IX dated 21 July 2020]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> (accessed 25 January 2021).
10. Agravery (2010) *Zapytaite u yurysta: shcho novoho prynese zakon pro kooperatsiiu* [Ask a lawyer: what news the law about cooperation will bring]. Available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/zapitajte-u-urista-so-novogo-prinese-zakon-pro-kooperaciju> (accessed 20 January 2021).
11. Information and analytical portal of the AIC of Ukraine (2020) *Derzhavna pidtrymka APK-2020: prohramy, mekhanizmy, termyny* [Government support for the AIC-2020: programs, mechanisms and dates]. Available at: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/derzhpidtrimka-apk-2020-programi-mehanizmi-termini> (accessed 20 January 2021).

12. Sakovska O., Shpykuliak O., Ushkarenko Iu., Chmut A. (2018) Socio-economic institutions for development of cooperation. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky* [Financial and credit activity: the problems of theory and practice], vol. 4, no. 27, pp. 513–521.

13. Prylipko S.M. (2018) Zabezpechennia prodovolchoi bezpeky derzhavy zavdiaky diialnosti silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv [Maintaining food security of the country due to the activity of agricultural service cooperatives]. *Teoriia ta praktyka publichnoho upravlinnia ta administruvannia v XXI st.: Materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 30 lystopada 2018 r. [Theory and Practice of public management and administration: Conference Proceedings of the 1st Ukrainian scientific and practical conference (Ukraine, Kyiv, November, 30, 2018)]. Kyiv, pp. 267–268. (in Ukrainian)

УДК:338.58

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.7>

Шаравара Р.І.

кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри правознавства та фінансів,
Відокремлений структурний підрозділ
Полтавського інституту економіки і права
ЗВО «Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8386-4549>

Sharavara Roman

Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution
Open International University of Human Development «Ukraine»
Poltava Institute of Economics and Law

ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF REGULATION OF THE BANKING SYSTEM: DOMESTIC AND EUROPEAN EXPERIENCE

У статті розглянуто особливості нормативно-правового та економічного регулювання банківської системи України через призму інтеграції у світовий фінансовий простір. Проаналізовано особливості сформованої в Україні системи банківського нагляду та визначено необхідність переходу від інституційного регулювання до макропруденційного та мікропруденційного типів впливу. Сформовано основні завдання та пріоритети головного регулятора на ринку банківських послуг України – Національного банку України. Визначено ключові показники ефективності регулювання банківської системи в Україні. Регулювання банківської діяльності в Україні є складовою частиною загальної системи імперативного регулювання держави. Наголошено на необхідності під час реформування системи нормативно-правового регулювання враховувати загальноєвропейські директиви, рекомендації, регламенти у фінансовій сфері.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, банківський нагляд, інституційне регулювання, макропруденційне та мікропруденційне регулювання, Національний банк України, імперативне регулювання.

В статье рассмотрены особенности нормативно-правового и экономического регулирования банковской системы Украины сквозь призму интеграции в мировое финансовое пространство. Проанализированы особенности сложившейся в Украине системы банковского надзора и определена необходимость перехода от институционального регулирования к макропруденциальным и микропруденциальным типам воздействия. Сформи-

рованы основные задачи и приоритеты главного регулятора на рынке банковских услуг Украины – Национального банка Украины. Определены ключевые показатели эффективности регулирования банковской системы в Украине. Регулирование банковской деятельности в Украине является составляющей общей системы императивного регулирования государства. Подчеркнута необходимость при реформировании системы нормативно-правового регулирования учитывать общеевропейские директивы, рекомендации, регламенты в финансовой сфере.

Ключевые слова: нормативно-правовое регулирование, банковский надзор, институциональное регулирование, макропруденциальное и микропруденциальное регулирование, Национальный банк Украины, императивное регулирование.

The article considers the peculiarities of normative-legal and economic regulation of the banking system of Ukraine through the prism of integration into the world financial space. Regulatory influence of the state on the banking system makes it impossible to directly interfere in the operational activities of banking institutions. There are two components of regulatory influence on banking: the formation of regulatory and legal support for the functioning of the banking system and direct institutional influence on the banking system on the basis of adopted acts. The peculiarities of the banking supervision system formed in Ukraine are analyzed and the necessity of transition from institutional regulation to macroprudential and microprudential types of influence is determined. The main tasks and priorities of the main regulator in the market of banking services of Ukraine – the National Bank of Ukraine are formed. The key indicators of efficiency of regulation of the banking system in Ukraine are determined. Regulation of banking activity in Ukraine is a component of the general system of imperative regulation of the state. It is important to keep in mind that the state, on the one hand, acts as a regulator of the financial market, and on the other – as a subject of the banking system, which is an integral part of the market itself. The peculiarity of regulation and financial services at the regional level in EU law is the creation of different legal regimes for subsectors of the financial sector (banking, insurance and investment), as well as the formation of a general rule of supervision and country of origin, establishing the principle of mutual recognition, freedom to provide services and freedom of establishment. The main legal acts in the field of banking sector regulation are analyzed. The directions of the National Bank of Ukraine's influence on the banking sector are structured. Emphasis is placed on the need to take into account European directives, recommendations, and regulations in the financial sphere when reforming the regulatory system. It is noted that the national system of banking regulation should include both pan-European traditions and evolved domestic features.

Key words: normative-legal regulation, banking supervision, institutional regulation, macroprudential and microprudential regulation, National Bank of Ukraine, imperative regulation.

Постановка проблеми. Досліджуючи теоретико-методологічні питання сучасних особливостей та методів правового регулювання діяльності комерційних банків в Україні, варто зауважити, що зміна системи регулювання діяльності банківського сектору та його інституційне забезпечення у посткризовий період є найважливішими чинниками реформування системи державного регулювання і нагляду відповідно до найкращих сучасних практик. Проблемні питання у сфері регулювання діяльності банківського сектору, які спостерігалися як у розвинених країнах, так і в країнах із трансформаційними економіками, продемонстрували провідне значення інституційного складника для мінімізації системних ризиків на фінансовому ринку.

Зважаючи на те, що переважна більшість країн забезпечує розвиток власних економік за рахунок високого ступеня лібералізації ринкових відносин, на який чинять суттєвий вплив зовнішні та внутрішні фактори як економічного, так і політичного, соціального й культурного виміру, запропонована Д. Норт методологія наукових досліджень інституційних змін може бути підґрунтям для подальшого розвитку регулювання банківської системи України за умов економічних трансформацій, характерних для посткризових та трансформаційних банківських систем [1, с. 89]. Проаналізувавши теоретико-методологічні питання правового регулювання діяльності

комерційних банків в Україні на сучасному етапі, варто зазначити, що питання вдосконалення практики регулювання та нагляду в частині формування макропруденційного регулювання функціонування фінансових посередників є досить актуальним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих проблем та аспектів нормативно-правового регулювання банківської діяльності займалися як вітчизняні, так зарубіжні вчені: Н.А. Баширов, В.Л. Кротюк, О.А. Костюченко, С.В. Котелкин, С.М. Лобозинська, В.П. Нагребельний, Д. Норт, Е.Ю. Туляй, І.О. Школьник.

Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, проблеми нормативно-правового регулювання банківської діяльності в Україні комплексно не досліджувалися. Це й зумовило вибір теми даного наукового дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є здійснення порівняльного аналізу економічних і нормативно-правових засад регулювання банківської діяльності в Україні й європейських країнах та обґрунтування доцільності переходу від інституційної до макропруденційної та мікропруденційної політики.

Виклад основного матеріалу. Більшість країн світу через органи державної влади тією чи іншою мірою втручається у діяльність банківського сектору, адже забезпечення стабільної роботи фінансового ринку загалом та банківської системи зокрема вважається основним постулатом та вимогою громадськості до сектору банківських розрахунків. Величезні негативні наслідки, згенеровані нестабільністю банківської системи загалом або її окремих банків, можуть викликати руйнівні наслідки для економіки і порушити соціальну стабільність у країні, а в окремих випадках і на міждержавному рівні.

Безумовна важливість банківської системи як найважливішої ланки фінансового сектору суспільства вирізняється тим, що вона не лише здійснює банківські операції, а й виконує важливі функції публічно-правового характеру, які покладені на неї державою. Саме через банківський сектор держава акумулює податки, здійснює валютний та податковий контроль, контролює дотримання касової дисципліни суб'єктами господарювання, а також протидіє легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Під час виконання цих функцій мають місце публічно-правові відносини, у яких банк реалізовує публічні функції або сприяє їх здійсненню, а держава забезпечує правовий супровід.

Головний аспект державного впливу на банківську систему полягає у тому, що регулятивний механізм регулювання формується в ній самій і виражається у впливі органів банківського регулювання, головним чином, центрального (національного) банку, на комерційні банки. Отже, правовий підхід до здійснення інституційного регулювання банківської діяльності варто розглядати й у вузькому, й у широкому розумінні залежно від суб'єктів, що здійснюють таке регулювання, мети їх функціонування та виконуваних наглядових функцій [1, с. 90].

У найширшому розумінні інституційна організація та процес регулювання банківської діяльності включають усі відповідні інституції (регламенти, правила, офіційні та неформальні норми, формальні й неформальні обмеження, традиції тощо) та установи, що мають регулятивний вплив на банківську систему (державні, міжнародні, регіональні, недержавні). У вузькому розумінні регулювання банківської діяльності поділяється на державне та недержавне залежно від правової належності суб'єктів, що здійснюють регулятивний вплив.

Державні регулятори впливають на діяльність комерційних банків як основних фінансових посередників і забезпечують правові та економічні умови для їхньої господарської діяльності. Водночас регулюючий вплив на банки не передбачає пряме втручання державних органів в їхню економічну діяльність, тим більше що зна-

чна їх частина в Україні є приватною власністю чи належить іноземного капіталу. Це означає, що в системі державного регуляторного впливу на банки переважають індикативні інструменти, а не адміністративні, а це, своєю чергою, визначає потребу в постійному розвитку та вдосконаленні механізмів, форм та методів подібного регулювання.

Наукові засади класифікації органів регулювання банківського сектору вимагають поділу їх на дві групи:

- органи, що здійснюють нормативно-правове регулювання банківського сектору;
- органи, що здійснюють безпосередньо банківське регулювання та банківський нагляд.

Основні завдання першої групи включають лише правові та регулятивні функції. Основним завданням цих органів є формування загальних правил та умов для банків без можливості постійного контролю або застосування заходів впливу у разі порушень банками нормативних вимог або обмежень.

До другої групи установ входить система державних установ, при цьому основні принципи, сфера впливу та основні функції контролюючих органів у багатьох країнах суттєво відрізняються одна від одної. Кожна країна створила свою власну структуру банківських регуляторів, яка може ефективно підтримувати стабільність банківської системи, надійність банків та зменшення ступеня ризику, при цьому захищати інтереси акціонерів і вкладників банків та забезпечувати ефективне банківське середовище з погляду конкуренції [2, с. 66].

Майже в усіх державах право регулювати банківську діяльність надано вищим державним адміністративним органам законодавчої й виконавчої влади. Парламент відіграє вирішальну роль серед цих органів, позаяк діяльність банків у більшості промислово розвинених країн регулюється правовими актами, які встановлюють суворі обов'язкові вимоги до організаційних, правових та функціональних принципів їхньої діяльності [3, с. 89].

Головним органом, що здійснює регулювання діяльності банків у нашій країні, є Національний банк. Водночас сьогодні відбуваються численні дискусії щодо доцільності концентрації у цій установі фактично всього спектру регулятивних та наглядових функцій як адміністративного, так й індикативного регулювання.

Під час формування моделі державного регулювання фінансових посередників у нашій країні слід зважати на досвід ЄС, а також на значний вплив національних і глобальних чинників. До основних національних чинників належать: розвиток державних установ фінансового сектору, у т. ч. діяльність фінансових посередників (зокрема, інвестиційних фондів, страхових компаній та кредитних спілок), які так само мають потребу в ефективному регулюванні; потреба у дотриманні довгострокової стабільності та надійності банків; необхідність підсилення як інституціонального, так і операційного та фінансового складників регуляторних органів; бажання членства у світових організаціях (СОТ, ЄС, FATF тощо) та міжнародних угод (Базель II, Базель III та ін.) [4, с. 101].

Ураховуючи необхідність подальшого поліпшення банківського регулювання та нагляду у нашій країні, слід приділити увагу трансформації інституційного складника банківського регулювання у бік поділу макро- та мікропруденційного регулювання. Зважаючи на системний вплив глобальних національних та глобальних чинників на інституційне середовище регулювання банківського сектору, спираючись на вітчизняний досвід регулювання та нагляду за кредитними установами, можна зробити висновок про необхідність подальшого посилення координації органів банківського регулювання та фінансових посередників.

Реалізуючи правове регулювання діяльності банків, держава виступає як регулятор таких відносин. З іншого ж боку, держава є суб'єктом банківських відносин. Це відбу-

вається внаслідок того, що питання державного боргу, емісії тощо контролюють уповноважені органи – суб'єкти подібних відносин (зокрема, Національний банк). Загалом банківське регулювання містить у собі юридичний, економічний та організаційний складники [5, с. 78].

Наприклад, створення нормативних актів, що унормовують банківську діяльність загалом, є юридично-нормативним складником. Економічне регулювання, що має на меті втілення основних принципів грошово-кредитної політики, реалізується центральним банком з урахуванням впливу економічних законів та за допомогою використання фінансових важелів та стимулів. У цілому економічне державне регулювання діяльності банків є індикативним регулюванням. Воно, відповідно до ст. 66 Закону «Про банки і банківську діяльність», має на меті:

- 1) установлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкового резервування;
- 3) визначення нормативів відрахувань до резервів на покриття можливих ризиків від здійснення активних операцій;
- 4) визначення відсоткової політики;
- 5) визначення умов рефінансування банків;
- 6) регламентацію кореспондентських відносин;
- 7) здійснення управління золотовалютними резервами, у т. ч. здійснення валютних інтервенцій на міжбанківському рівні;
- 8) унормування операцій із цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) регулювання імпорту та експорту капіталу.

На нашу думку, перераховане є механізмом регулювання, до якого можна віднести як форми правового регулювання (застосування, додержання, використання, виконання), так і засоби такого регулювання (норми банківського, фінансового та цивільного права, суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників банківського ринку, рішення судів та ін.), а також способи реалізації правового регулювання (дозволи, зобов'язання, прямі заборони). Варто зазначити, що думка науковців із цього питання не є одностайною.

Досліджуючи регулювання банківської діяльності в нашій країні та країнах Євро-союзу, варто зазначити, що необхідність та ефективність регулювання як банківської діяльності, так і всього фінансового ринку загалом зумовлена, зокрема, такими чинниками: на фінансовому ринку реалізуються інтереси держави загалом – економічні пріоритети; на фінансовому ринку відбувається реалізація інтересів різних учасників, зокрема держави, юридичних та фізичних осіб, окремих домогосподарств; головні на фінансовому ринку – суб'єкти господарювання, які володіють найбільшою часткою в «чистих» заощадженнях порівняно з іншими секторами економіки. Населення здебільшого не має достатніх знань у сфері фінансових відносин, тож постає необхідність забезпечення ефективного правового захисту інтересів індивідуальних інвесторів – фізичних осіб на фінансово-банківському ринку. Забезпечити такий захист повною мірою може лише держава [6, с. 109].

Міра ефективності правового регулювання банківського сектору детермінована оптимальним співвідношенням між його практичним втіленням та отриманим у підсумку корисним соціальним ефектом. Водночас результат може бути корисним для всіх учасників ринку, а не лише для органів влади і державного управління. При цьому вважається, що на шкоду державним інтересам регулюючі нормативно-правові акти в банківській сфері не приймаються.

У контексті адаптації вітчизняного законодавства до вимог права у країнах ЄС визначимо головні риси зазначеного регулювання на універсальному рівні:

1. Диференційований підхід до полегшення доступу і діяльності на ринках таких послуг.

2. Концентрація на питаннях лібералізації доступу на ринки фінансових послуг та спрощення регулювання його національного та регіонального сегментів.

3. Рамковий характер зобов'язань членів СОТ з основних багатосторонніх угод та налаштованість на лібералізацію в подальшому.

Зasadні принципи регулювання надання фінансових послуг мають на меті сприяння формуванню варіативних правових режимів для різних підгалузей фінансового сектору (інвестиційна, банківська, страхова підгалузь), а також імплементацію спільних рамкових правил банківського нагляду у країні походження, дотримання принципу взаємовизнання, збалансований підхід під час регулювання надання фінансових послуг та утворення нових суб'єктів фінансового ринку на території ЄС.

Основу вітчизняного регулювання банківських відносин утворюють положення Конституції України. Зокрема, відповідно до пункту 1 частини 2 статті 92 Конституції України, засади створення та функціонування інвестиційного, грошового, фінансового кредитного ринків, а також статус національної та іноземних валют на території нашої країни встановлюються виключно законами України.

Відповідно до статті 99 Конституції, основною функцією Національного банку є забезпечення умов, що сприяють стабільності національної грошової одиниці. Зазначена функція реалізується відповідно до грошово-кредитної політики Національного банку України. Згідно зі статтями 1 та 24 Закону «Про Національний банк України», грошово-кредитна політика є комплексом заходів у сфері грошового обігу і кредиту, що спрямовані на забезпечення умов стабільності національної грошової одиниці шляхом використання засобів та методів, визначених законодавцем. Основні засади такої політики визначають напрямки діяльності Нацбанку в середньостроковій перспективі. Під час розроблення цих засад використовуються, зокрема, макроекономічні показники, що розраховуються КМУ.

Водночас окремо можна виділити групу нормативно-правових актів, які становлять правовий базис для сучасної банківської діяльності. Такими нормативно-правовими кодифікованими актами є кодекси, а саме: цивільний, господарський, податковий, бюджетний. У деяких державах ЄС, зокрема у ФРН, Швейцарії, Франції, прийняті комерційні (торговельні) кодекси, які також унормовують окремі питання діяльності банківського сектору. Подібне диференційоване врегулювання фінансових і банківських відносин пояснюється тією обставиною, що комерційні банки – це:

- 1) суб'єкти господарювання, діяльність яких передбачає отримання прибутку;
- 2) суб'єкти розрахункових відносин, які регулюється на договірних засадах;
- 3) суб'єкти податкових відносин (платники податків, податкові агенти);
- 4) учасники відносин із керування бюджетними коштами (у разі функціонування в країні банківської або змішаної бюджетної системи).

Наступною групою є спеціальні закони, які безпосередньо відповідають за здійснення регулювання діяльності банків. До цієї групи законодавчих актів слід віднести такі: «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001; «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012; «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 у редакції Закону України від 18.05.2010; «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 20.07.2014.

Згідно зі статтею 56 Закону України «Про Національний банк України», Національний банк видає нормативно-правові акти, що обов'язкові для органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, банків, установ, організацій незалежно від їх форм власності, а так само і для фізичних осіб. Зазначені нормативно-правові акти видаються у формі постанов Правління Національного банку, а також у вигляді інструкцій, положень та правил, які ухвалюються постановами Правління Національного банку. Варто зауважити, що нормативно-правові акти, що є регуляторними актами,

НБУ розробляє, розглядає, приймає та оприлюднює відповідно до вимог Закону «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Висновки. Отже, охарактеризувавши нормативно-правові та економічні важелі регулювання банківської діяльності в Україні та ЄС, можна зробити такі висновки:

1. Правове регулювання банківської діяльності Європейського Союзу має декілька рівнів, поєднуючи міжнародне та національне регулювання. При цьому загальноєвропейські нормативно-правові акти, до яких належать директиви, регламенти та рекомендації, встановлюють основоположні принципи функціонування фінансової системи Європейського Союзу, які знаходять відображення у національних нормативно-правових актах країн – членів ЄС.

2. Державно-правове регулювання діяльності банківського сектору в Україні є складовою частиною імперативного регулювання, що спрямоване на захист фінансових інтересів країни та особистих інтересів клієнтів комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ. Таке регулювання в Україні не завжди враховує всі директиви та регламенти Європейського Союзу, що уповільнює процес інтеграції національної банківської системи у європейську.

3. На сучасному етапі Україні варто прискорити перехід від імперативного до макрорегуляторного регулювання банківської діяльності.

4. Сучасне регулювання діяльності банківського сектору відбувається на макроекономічних засадах, що мають зв'язок із напрямками грошово-кредитної політики загалом, а також на рівні створення, організації та реєстрації комерційних банків, ліцензування їхніх окремих операцій тощо.

Список використаних джерел:

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н. Нестеренко. Москва, 1997. 180 с.
2. Кротюк В.Л. Національний банк – центр банківської системи України. Київ, 2000. 248 с.
3. Костюченко О.А. Правові аспекти банківської діяльності : посібник з проблем банківського права. Київ : Криниця, 2003. 320 с.
4. Базель II: проблеми та перспективи використання в національних банківських системах : монографія / за ред. А.О. Єпіфанова, І.О. Школьник. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. 261 с.
5. Туляй Е.Ю. Финансово-правовое регулирование банковской деятельности в Российской Федерации. Томск : НТЛ, 2010. 184 с.
6. Школьник І.О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД ; УАБС НБУ, 2008. 348 с.

References:

1. Nort D. (1997) *Instituty, institutsional'nyye izmeneniya i funktsionirovaniye ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. Moscow: Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala». (in Russian)
2. Krotiyuk V.L. (2000) *Natsional'nyy bank – tsentr bankivskoyi systemy Ukrayiny* [National Bank – the center of the banking system of Ukraine]. Kyiv: In Yure. (in Ukrainian)
3. Kostyuchenko O.A. (2003) *Pravovi aspekty bankivskoyi diyal'nosti: posibnyk z problem bankivskoho prava* [Legal aspects of banking: a guide to banking law]. Kyiv: Krynytsya. (in Ukrainian)
4. Yepifanova A.O., Shkol'nyk I.O. (ed.) (2011) *Bazel II: problemy ta perspektyvy vykorystannya v natsionalnykh bankivskiykh systemakh* [Basel II: problems and prospects for use in national banking systems]. Sumy: DVNZ «UABS NBU». (in Ukrainian)
5. Tulyay E.Y. (2010) *Finansovo-pravovoye regulirovaniye bankovskoy deyatel'nosti v Rossiyskoy Federatsii* [Financial and legal regulation of banking in the Russian Federation]. Tomsk: NTJ. (in Russian)
6. Shkolnyk I.O. (2008) *Finansovyy rynek Ukrayiny: suchasnyy stan i stratehiya rozvytku* [Financial market of Ukraine: current state and development strategy]. Sumy: VVP «Mriya-1» LTD; UABS NBU. (in Ukrainian)

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 658.012.7

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.8>

Коробка С.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-6306>

Korobka Svitlana

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology
named after S.Z. Gzhytsky

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНТРОЛІНГУ В СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

THEORETICAL ASPECTS OF CONTROLLING IMPLEMENTATION IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

У статті розглянуто теоретичні аспекти впровадження контролінгу в систему управління підприємством. Відзначено, що глобалізація економіки, складність ведення підприємницької діяльності, впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку призвели до збільшення уваги до внутрішнього контролю та аудиту на рівні безпосереднього підприємства. Відзначено, що новою концепцією в системі управління є контролінг, який сприятиме забезпеченню економічної підтримки підприємства у цілому та ефективному його розвитку завдяки формуванню об'єктивної інформації про витрати та доходи. Завдання контролінгу полягає у визначенні для суб'єкта господарювання напряму докладання зусиль персоналом, який сприятиме його функціонуванню та подальшому розвитку. Визначено основні елементи, виділено функції, методи контролінгу та принципи організації й упровадження контролінгу. Питання організації контролінгу на підприємствах мають індивідуальний характер, який має враховувати обсяг та особливості його діяльності. Однією з важливих передумов упровадження контролінгу на підприємствах є зменшення управлінського ризику, а також розроблення механізму реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. Сьогодні система контролінгу ще недостатньо впроваджена в управлінську практику підприємств України, тому варто визначити пріоритети щодо напряму діяльності вітчизняних підприємств, можливості їх конкуренції з іноземними підприємствами в майбутньому та перспективи економічного розвитку, які дає впровадження системи контролінгу.

Ключові слова: контролінг, упровадження, функції, методи, підприємство, управлінські рішення.

В статье рассмотрены теоретические аспекты внедрения контроллинга в систему управления предприятием. Отмечено, что глобализация экономики, сложность ведения предпринимательской деятельности, внедрение международных стандартов бухгалтерского учета привели к увеличению внимания к внутреннему контролю и аудиту на уровне непосредственного предприятия. Отмечено, что новой концепцией в системе управления является контроллинг, который будет способствовать обеспечению экономической поддержки предприятия в целом и эффективному его развитию благодаря формированию объективной информации о расходах и доходах. Задача контроллинга состоит в определении для предприятия направления приложения усилий персоналом, который будет способствовать его функционированию и дальнейшему развитию. Определены основные элементы, выделены функции, методы контроллинга и принципы организации и внедрения

контролінга. Использование методов контроллинга будет способствовать эффективному и рациональному использованию имеющихся в его распоряжении ресурсов с целью оптимизации финансовых результатов. При этом будут использоваться как традиционные методы, так специфические методы контроллинга, будет осуществляться различного рода планирование и контроль его выполнения согласно разработанному дереву целей. Сегодня система контроллинга еще недостаточно внедрена в управленческую практику предприятий Украины, поэтому следует определить приоритеты относительно направления деятельности отечественных предприятий, возможности их конкуренции с иностранными предприятиями в будущем и перспективы экономического развития, которые дает внедрение системы контроллинга.

Ключевые слова: контроллинг, внедрение, функции, методы, предприятие, управленческие решения.

The article considers the theoretical aspects of controlling in the enterprise management system. In particular, it was noted that the globalization of the economy, the complexity of doing business, the introduction of international accounting standards have led to increased attention to internal control and audit at the level of the direct enterprise. It is noted that a new concept in the management system is controlling, which will help provide economic support to the enterprise as a whole, and its effective development through the formation of objective information about costs and revenues. The task of controlling is to determine for the business entity the direction of efforts by staff that will contribute to its operation and further development. The main elements are identified, the functions and methods of controlling and the principles of organization and implementation of controlling are identified. Because the correct choice of controlling methods depends on the efficiency of the enterprise. Issues of controlling at enterprises are individual in nature, which should take into account the scope and features of its activities. One of the important prerequisites for the introduction of controlling in enterprises is the reduction of management risk, as well as the development of a mechanism for responding to changes in the internal and external environment. The use of controlling methods will contribute to the efficient and rational use of available resources in order to optimize financial results. At the same time, both traditional methods and specific methods of controlling will be used, various kinds of planning and control over its implementation will be carried out according to the developed tree of purposes. Today, the controlling system is still insufficiently implemented in the management practice of Ukrainian enterprises, so it is necessary to determine priorities for the direction of domestic enterprises, opportunities for their competition with foreign enterprises in the future and prospects for economic development.

Key words: controlling, implementation, functions, methods, enterprise, management decisions.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення та здійснення підприємницької діяльності контролінг слід розглядати як систему, що пов'язує структурні одиниці підприємства на рівні обліку, забезпеченості інформацією, управління, контролю та координації діяльності. Мінливість ринкового середовища чинить неминучий вплив на діяльність їх у цілому.

Глобалізація економіки, складність ведення підприємницької діяльності, впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку призвели до збільшення уваги до внутрішнього контролю та аудиту на рівні безпосереднього підприємства. У такому контексті контролінг має здійснюватися відповідно до чинного законодавства. Актуальним завданням кожного підприємства є подальше вдосконалення й оптимізація його організаційної структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням контролінгу в системі управління підприємством приділяється значна увага у вітчизняній економічній літературі. Ними займаються О. Акентьева, О. Ватченко, Т. Говорушко, О. Зоріна, О. Станіславчук, Л. Ліпич, Н. Михайличенко та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування впровадження контролінгу на підприємствах, виділення окремих елементів системи контролінгу, які є найважливішими для підвищення ефективності діяльності, та визначення можливих способів їх впровадження.

Виклад основного матеріалу. Новою концепцією в управлінні підприємством є контролінг. Він сприятиме забезпеченню економічної підтримки підприємства у цілому й ефективного його розвитку шляхом формування об'єктивної інформації про витрати та доходи, що дає змогу приймати оптимальні управлінські рішення. Використання контролінгу переводить управління підприємством на новий рівень, інтегруючи та спрямовуючи діяльність різних служб і підрозділів на досягнення найважливіших завдань [8].

Під контролінгом прийнято розуміти міжфункціональний напрям управлінської діяльності, який пов'язаний зі збором, обробкою та інтерпретацією отриманої інформації та сприяє прийняттю оптимальних управлінських рішень із метою узгодження оптимального рівня розвитку та прибутковості підприємства. Отже, контролінг – система управління процесом досягнення кінцевої мети підприємства та результатів його діяльності через систему управління прибутком підприємства [5].

Термін «контролінг» у сучасному розумінні виник у 20-х роках ХХ ст. у США. Перше його трактування – це контроль над використанням грошових ресурсів і проведення ревізій у фінансово-економічній сфері. Наприкінці минулого століття представники американської школи контролінгу розширили це поняття і стали розглядати його як цілісну концепцію економічного управління підприємством. У Західній Європі концепція контролінгу набула своєї актуальності у 70-х роках ХХ ст. і найбільшу популярність знайшла у працях представників німецької школи, які зосереджують свою увагу на майбутніх процесах, а не на аналізі тих подій, що вже відбулися. У країнах пострадянського простору контролінг почав розвиватися лише на початку 90-х років [9].

Контролінг – це спеціальна система методів та інструментів, яка спрямована на підтримку менеджменту підприємства та охоплює інформаційне забезпечення, планування, контроль, координацію, внутрішній консалтинг [10].

Також контролінг – це функціонально відособлений напрям економічної роботи на підприємстві, пов'язаний із реалізацією фінансово-економічної функції в системі менеджменту для прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень [1].

Основне завдання контролінгу полягає у визначенні для суб'єкта господарювання напряму докладання зусиль персоналом, який сприятиме його функціонуванню та подальшому розвитку. Керівника ж контролінг націлює на формування і досягнення довгострокових перспектив, з яких формуються оперативні та тактичні плани з метою координації діяльності співробітників малих підприємств.

Доцільність запровадження системи контролінгу на підприємствах зумовлена складністю, неоднозначністю, швидкою змінністю та непередбачуваністю зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування у сучасних умовах, що вимагає швидкої та якісної адаптації.

Такі елементи контролінгу, як моніторинг, інформаційно-аналітичні системи, консультування, координація та коригування, сприятимуть самоорганізації та саморозвитку, а також швидкості прийняття адекватних управлінських рішень на малих підприємствах в умовах обмеженості ресурсів та часу.

Варто згадати про функції контролінгу, які визначаються необхідністю забезпечення керівників підприємства інформацією, потрібною для прийняття управлінського рішення, і поділяються на основні та специфічні (рис. 1).

У контролінгу роблять акцент на набір інструментів, необхідних для виконання його основних завдань, які залежать від видів діяльності, розмірів і структури управління підприємством.

Виділяють такі інструменти контролінгу, як: аналіз балансу, результатів, прибутку і збитків; розрахунок витрат, їх покриття; звітність; система планування, інформації, контролю; система показників; АВС-аналіз; розрахунки рентабельності капіталовкла-

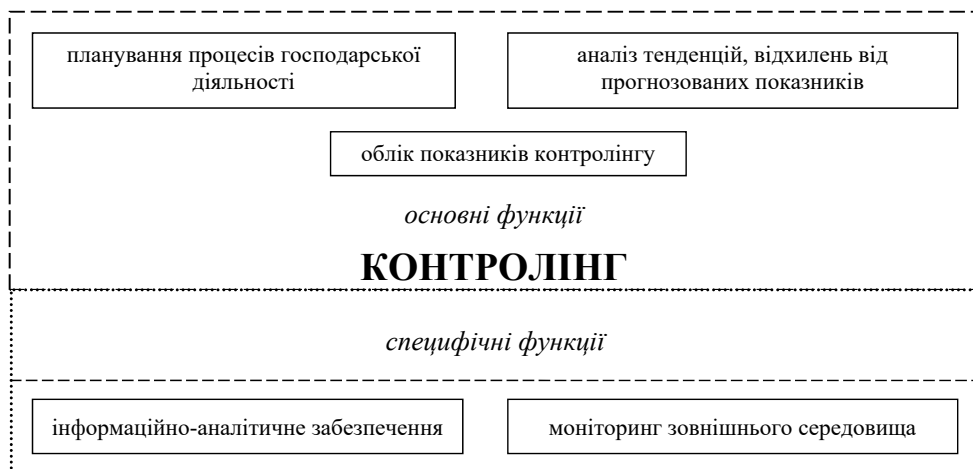

Рис. 1. Функції контролінгу

день і економічності; Break-even-analise (аналіз беззбитковості); програми зниження і оптимізації витрат; портфоліо-аналіз; плани, стратегії; аналіз життєвого циклу; аналіз вартості; аналіз робочого часу; аналіз ефективності; аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища; аналіз інвестицій; аналіз інноваційної діяльності [5]. У працях багатьох науковців відзначається, що один інструмент контролінгу може використовуватися для виконання декількох завдань, і навпаки.

Від правильного вибору методів контролінгу залежить ефективність діяльності малого підприємства. Сукупність дій, організованих для досягнення певної мети, називається методами контролінгу. У науковій літературі зустрічаються різні думки про склад та види методів контролінгу. Слід відзначити, що склад методів контролінгу різниться за його видами (за періодом дії): стратегічний контролінг та оперативний контролінг, кожен з яких має свої інструменти. Контролінг використовує специфічні методи, їх суть і зміст подано на рис. 2 [3].

На підприємствах часто буває неефективна система контролінгу, пов'язана з нездатністю його інструментів і важелів упоратися з тими завданнями, які перед ним ставляться. Переважно це пов'язано з комплексом помилок, які допускають під час упровадження або безпосередньої роботи системи контролінгу [4].

Досягнення визначених цілей є основним завданням контролінгу. Для цього необхідно об'єднати певні елементи управлінської діяльності, їх зображено на рис. 3.

Згідно з визначеними елементами системи контролінгу, на практиці використовуються такі підходи, а саме:

- створення служби контролінгу, такий підхід доцільно використовувати на підприємствах зі складною структурою управління;
- аутсорсинг (outsourcing) – повна або часткова передача функцій контролінгу спеціалізованій компанії або зовнішньому консультанту, він доцільний для суб'єктів мікропідприємництва, але тут виникає питання вартості послуг;
- косорсинг – поєднання першого та другого підходів, тобто виконання функцій оперативного контролінгу самостійно, але за необхідності залучення експертів спеціалізованих компаній або зовнішнього консультанта [2].

Проблеми, з якими зустрічаються підприємств під час упровадження контролінгу:

- нерозуміння суті та завдань контролінгу під час його застосування;
- недостатня або неповна інформаційна база;

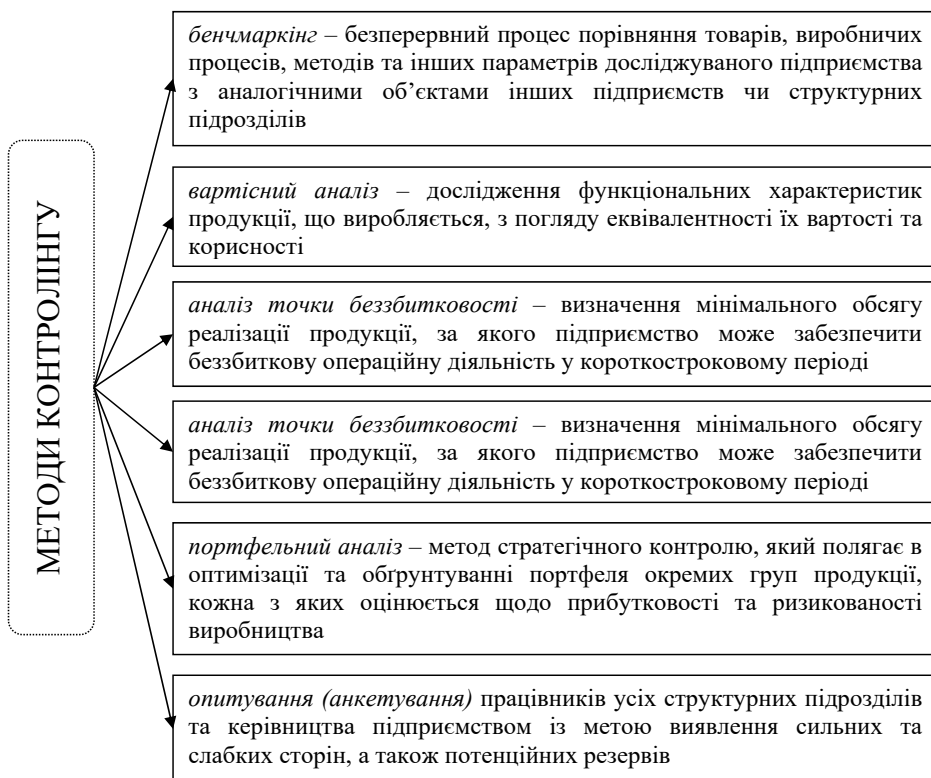

Рис. 2. Методи контролінгу

- помилкові цілі здійснення контролінгу;
- контроль бюджетів і концентрація уваги на витратах;
- упровадження контролінгу без проведення попереднього аналізу організаційно-технічних процесів та інформаційної бази підприємства.

Для запобігання кризовим явищам та підвищення ефективності кожне підприємство повинне впроваджувати контролінг. Існують різні способи вирішення проблем упровадження контролінгу на підприємствах. Вирішення цих проблем не належить до безпосередніх обов'язків менеджерів, але вони можуть більш успішно з ними впоратися, оскільки мають більші ресурси, ніж працівники, а саме інформацію, оскільки вона сприяє усуненню неузгодженості під час прийняття управлінського рішення, а також виявленню потенціалу системи управління.

Інформація, отримана внаслідок контролінгу, сприяє безпосередньому розвитку підприємства. Бюджетування, прогнозування фінансової діяльності та зрівноважування витрат – це лише кілька прикладів того, як інформація контролінгу використовується для управлінської діяльності. Зосередившись на отриманих даних, керівники можуть приймати рішення, спрямовані на постійне вдосконалення та виправдані на основі отриманого аналізу ризику.

Висновки. Питання організації контролінгу на підприємствах мають індивідуальний характер, який має враховувати обсяг та особливості його діяльності. Однією з важливих передумов упровадження контролінгу на підприємствах є зменшення управлінського ризику, також розроблення механізму реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища.

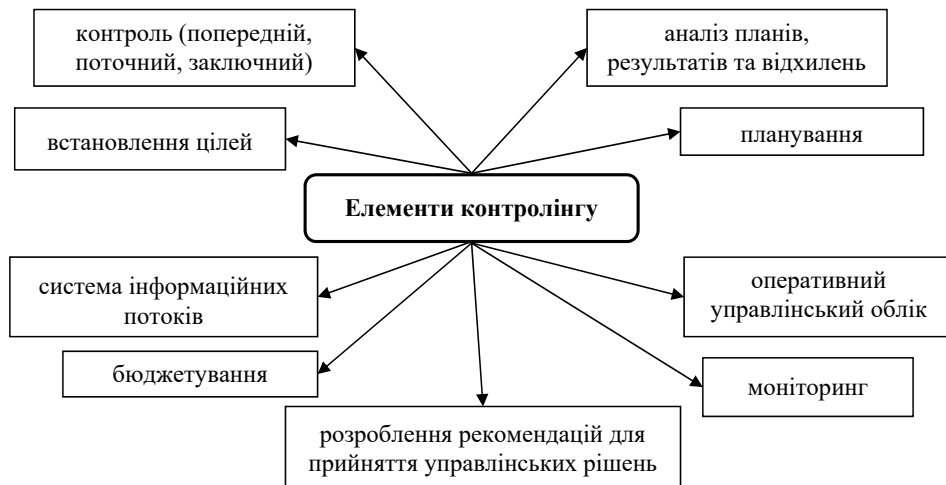

Рис. 3. Основні елементи системи контролінгу на підприємствах

Використання методів контролінгу сприятиме ефективному і раціональному використанню наявних у його розпорядженні ресурсів із метою оптимізації фінансових результатів. При цьому використовуватимуться як традиційні, так і специфічні методи контролінгу, здійснюватиметься різного роду планування і контроль над його виконанням згідно з розробленим деревом цілей.

Список використаних джерел:

1. Акентьєва О.Б., Журавльова Ю.А. Контролінг, як фактор підвищення ефективності управління підприємством. URL: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Economics/44704.doc.htm (дата звернення: 06.02.2021).
2. Вагченко О.Б., Прохорова А.С. Контролінг у системі управління підприємством. *Економічний простір*. 2016. № 116. С. 209–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_116_20 (дата звернення: 06.02.2021).
3. Говорушко Т.А. Теоретичні аспекти сутності контролінгу і різних його моделей. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 1. С. 7–10.
4. Зоріна О.А. Організація контролінгу в Україні: питання теорії та практики. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2828/1/61.pdf> (дата звернення: 06.02.2021).
5. Лозовицький Д.С. Контролінг : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 239 с.
6. Контролінг. *Вільна енциклопедія Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Контролінг> (дата звернення: 06.02.2021).
7. Ліпич Л.Г., Гадзевич І.О. Контролінг у системі антикризового управління. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 722. С. 377–381. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12490/1/72_377-381_Vis_722_menegment.pdf (дата звернення: 06.02.2021).
8. Малицький А.А. Структуризація організаційно-економічного механізму управління підприємством торгівлі в умовах ринку. *Торгівля і ринок України*. 2009. № 27. С. 198–205.
9. Михайличенко Н.М., Токарева А.О. Проблеми та перспективи впровадження контролінгу як сучасного інструменту управління підприємством. *Научный вестник Донбасской государственной машиностроительной академии*. 2017. № 1. С. 176–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdgma_2017_1_27 (дата звернення: 06.02.2021).
10. Станіславчук О. Гнучкий контролінг як елемент антикризового управління підприємством. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_28/Statti/22PDF.pdf (дата звернення: 06.02.2021).

References:

1. Akientieva O.B., Zhuravlova. Yu.A. Kontrolinh, yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia pidpriemstvom [Controlling as a factor in improving the efficiency of enterprise management]. Available at: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Economics/44704.doc.htm (accessed 06 February 2021).
2. Vatchenko O.B., Prokhorova A.S. (2016) Kontrolinh u systemi upravlinnia pidpriemstvom [Controlling in the enterprise management system]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 116, pp. 209–219. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_116_20 (accessed 06 February 2021).
3. Hovorushko T.A. (2011) Teoretychni aspekty sutnosti kontrolinhu i riznykh yoho modelei [Theoretical aspects of the essence of controlling and its various models]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 1, pp. 7–10.
4. Zorina O.A. Orhanizatsiia kontrolinhu v Ukraini: pytannia teorii ta praktyky [Organization of controlling in Ukraine: questions of theory and practice]. Available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2828/1/61.pdf> (accessed 06 February 2021).
5. Lozovyt'skyi D.S. (2012) Kontrolinh [Kontrolinh]. Lviv: LvDUVS. (in Ukrainian)
6. Kontrolinh [Kontrolinh]. *Vilna entsyklopediia "Vikipediia"*. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Kontrolinh> (accessed 06 February 2021).
7. Lypych L.H., Hadzevych I.O. (2012) Kontrolinh v systemi antykryzovoho upravlinnia [Controlling in the crisis management system]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, no. 722, pp. 377–381. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12490/1/72_377-381_Vis_722_meneg-ment.pdf (accessed 06 February 2021).
8. Malyt'skyi A.A. (2009) Strukturyzatsiia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia pidpriemstvom torhivli v umovakh rynku [Structuring the organizational and economic mechanism of trade enterprise management in market conditions]. *Torhivlia i rynek Ukrainy: zb. nauk. prats.* Donetsk: Vyd-vo DonNUET, no. 27, pp. 198–205.
9. Mykhailychenko N.M., Tokareva A.O. (2017) Problemy ta perspektyvy vprovadzhennia kontrolinhu yak suchasnoho instrumentu upravlinnia pidpriemstvom [Problems and prospects of introduction of controlling as a modern tool of enterprise management]. *Nauchnyi vestnyk Donbasskoi hosudarstvennoi mashynostroytelnoi akademii*, no. 1, pp. 176–181. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdgma_2017_1_27 (accessed 06 February 2021).
10. Stanislavchuk O. Hnuchkyi kontrolinh yak element antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvom [Flexible controlling as an element of crisis management of the enterprise]. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_28/Statti/22PDF.pdf (accessed 06 February 2021).

УДК 621.311.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.9>**Пудичева Г.О.**кандидат економічних наук, докторант,
Одеський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9350-3509>**Pudycheva Halyna**

Odesa National Economic University

СТРУКТУРА ЕНЕРГЕТИЧНИХ ЛАНЦЮГІВ ПОСТАЧАННЯ В УКРАЇНІ**STRUCTURE OF ENERGY SUPPLY CHAINS IN UKRAINE**

У статті визначено особливості формування ланцюгів постачання в енергетичному господарстві мезо- та макрорівнів. Запропоновано авторське визначення енергетичного ланцюга постачання, сформоване на базі узагальнення існуючих підходів до визначення ланцюгів поставок. Указано на можливість формування в енергетиці простих ланцюгів постачання, серед учасників яких немає посередників. Побудовано моделі структури ланцюгів постачання природного газу й електричної енергії в Україні, враховуючи особливості чинного законодавства, що регулює ринки природного газу й електричної енергії, а також моделі структури ланцюгів теплопостачання при системах автономного, децентралізованого, помірно-централізованого і централізованого теплопостачання в Україні. Охарактеризовано учасників енергетичних ланцюгів постачання. Указано, що всі енергетичні ланцюги постачання формують паливно-енергетичний комплекс.

Ключові слова: енергетичний ланцюг постачання, енергетична логістика, енергетичне господарство, ринок електричної енергії, ринок природного газу, структура ланцюга постачання.

В статье определены особенности формирования цепей поставок в энергетическом хозяйстве мезо- и макроуровней. Предложено авторское определение энергетической цепи поставок, сформированное на основе обобщения существующих подходов к определению цепей поставок. Указано на возможность формирования в энергетике простых цепей поставок, среди участников которых нет посредников. Построены модели структуры цепей поставок природного газа и электрической энергии в Украине, учитывая особенности действующего законодательства, регулирующего рынки природного газа и электроэнергетики, а также модели структуры цепей теплоснабжения при системах автономного, децентрализованного, умеренно-централизованного и централизованного теплоснабжения в Украине. Охарактеризованы участники энергетических цепей поставок. Указано, что все энергетические цепи поставок формируют топливно-энергетический комплекс.

Ключевые слова: энергетическая цепь поставок, энергетическая логистика, энергетическое хозяйство, рынок электрической энергии, рынок природного газа, структура цепи поставок.

The purpose of article is to determine the essence of energy supply chain and to analyze their structure taking into account the peculiarities of energy market development in Ukraine. Enterprise energy systems cannot be considered separately from each other. The participants of the energy market change the parameters of energy flows, transforming the flows of energy resources into the flows of energy services, and form the complex system of interrelations. Thus, they form the energy systems of high level and create so called energy chain. Based on this, it is necessary to determine the features of energy supply chain. To achieve this purpose, the following general scientific methods are used: systematization, generalization, abstraction, analogy, analysis and synthesis. The peculiarities of the formation of the supply chains in energy systems of meso- and macro levels are identified in the article. The author's own definition of energy supply chain is proposed, which is formulated on the base of the generalization of the existing approaches to supply chain definition. Reference is made to the possibility of the formation simple supply chains in energy sector of economy, among which the intermediaries are not included as

participants. The author builds the models of the structure of supply chains of electricity and natural gas in Ukraine, taking into account current legislation, which regulates the markets of natural gas and electricity, as well as the models of structure of heat supply chains at the systems of autonomous, decentralized, moderately decentralized and centralized heating in Ukraine. The participants of energy supply chains are also characterized in the article. It is indicated that all energy supply chains form the fuel energy complex. The using of logistics approach in energy systems changes the interrelation of the participants of flow processes. Obtained results could be used for the development of energy policy on the different levels of energy systems. Based on this it is necessary to estimate the efficiency of every participant, as well as the whole supply chain, in order to optimize it.

Key words: energy supply chain, energy logistics, energy system, electricity market, natural gas market, structure of supply chain.

Постановка проблеми. Енергетичні господарства підприємств не можуть існувати ізольовано одне від одного. На енергетичному ринку окремі учасники, виконуючи різні функції, по-своєму змінюють параметри логістичних потоків і, трансформуючи потоки енергетичних ресурсів у потоки енергетичних послуг, формують між собою складну систему взаємозв'язків. Поєднуючись у систему енергетичного господарства більш високого рівня, вони формують так званий енергетичний ланцюг.

Більшість споживачів не є виробниками енергетичних послуг, тому виникає необхідність у встановленні взаємозв'язків між енергетичними господарствами підприємств різних рівнів (видобуваючих, генеруючих, споживаючих енергетичні послуги та енергетичні ресурси) через складні мережі і, як наслідок, формування ланцюга постачання. Окрім того, на ринку енергетичних послуг існує певна кількість посередників (наприклад, тих, що здійснюють послуги ритейлу та доведення енергетичних послуг до кінцевого споживача), які також є важливим компонентом енергетичного ланцюга постачання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування ланцюгів поставок у різних галузях економіки присвячено доволі численну кількість наукових публікацій. Серед учених, що займаються дослідженням даної проблематики, – Є.В. Крикавський, О.А. Похильченко, В.А. Фалович [1], О.М. Сумець [2], М. Говіл, Дж.-М. Прот [3] та ін. Водночас дослідження із застосування логістичного підходу в енергетичній сфері носять фрагментарний характер. Такі зарубіжні вчені, як К.С.Е. Бейл, Л. Варга, Т.Дж. Фоксон [4], С. Басу, Т. Венерт та К. Топп [5], розглядають енергетичне господарство у рамках теорії складності; Н. Едомах [6] досліджує ланцюги вартості у нафтовій та газовій промисловості; Л. Фенг, Л. Мірс, К. Біфорт, Дж. Шульте [7] розглядають вхідні та вихідні потоки енергетичного центру промислових підприємств. Проте сьогодні практично не сформовано єдиної концепції енергетичної логістики та управління ланцюгами постачання в енергетиці.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення сутності енергетичних ланцюгів постачання та аналіз їхньої структури з урахуванням особливостей розвитку енергетичного ринку України.

Виклад основного матеріалу. Формування ланцюгів постачання є логічним продовженням формування логістичних ланцюгів та логістичних каналів. Відмінності між ними полягають у ступені усталеності зв'язків та партнерських відносин між підприємствами, їх учасниками, а також повноті охоплення процесів просування потоків.

Глосарій CSCMP указує на те, що ланцюг постачання починається з видобутку сировини та закінчується кінцевим споживачем, який використовує готову продукцію, тобто ланцюг постачання пов'язує підприємства; обміну матеріалами та інформацією в логістичному процесі, що простягається від видобутку сировини до доставки завершеного продукту кінцевому споживачу. Усі постачальники, провайдери послуг та споживачі пов'язані у ланцюги постачання [8, с. 186].

Як зазначають Є.В. Крикавський, О.А. Похильченко та В.А. Фалович, ланцюг поставок є мережею підприємств, яка створена для реалізації спільної мети, наприклад для розроблення спільного продукту, спільного використання та обміну ресурсами, зниження витрат, підвищення конкурентоспроможності тощо [1, с. 300]. Ланцюг розглядається як структура та як процес, його основними параметрами є: структура мережі (відображає склад учасників), бізнес-процеси (діяльнісний аспект функціонування ланцюга як системи), управління ланцюгом (через різноманітні підходи забезпечується керування ланцюгом як економічною системою з метою виконання поставлених перед нею цілей та завдань), засоби, необхідні для функціонування та розвитку [1, с. 303].

Сучасні ланцюги постачання являють собою глобальні мережі організацій, які співпрацюють для поліпшення просування потоків між постачальниками та споживачами з найнижчими витратами, з високою швидкістю з метою задоволення споживача. Вони формують інтегровані структури, мережі на основі тісної співпраці між учасниками. Водночас серед компаній, поєднаних у дані структури, є не лише партнери, а й конкуренти, які виконують одні й ті самі дії. Як указують М. Говіл та Дж.-М. Прот, якщо учасникам ланцюга постачання дозволено приймати власні рішення, за умов, що ці рішення відповідають загальній меті внутрішньої політики, прийнятої всіма партнерами, то це може значно підвищити ефективність такого ланцюга постачання [3, с. 7].

Аналогічно ланцюги постачання формуються і в енергетиці. Підприємства, поєднані між собою технологічними процесами та територіально, формують певну мережу (ланцюг постачання енергії, або енергетичний ланцюг постачання), що забезпечує споживачів певними енергетичними послугами. У рамках такого постачання формуються тривалі партнерські відносини між учасниками ланцюга, які утворюють його структуру. Окрім того, підприємства одного рівня, наприклад постачальники енергетичних ресурсів, можуть мати конкурентні відносини. Водночас реалізація більш ефективних рішень на одному рівні ланцюга, може призвести до підвищення ефективності роботи всього енергетичного ланцюга і, як наслідок, до більш високої якості обслуговування споживачів. Саме тому енергетичний ланцюг постачання вимагає чіткої координації, у тому числі з використанням сучасних методів логістичного управління.

Таким чином, енергетичне господарство макро- та мезорівня, на нашу думку, варто розглядати як енергетичний ланцюг постачання. Водночас даний ланцюг пов'язаний із процесом створення вартості на енергетичні послуги. Підприємства всередині ланцюга постачання поступово формують вартість кінцевої продукції або послуги, здійснюючи взаємопов'язані види діяльності (основні та підтримуючі) з метою задоволення потреб споживачів.

Під енергетичним ланцюгом постачання ми розуміємо складну адаптивну систему, що формується з мережі підприємств та інших зацікавлених сторін, пов'язаних між собою технологічно та територіально, які, здійснюючи основні та підтримуючі процеси, пов'язані з видобутком, переробкою паливно-енергетичних ресурсів, виробництвом, транспортуванням та передачею енергетичних послуг до кінцевого споживача з метою досягнення їх найвищої якості з мінімальними витратами, формують їх вартість. При цьому підприємства – учасники енергетичного ланцюга постачання зазвичай самі є споживачами паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) та енергетичних послуг.

Дане визначення вказує на те, що енергетичний ланцюг постачання формується з декількох підприємств, що відповідає енергетичному господарству макро- та мезорівнів. Водночас енергетичні господарства підприємств (мікрорівень) є складниками енергетичного ланцюга постачання, здійснюючи логістичну діяльність щодо певного набору потоків усередині окремих підприємств. Об'єднуючись в енергетичний ланцюг, окремі підприємства не лише формують вартість на свою продукцію (послуги), а

й стають учасниками ланцюга створення вартості кінцевих енергетичних послуг для споживача.

О.М. Сумець у роботі «Ланцюги поставок: організаційний аспект» ставить питання про доцільність організації ланцюгів поставок для поставок продукції і, відповідаючи на нього, стверджує, що в деяких випадках можна обійтися без їх створення, наприклад під час продажу продукції безпосередньо від виробника до споживача [2, с. 15].

В енергетичному господарстві також можлива така ситуація. Постачання альтернативного палива (наприклад, тирси з підприємств лісогосподарської та деревообробної галузі) на підприємства з твердопаливними котлами для виробництва теплової енергії може здійснюватися напрямку. Однак здебільшого все ж необхідно залучати певних посередників (транспортні компанії, підприємства, що здійснюють складські послуги, тощо), які разом із постачальниками та споживачами формують ланцюги постачань.

Дослідження структури енергетичних ланцюгів постачань є однією з вихідних передумов визначення їх ефективності. Структуризація ланцюгів постачань різного виду енергетичних послуг дасть змогу досліджувати ефективність кожної їхньої ланки, виробляти альтернативні управлінські рішення щодо їх оптимізації, розробляти заходи щодо вдосконалення логістичної діяльності і т. д.

За визначенням О.М. Сумець, структура ланцюга поставок – це відносно постійний порядок внутрішніх просторово-тимчасових зв'язків ланцюга між його ланками й взаємодія їх із зовнішнім середовищем, що визначає функціональне призначення останнього [2, с. 20].

Структура ланцюгів постачань являє собою сукупність організацій (ланок), через які потоки проходять під час свого переміщення від постачальника початкового рівня до кінцевого споживача. Структурно ланцюг постачання у загальному вигляді складається з постачальника, виробника та споживача. Такий ланцюг є простим або коротким (рис. 1).

Рис. 1. Схема простого ланцюга постачання

За умови розширення географії ринку ланцюг може мати декілька постачальників та декілька споживачів. Від їх кількості залежить рівень ланцюга постачань. Структуру ланцюга постачання формують постачальник (першоджерело потоку), посередник (їх може бути декілька), виробник, споживач-посередник, кінцевий споживач. Основою ланцюга постачань є виробник, навколо якого формується структура ланцюга постачань. Відносно виробника всі види діяльності класифікуються на попередні (пов'язані з постачанням) та послідовні (здійснюються з потоком після «виходу» від виробника). Базова модель ланцюга постачань включає у себе постачальників різних рівнів, виробника та споживачів різних рівнів [2, с. 20–21].

Дослідимо структуру ланцюгів постачання в енергетичному господарстві. Кожен вид енергетичних послуг має свій особливий та унікальний шлях від джерел енергетичних ресурсів до кінцевого споживача.

Схема переміщення потоків природного газу для побутового та непобутового споживання в Україні може бути представлена у вигляді моделі ланцюга постачання (рис. 2).

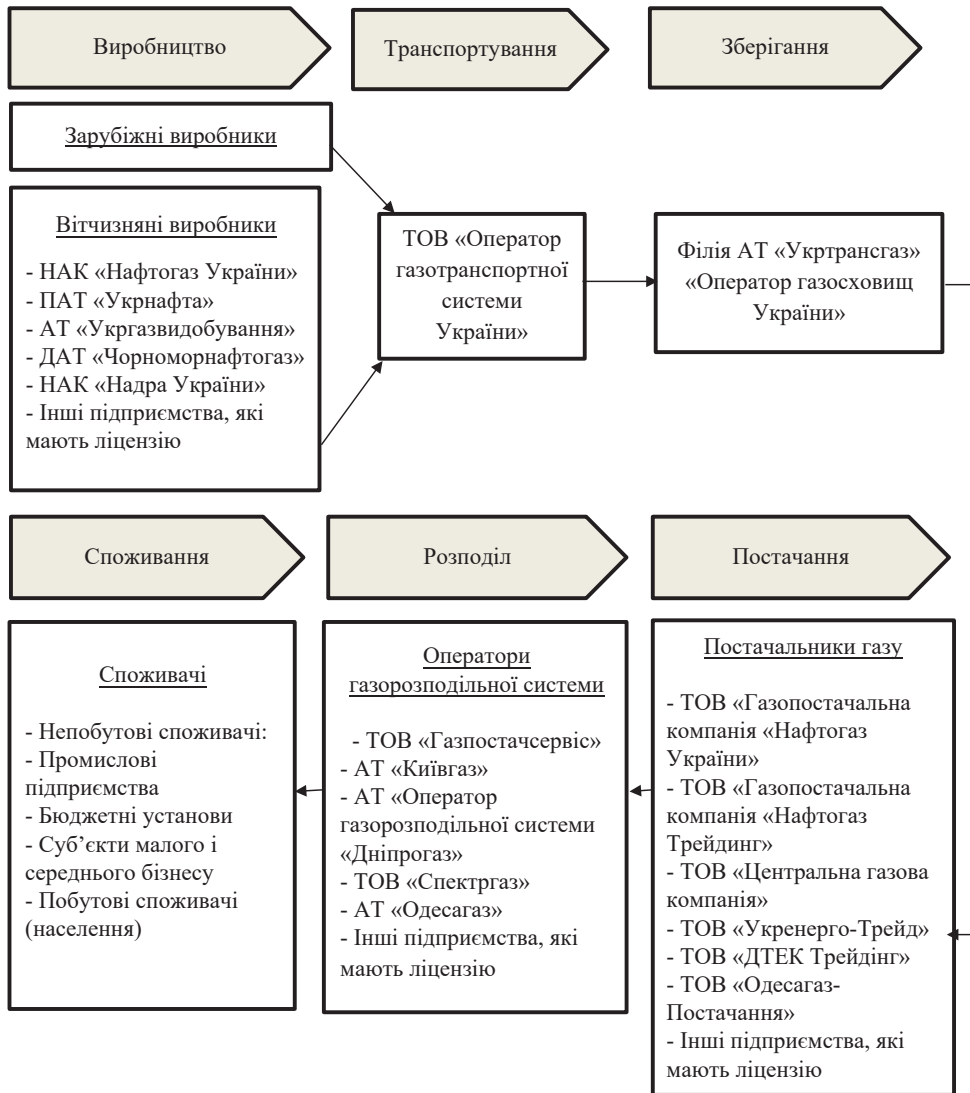

Рис. 2. Структура ланцюга постачання природного газу в Україні

Джерело: розроблено автором

У даному ланцюзі постачання переміщуються прості (диференційовані) потоки, що складаються з об'єктів одного виду, а саме природного газу. Структура ланцюга постачання газу складається з декількох ланок:

- виробників газу – газовидобувних підприємств, які здійснюють геологорозвідувальні, експлуатаційні та дослідницькі роботи, бурління свердловин, облаштування родовищ, видобуток природного газу тощо;
- оператора газотранспортної системи – підприємства, яке здійснює транспортування природного газу магістральними трубопроводами;

- оператора газосховищ – підприємства, що здійснює зберігання газу в газосховищах та забезпечує їх роботу;
- постачальників природного газу – підприємств, що реалізують газ споживачам;
- операторів газорозподільної системи – підприємств, що здійснюють розподіл газу газорозподільною системою;
- споживачів – побутових та непобутових.

Відповідно до Закону України «Про ринок природного газу», усі ці ланки виступають суб'єктами ринку природного газу [9].

Зовсім іншу структуру має ланцюг постачання електроенергії (рис. 3).

Рис. 3. Структура ланцюга постачання електричної енергії в Україні
Джерело: розроблено автором

Його ланками виступають:

- виробники енергетичних ресурсів, у тому числі альтернативних (зокрема, біомаси, газу з органічних відходів та ін.), які продають їх виробникам електричної енергії як через посередників, так і напряму;
- посередники, які забезпечують транспортні та інші послуги щодо руху потоків енергетичних ресурсів від їх виробників до виробників електричної енергії;

- виробники електроенергії – суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність, пов'язану з перетворенням енергії з енергетичних ресурсів на електричну енергію;
- гарантований покупець – державне підприємство, що виступає посередником, який зобов'язаний купувати електроенергію у виробників, яким встановлено «зелений» тариф, а також у виробників за аукціонною ціною;
- оператор системи передачі електричної енергії – підприємство, що здійснює експлуатацію, диспетчеризацію, забезпечення технічного обслуговування, розвиток системи передачі та міждержавних ліній електропередачі, а також забезпечення довгострокової спроможності системи передачі щодо задоволення обґрунтованого попиту на передачу електричної енергії;
- електропостачальники – підприємства, що здійснюють продаж електричної енергії споживачам;
- оператори систем розподілу електричної енергії – підприємства, які здійснюють експлуатацію, технічне обслуговування та розвиток системи розподілу і забезпечення її спроможності щодо задоволення обґрунтованого попиту на розподіл електроенергії з урахуванням вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та забезпечення енергоефективності;
- споживачі – фізичні особи та підприємства, що купують електроенергію для власного споживання;
- просьюмери – учасники енергетичного ринку, що одночасно виступають і споживачами, і виробниками енергії (з альтернативних джерел).

При цьому, відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії», учасниками ринку електричної енергії є виробник, електропостачальник, трейдер, оператор системи передачі, оператор системи розподілу, оператор ринку, гарантований покупець та споживач, які провадять свою діяльність на ринку електричної енергії [10].

Види діяльності, що пов'язані з постачанням енергетичних ресурсів до виробників електричної енергії, є попередніми; підприємства – виробники електричної енергії є фокусними компаніями, а види діяльності, які пов'язані з рухом електричної енергії від виробника до споживача, є послідовними у даному ланцюзі постачання.

Особливе місце в сучасних ланцюгах постачання електричної енергії займають так звані просьюмери (англ. prosumer від producer+consumer).

Просьюмери характеризуються як гравці ринку електричної енергії, які одночасно і виробляють, і споживають відновлювану енергію та активно моделюють своє споживання [11, с. 1]. Це можуть бути як домогосподарства, так і комерційні та промислові організації, які мають можливість генерувати електричну енергію не лише для власного споживання, а й для продажу. Найпоширенішим способом виробництва електроенергії є сонячні панелі, що встановлюються на дахах [12].

Просьюмери формують систему розподіленої генерації електроенергії, сприяючи переходу від централізованої енергетичної системи. Участь таких гравців на ринку створює передумови для демонополізації ринку електричної енергії, зниження цін на неї, розширення використання відновлювальних джерел енергії, але водночас вимагає впровадження нових підходів до управління з метою попередження «небалансів», «перегенерації» та усунення інших проблем.

У ланцюгу постачання електричної енергії переміщуються складні матеріальні потоки енергетичних ресурсів, які трансформуються в потоки електричної енергії (потоки послуг).

Особливістю ланцюга постачання електричної енергії також є те, що фінансові потоки на ринку «на добу вперед» і внутрішньодобовому ринку під час здійснення операцій купівлі-продажу електроенергії проходять через посередника – ДП «Опе-

ратор ринку», що працює за принципом біржі та забезпечує функціонування даних ринків й організацію купівлі-продажу електричної енергії на них.

На відміну від попередньо розглянутих ланцюгів постачання в енергетичному господарстві у сфері теплоенергетики структура ланцюгів постачання відрізняється залежно від системи теплопостачання (автономного, децентралізованого, помірно-централізованого або централізованого). Потоками у даних ланцюгах виступають потоки енергетичних ресурсів, що надходять до виробника теплової енергії, та потоки теплової енергії, що визначена Законом України «Про теплопостачання» як «товарна продукція, що виробляється на об'єктах сфери теплопостачання для опалення, підігріву питної води, інших господарських і технологічних потреб споживачів, призначена для купівлі-продажу» [13]. Це визначення не суперечить нашому розумінню теплової енергії як потоку послуг в енергетичній логістиці, оскільки товарна продукція включає у себе крім продуктів (матеріалізованих, речовинних результатів виробництва) також і послуги (нематеріальні результати виробництва).

Під час автономного теплопостачання споживачами використовується внутрішньобудинкова система опалення, тобто утворюється простий (короткий) ланцюг постачання, ланками якого є підприємства – постачальники енергетичних ресурсів, виробники теплової енергії (фокусні компанії) та споживачі теплової енергії (рис. 4). У такому ланцюзі постачання іноді між постачальником енергетичних ресурсів та виробником теплової енергії може бути задіяний посередник. Окрім того, між виробником теплової енергії та споживачами як посередник може здійснювати діяльність щодо купівлі-продажу теплової енергії та надання житлово-комунальних послуг кінцевим споживачам балансоутримувач, що, відповідно до чинного законодавства, є власником відповідного майна або юридичною особою, яка за договором із власником утримує на балансі відповідне майно й укладає відповідні договори з виробниками теплової енергії та споживачами [13]. Відповідно до цього, може змінюватися формат ланцюга постачання теплової енергії (кількість рівнів у ньому).

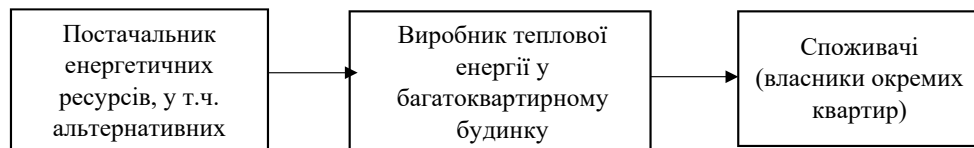

Рис. 4. Схема простого ланцюга поставок за системи автономного теплопостачання

Джерело: розроблено автором

За системи децентралізованого, помірно-централізованого та централізованого теплопостачання схема ланцюга постачання теплової енергії виглядає так, як представлено на рис. 5. Різниця між системами децентралізованого та помірно-централізованого теплопостачання полягає у потужності об'єктів виробництва теплової енергії. У першому випадку вона становить від 1 до 3 Гкал/год, у другому – від 3 до 20 Гкал/год. При цьому у децентралізованому теплопостачанні не використовуються магістральні теплові мережі.

Система централізованого енергопостачання поєднує системи децентралізованого та помірно-централізованого теплопостачання для забезпечення тепловою енергією споживача, населеного пункту.

Ланками ланцюга постачання теплової енергії у такому разі є:

- постачальники енергетичних ресурсів;
- підприємства-посередники – транспортні та логістичні компанії, які забезпечують рух потоків енергетичних ресурсів від постачальників до виробників теплової енергії;

- виробники теплової енергії, які здійснюють перетворення енергетичних ресурсів на теплову енергію;
- підприємства – постачальники теплової енергії, які забезпечують транспортування теплоносіїв магістральними та/або місцевими (розподільчими) тепловими мережами;
- балансоутримувачі;
- споживачі теплової енергії.

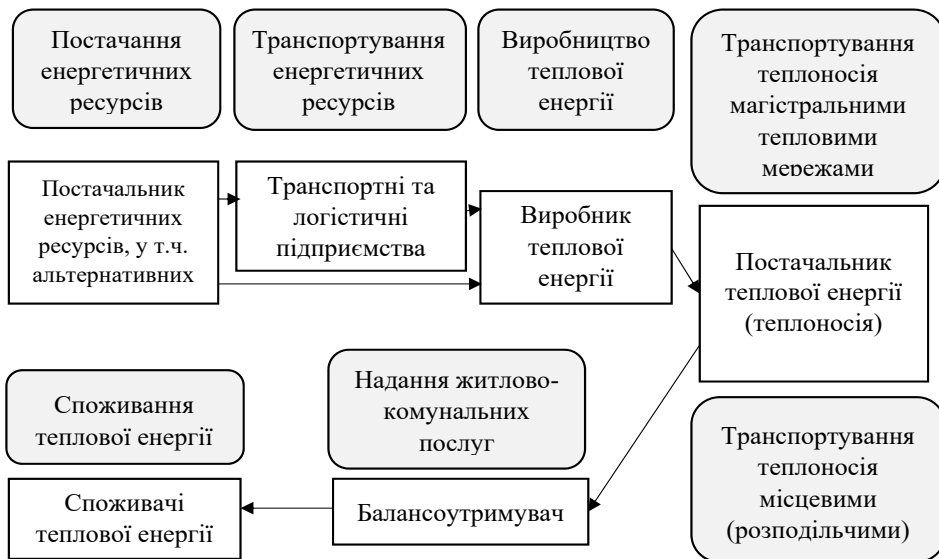

Рис. 5. Схема ланцюга поставок при системі децентралізованого, помірно-централізованого та централізованого тепlopостачання в Україні
Джерело: розроблено автором

Сьогодні у сфері тепlopостачання склалася така ситуація, що виробництво тепла, його транспортування та постачання кінцевому споживачу здійснюється переважно підприємствами, що знаходяться у комунальній власності. Для створення конкурентного ринку теплової енергії в Україні Держенергоефективності у рамках проєкту USAID «Муніципальна енергетична реформа в Україні» розробило та схвалило «Концепцію впровадження конкуренції в централізованому тепlopостачанні України». Згідно з основними положеннями даної концепції, передбачено змінити модель ринку виробництва тепла на ту, за якої виробники тепла будуть незалежними та знаходитимуться у комунальній або приватній власності, при цьому будуть розділені функції транспортування та постачання теплової енергії кінцевому споживачу. Ці функції повинні бути забезпечені оператором тепломережі, який знаходитиметься у комунальній власності [14]. Це створить додаткові передумови для підвищення енергоефективності в галузі, створить конкурентне середовище та сприятиме підвищенню рівня енергетичних послуг, що надаються кінцевим споживачам, за зниження витрат на них.

Дуже часто ланцюги постачання енергетичних послуг поєднуються між собою. Наприклад, виробництво теплової енергії може здійснюватися на котельнях, які використовують природний газ як енергетичний ресурс, під час застосування технології когенерації (комбінованого виробництва теплової та електричної енергії) або в інших

випадках. У такому разі сукупність енергетичних ланцюгів постачань формують логістичну мережу постачань.

Як зауважує О.М. Сумець, «інколи ланцюг поставок не закінчується на кінцевому споживачеві і додатково охоплює етапи переробки і подальшого використання» [2, с. 15]. В енергетичному господарстві це можна спостерігати, наприклад, під час надходження електроенергії до кінцевого споживача, який використовує її для опалення приміщень. Загалом же структура ланцюгів постачань в енергетичному господарстві багато в чому залежить від розвитку енергетичної інфраструктури. Усі ланцюги постачання енергетичних ресурсів та енергетичних послуг є макрологістичними системами і формують паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) країни.

Висновки. Отже, використання логістичного підходу в енергетичних системах якісно змінює взаємодію учасників потокових процесів. Створюються передумови нової організації виробництва енергетичних послуг, що представлено окремими підприємствами із взаємодією між собою на ринкових умовах. Таким чином, кожна зацікавлена сторона енергетичного ланцюга постачання може реалізувати свої інтереси якнайкраще.

Варто відзначити, що для формування ефективного енергетичного ланцюга постачань наявність відповідних технологій є ключовим чинником. Окрім того, очевидним є те, що виконання цілей учасників ланцюга вимагає оптимізації його структури та підвищення ефективності функціонування, що, своєю чергою, передбачає розв'язання багатьох логістичних завдань. Вони охоплюють широкий спектр питань – від визначення базової структури енергетичного ланцюга (джерела постачання, дійові особи ланцюга постачання, технології передачі) до специфічних питань транспортування енергетичних ресурсів, передачі енергетичних послуг, акумулювання енергії тощо. При цьому система енергетичного господарства повинна залишатися прибутковою для кожного учасника енергетичного ланцюга, забезпечувати загальне скорочення витрат упродовж усього ланцюга, а також відповідати вимогам сталого розвитку (забезпечувати економічність, екологічність та соціальну спрямованість), розширюючи свою сферу впливу на інших зацікавлених осіб, органи влади, місцеві громади та суспільство у цілому, та досягати найбільшої ефективності за певними критеріями.

Список використаних джерел:

1. Крикавський С.В., Похильченко О.А., Фалович В.А. Ланцюг поставок – ex adverso традиційного підприємства. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 297–311.
2. Сумець О.М. Ланцюги поставок: організаційний аспект : препринт. Харків : Міськдруку, 2011. 52 с.
3. Govil M., Proth J.-M. Definition of a Supply Chain. *Supply Chain Design and Management. Strategic and Tactical Perspectives*. Academic Press. 2002. P. 7–16.
4. Bale C.S.E., Varga L. Foxon T.J. Energy and complexity: New ways forward. *Applied Energy*. 2015. № 138. P. 150–159.
5. Basu S., Bale C.S.E., Wehnert T., Topp K. A complexity approach to defining urban energy systems. *Cities*. 2019. № 95. P. 1–13.
6. Edomah N. Economics of energy supply. Reference Module in Earth Systems and Environmental Sciences. *Elsevier*. 2018. URL: https://www.academia.edu/38643813/Economics_of_Energy_Supply (дата звернення: 10.02.2021).
7. Feng L., Mears L., Beafort C., Schulte J. Energy, economy, and environment analysis and optimization on manufacturing plant energy supply system. *Energy Conversion and Management*. 2016. № 117. P. 454–465.
8. Supply Chain Management. Terms and glossary. URL: https://cscmp.org/CSCMP/Educate/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms.aspx (дата звернення: 10.02.2021).
9. Про ринок природного газу : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 329-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (дата звернення: 10.02.2021).

10. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13 квіт. 2017 р. № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> (дата звернення: 10.02.2021).
11. Brown D., Hall S., Davis M.E. What is prosumerism for? Exploring the normative dimensions of decentralized energy transitions. *Energy Research & Social Science*. 2020. № 66. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629620300529/pdf?md5=cb4926f192de5e0a7cf1dce6fc1b9981&pid=1-s2.0-S2214629620300529-main.pdf> (дата звернення: 10.02.2021).
12. Інноваційна енергетика. Випуск 2. Просьюмери. URL: <https://dtek.com/media-center/press/innovative-energy-issue-2-prosumers/> (дата звернення: 10.02.2021).
13. Про теплопостачання : Закон України від 2 червня 2005 р. № 2633-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15> (дата звернення: 10.02.2021).
14. Конкурентне теплопостачання. *Держенергоефективності*. URL: <https://saec.gov.ua/uk/content/konkurentne-teplopostachannya> (дата звернення: 10.02.2021).

References:

1. Krykavskiy Ye.V., Pokhylchenko O.A., Falovych V.A. (2014) Lantsiuh postavok – ex adverso tradytsiinoho pidpriemstva [Supply chain is ex adverso of traditional enterprise]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Zbirnyk naukovykh prats z ekonomichnykh ta yurydychnykh nauk*, no. 12, pp. 297–311.
2. Sumets O.M. (2011) Lantsiuh postavok: orhanizatsiyni aspekt [Supply chains: organisationa aspect]. Kharkiv: «Miskdruk». (in Ukrainian)
3. Govil M., Proth J.-M. (2002) Definition of a Supply Chain. *Supply Chain Design and Management. Strategic and Tactical Perspectives*. Academic Press. Pp. 7–16.
4. Bale C.S.E., Varga L. Foxon T.J. (2015) Energy and complexity: New ways forward. *Applied Energy*, no. 138, pp. 150–159.
5. Basu S., Bale C.S.E., Wehnert T., Topp K. (2019) A complexity approach to defining urban energy systems. *Cities*, no. 95, pp. 1–13.
6. Edomah N. (2018) Economics of energy supply. *Reference Module in Earth Systems and Environmental Sciences*. Elsevier. Available at: https://www.academia.edu/38643813/Economics_of_Energy_Supply (accessed 10 February 2021).
7. Feng L., Mears L., Beafort C., Schulte J. (2016) Energy, economy, and environment analysis and optimization on manufacturing plant energy supply system. *Energy Conversion and Management*, no. 117, pp. 454–465.
8. Supply Chain Management. Terms and glossary. Available at: https://cscmp.org/CSCMP/Educate/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms.aspx (accessed 10 February 2021).
9. On the market of natural gas. Law of Ukraine. 9 April 2015. № 329-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (accessed 10 February 2021).
10. On the market of electricity. Law of Ukraine. 13 April 2017. № 2019-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> (accessed 10 February 2021).
11. Brown D., Hall S., Davis M.E. (2020) What is prosumerism for? Exploring the normative dimensions of decentralized energy transitions. *Energy Research & Social Science*, no. 66. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629620300529/pdf?md5=cb4926f192de5e0a7cf1dce6fc1b9981&pid=1-s2.0-S2214629620300529-main.pdf> (accessed 10 February 2021).
12. Innovatsiina enerhetyka [Innovative energy]. Vol. 2. Prosiumery [Prosumers]. Available at: <https://dtek.com/media-center/press/innovative-energy-issue-2-prosumers/> (accessed 10 February 2021).
13. On heat supply. Law of Ukraine. 2 June 2015. № 2633-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15> (accessed 10 February 2021).
14. Konkurentne teplopostachannia [Competitive heat supply]. State Agency of Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine. Available at: <https://saec.gov.ua/uk/content/konkurentne-teplopostachannya> (accessed 10 February 2021).

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.10>**Скопєнь М.М.**

кандидат економічних наук, доцент, викладач-методист,
Київський державний коледж туризму та готельного господарства
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0440-446X>

Красавцева Л.Ю.

кандидат наук з державного управління, викладач-методист,
Київський державний коледж туризму та готельного господарства
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8187-7407>

Skopen Mykola, Krasavtseva Liudmyla
Kyiv State College of Tourism and Hospitality

ОПТИМІЗАЦІЯ РІВНЯ ДОХОДНОСТІ ГОТЕЛЮ НА ОСНОВІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦІН В УМОВАХ СЕЗОННОГО КОЛИВАННЯ ЗАВАНТАЖЕННЯ НОМЕРНОГО ФОНДУ

OPTIMIZATION OF THE LEVEL OF PROFITABILITY OF HOTEL ON THE BASIS DIFFERENTIATION OF PRICES IN CONDITIONS SEASONAL OSCILLATION LOADING NUMBER'S

У статті запропоновано технологію оптимізації рівня доходності готелю на основі диференціації вартості проживання в умовах сезонного коливання коефіцієнту завантаження номерного фонду. Технологія дає змогу управляти прибутковістю підприємства, збільшувати його ефективність функціонування, що є актуальним у сучасних умовах готельного бізнесу. Для реалізації даної технології сформовано математичну модель, яка дає змогу порівняти річний дохід готелю за диференційованих цін на послуги розміщення з річним доходом готелю від реалізації послуг гостинності за стабільної середньої ціни та стабільного середнього коефіцієнту завантаження номерного фонду. Окрім того, технологія оптимізації рівня доходності передбачає два варіанти її реалізації, а саме: попередню оцінку, тобто здійснення диференціації цін на основі завантаження готелю без урахування категорій номерів; уточнюючу оцінку, тобто здійснення диференціації цін на основі завантаження окремих категорій номерів готелю. Вибір варіанту залежить від того, яка необхідна точність розрахунків. Представлену технологію можна рекомендувати для використання в навчальному процесі, а також для практичної діяльності підприємств готельного бізнесу.

Ключові слова: рівень доходності, доходність готелю, диференціація вартості проживання, оптимізація цін.

В статті предложена технология оптимизации уровня доходности гостиницы на основе дифференциации стоимости проживания в условиях сезонного колебания коэффициента загрузки номерного фонда. Технология позволяет управлять доходностью предприятия, увеличивать его эффективность функционирования, что является актуальным в современных условиях гостиничного бизнеса. Для реализации данной технологии сформирована математическая модель, которая позволяет сравнить годовой доход гостиницы при дифференцированных ценах на услуги размещения с годовым доходом отеля от реализации услуг гостеприимства при стабильной средней цене и стабильном среднем коэффициенте загрузки номерного фонда. Кроме того, технология оптимизации уровня доходности предусматривает два варианта реализации, а именно: предварительную оценку, то есть осуществление дифференциации цен на основе загрузки отеля без учета категорий номеров; уточняющую оценку, то есть осуществление дифференциации цен на основе загрузки отдельных категорий номеров отеля. Выбор варианта зависит от того, какая необходима точность расчетов. Представленную технологию можно рекомендовать для использования в учебном процессе, а также для практической деятельности предприятий гостиничного бизнеса.

Ключевые слова: уровень доходности, доходность отеля, дифференциация стоимости проживания, оптимизация цен.

The article proposes the technology of optimizing the level of profitability of the hotel on the basis of differentiation of the cost of living in conditions of seasonal fluctuations in the load factor of the number of rooms. Technology allows you to manage the profitability of the enterprise, make the right decisions in shaping the level of profitability of the hotel, increase its efficiency, which is relevant in today's hotel business. To implement this technology, a mathematical model is formed, which allows to compare the annual income of the hotel at differentiated prices for accommodation services with the annual income of the hotel from the sale of hospitality services at a stable average price and stable average load factor. The calculations of the level of profitability according to this model show that the formation of prices based on their differentiation increases the income of the hotel business. Otherwise, the measure of price differentiation in the conditions of seasonal fluctuations of the load factor is not attractive. In addition, the technology of optimizing the level of profitability provides for two options for its implementation, namely: preliminary assessment, that is the implementation of price differentiation based on hotel occupancy without taking into account room categories; clarifying assessment, that is the implementation of price differentiation based on the loading of certain categories of hotel rooms. The choice of option depends on the required accuracy of calculations. In turn, the accuracy of the calculations is significantly affected by a clear differentiation of the load factor between the categories of numbers. For example, generalizing the load factor between room categories reduces the accuracy of calculations and, conversely, a detailed description of load factors by room category increases the accuracy of calculating the level of profitability. This approach to managing the profitability of the enterprise takes into account the demand and leads to an increase in the number of customers served, which allows you to maximize revenue from hospitality services and make a reasonable profit. The presented technology can be recommended for use in the educational process, as well as for the practical activities of the hotel business.

Key words: level of profitability, profitability of hotel, differentiation of cost of living, optimization of prices.

Постановка проблеми. Вивчення формування вартості проживання в готелях, яка визначає їх доходність, свідчить про те, що в даному процесі враховуються такі основні чинники, як витрати та цільовий прибуток, ціноутворення конкурентів і попит на послуги розміщення. При цьому практично не застосовується технологія диференціації цін на основі сезонного коливання коефіцієнту завантаження номерного фонду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У багатьох літературних джерелах, які присвячені маркетинговим дослідженням, достатньо добре розглянуто загальні принципи ціноутворення, у тому числі й у готельному бізнесі [1; 2; 4 та ін.]. Окрім того, запропоновано методику оптимізації вартості путівок для підприємств санаторно-курортної сфери [3], а також технологію оптимізації вартості турпакетів та екскурсійних турів [5]. Однак жодне видання не дає чіткої відповіді, як можна провести оптимізацію рівня доходності готелю на основі диференціації вартості проживання в умовах сезонного коливання коефіцієнту завантаження номерного фонду.

Формулювання цілей статті. Мета статті – запропонувати технологію оптимізації рівня доходності готелю на основі диференціації вартості проживання в умовах сезонного коливання коефіцієнту завантаження номерного фонду.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах, коли швидкими темпами розвивається сфера гостинності, виникає нагальна потреба оперативно управляти бізнес-процесами та приймати правильні рішення в різних аспектах, у тому числі під час формування рівня доходності готелю. Розглянемо запропоновану технологію на умовному прикладі готелю, який має 332 комфортабельних номери різних категорій та 564 місця проживання. Його розвиток зумовлює пошук прийнятної вартості проживання у номерному фонді, яка б забезпечувала зростання кількості обслужованих клієнтів, урахувала попит і водночас давала б можливість максимізувати дохід від реалізації послуг та отримання бажаного прибутку. У цьому разі модель оптимізації рівня доходності готелю (P_{δ}) має такий вигляд:

$$P_{\delta} = \frac{D_{ou}}{D_{cu}} > 1 \rightarrow \max, \quad (1)$$

де $D_{\text{от}}$ – річний дохід готелю за диференційованих цін на послуги розміщення;
 $D_{\text{ср}}$ – річний дохід готелю від реалізації послуг гостинності за стабільної середньої ціни та стабільного середнього коефіцієнту завантаження номерного фонду.

Слід зауважити, що оптимізацію рівня доходності готелю можна реалізувати за двома варіантами:

1. Попередньою оцінкою, тобто здійснення диференціації цін на основі завантаження готелю без урахування категорій номерів.

2. Уточнюючою оцінкою, тобто здійснення диференціації цін на основі завантаження окремих категорій номерів готелю.

Технологія попередньої оцінки рівня доходності готелю. Припустимо, що на основі щомісячного завантаження номерного фонду (рис. 1) середній коефіцієнт у звітному році становив 43%, а середня ціна – 1 804 грн/добу (табл. 1).

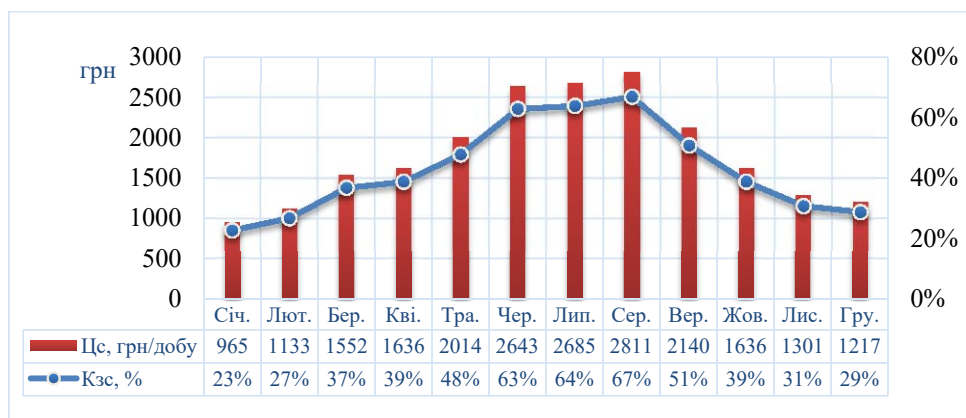

Рис. 1. Середня ціна (Цс) стійки та коефіцієнт завантаження (Кзс) номерного фонду
 Джерело: розроблено авторами

Ураховуючи, що рік має 365 днів, можна розрахувати річний дохід від реалізації готельних послуг ($D_{\text{ср}}$) за стабільної середньої ціни та стабільного середнього коефіцієнту завантаження за формулою:

$$D_{\text{ср}} = 365 * K_{\text{м}} * C_{\text{с}} * K_{\text{зс}}, \quad (2)$$

де $K_{\text{м}}$ – загальна кількість місць проживання;

$C_{\text{с}}$ – середня вартість проживання, грн/добу;

$K_{\text{зс}}$ – середній коефіцієнт завантаження номерного фонду.

Тоді в нашому випадку:

$$D_{\text{ср}} = 365 * 564 * 1804 * 0,43 / 1000 = 159690 \text{ тис грн}.$$

Тепер проведемо розрахунок диференційованих цін без урахування категорій номерів. Диференційована вартість проживання по кожному і-му місяцю (Ці) обчислюється за формулою:

$$C_i = \frac{K_{zi}}{K_{зс}} * C_{\text{с}}, \quad (3)$$

де K_{zi} – коефіцієнт завантаження і-го місяця.

Наприклад, для січня диференційована ціна становитиме:

$$C_{\text{січ.}} = \frac{0,23}{0,43} * 1804 = 965 \text{ грн}.$$

Аналогічні розрахунки здійснюються і по інших місяцях року (табл. 2).

Таблиця 1

Визначення середньозваженої вартості проживання

Категорія номерів	Кількість номерів	Середня ціна, грн/добу	Всього, грн/добу
Економ або стандарт одномісний	184	1100	202400
Економ або стандарт двомісний	246	1610	396060
Стандарт покращений або напівлюкс	98	2653	259994
Люкс	36	4420	159120
Разом	564	-	1017574
Середньозважена ціна:		1804	

Джерело: розроблено авторами

Місячний дохід (V_i) за диференційованої ціни обчислюється за формулою:

$$V_i = K_{дi} * K_{м} * K_{зі} * C_i, \quad (4)$$

де $K_{дi}$ – кількість днів в і-му місяці.

Наприклад, для січня місячний дохід за диференційованої ціни становитиме:

$$V_{січ.} = \frac{31 * 564 * 0,23 * 965}{1000} = 3880 \text{ тис.грн.}$$

Таблиця 2

Розрахунок диференційованих цін та доходу готелю

Місяць	Коефіцієнт завантаження	Диференційована ціна, грн	Місячний дохід, тис грн
Січень	0,23	965	3880
Лютий	0,27	1133	4830
Березень	0,37	1552	10042
Квітень	0,39	1636	10797
Травень	0,48	2014	16900
Червень	0,63	2643	28174
Липень	0,64	2685	30045
Серпень	0,67	2811	32927
Вересень	0,51	2140	18463
Жовтень	0,39	1636	11157
Листопад	0,31	1301	6822
Грудень	0,29	1217	6169
		$D_{оц}, \text{ тис. грн}$	180206

Джерело: розроблено авторами

Аналогічні розрахунки здійснюються і по інших місяцях року (табл. 2), що дає можливість зробити підсумок річного доходу за диференційованих цін, тобто $D_{оц} = 180206 \text{ тис.грн.}$ Тепер, знаючи річний дохід від реалізації готельних послуг за стабільної середньої ціни та стабільного середнього коефіцієнту завантаження (159690 тис грн), а також річний дохід за диференційованих цін (180 206 тис грн), можна обчислити за формулою (1) рівень доходності готелю:

$$P_o = \frac{180206}{159690} = 1,128.$$

Отже, обчислений рівень доходності готелю свідчить про те, що формування цін на основі їх диференціації збільшує дохід готелю на 12,8%, а даний захід є ефективним.

Слід зауважити, що в наведеному прикладі диференціації цін взято за основу середню ціну готелю, а не ціни за категорією номерів. Це вплинуло на точність розрахунку рівня доходності готелю.

Технологія уточнюючої оцінки рівня доходності готелю. Спочатку обчислюються диференційовані ціни за категоріями номерів по кожному місяцю. Наприклад, для номерів економ або стандарт одномісний у січні диференційована ціна за формулою (3) становитиме (табл. 3):

$$C_{сiч.} = \frac{0,23}{0,43} * 1100 = 588 \text{ грн / добу}.$$

Аналогічні розрахунки здійснюються за іншими категоріями номерного фонду та місяцями року.

Тепер обчислюється річний дохід від реалізації готельних послуг за стабільної середньої ціни та стабільного середнього коефіцієнту завантаження ($D_{сi}^k$) за категоріями номерів. Наприклад, для номерів економ або стандарт одномісний дохід за формулою (2) становитиме (табл. 3):

$$D_{сi}^k = \frac{365 * 0,43 * 1100 * 184}{1000} = 31767 \text{ тис грн}.$$

Аналогічні розрахунки здійснюються за іншими категоріями номерів.

Тоді, річний дохід за стабільної середньої ціни та стабільного середнього коефіцієнту завантаження за усіма категоріями номерів ($D_{сi}^k$) становитиме (табл. 3):

$$(D_{сi}^k) = 31767 + 62162 + 40806 + 24974 = 159708 \text{ тис грн}.$$

Далі розраховуються доходи за категоріями номерів по кожному місяцю. Наприклад, для номерів економ або стандарт одномісний в січні дохід за диференційованої ціни за формулою (4) становитиме (табл. 4):

$$V_{сiч.} = (31 * 0,23 * 588 * 184) / 1000 = 772 \text{ тис грн}.$$

Таблиця 3

**Диференційовані ціни за категоріями номерів, грн/добу,
та результати обчислення $D_{сi}^k$**

Місяць	Місячний середній коефіцієнт завантаження	Диференційовані ціни, грн/добу			
		Економ або стандарт одномісний	Економ або стандарт двомісний	Стандарт покращений або напівлюкс	Люкс
1	2	3	4	5	6
Січень	0,23	588	861	1419	2364
Лютий	0,27	691	1011	1666	2775
Березень	0,37	947	1385	2283	3803
Квітень	0,39	998	1460	2406	4009
Травень	0,48	1228	1797	2961	4934
Червень	0,63	1612	2359	3887	6476
Липень	0,64	1637	2396	3949	6579
Серпень	0,67	1714	2509	4134	6887
Вересень	0,51	1305	1910	3147	5242
Жовтень	0,39	998	1460	2406	4009

Продовження Таблиці 3

1	2	3	4	5	6
Листопад	0,31	793	1161	1913	3187
Грудень	0,29	742	1086	1789	2981
Річний K_{zc}	0,43				
Середня ціна, грн/добу	1100		1610	2653	4420
Кількість місць	184		246	98	36
$D_{сч}^k$ разом, в тому числі за категоріями номерів, тис грн	159708	31767	62162	40806	24974

Джерело: розроблено авторами

Аналогічні розрахунки здійснюються за іншими категоріями номерного фонду та місяцями року.

Обчислюється річний дохід по кожному місяцю за всіма категоріями номерного фонду. Наприклад, за січень річний дохід ($D_{сч.}$) становитиме (табл. 4):

Таблиця 4

Доходи за категоріями номерів та результати обчислення ($D_{оц}$)

Місяць	Місячний дохід, тис грн				Річний дохід ($D_{оц}$), тис. грн
	Економ або стандарт однісний	Економ або стандарт двомісний	Стандарт покращений або напівлюкс	Люкс	
Січень	772	1510	992	607	3881
Лютий	995	1947	1278	782	5003
Березень	1998	3909	2566	1570	10043
Квітень	2148	4203	2759	1689	10798
Травень	3362	6579	4319	2643	16902
Червень	5605	10967	7199	4406	28177
Липень	5977	11695	7677	4699	30048
Серпень	6550	12818	8414	5150	32931
Вересень	3673	7187	4718	2887	18465
Жовтень	2219	4343	2851	1745	11158
Листопад	1357	2655	1743	1067	6822
Грудень	1227	2401	1576	965	6170
Разом	35882	70215	46093	28209	180399

Джерело: розроблено авторами

$$D_{сч.} = 772 + 1510 + 992 + 607 = 3881 \text{ тис грн.}$$

Аналогічні розрахунки здійснюються за іншими місяцям року. Тоді річний дохід за диференційованих цін ($D_{оц}$) становитиме суму доходів за 12 місяців, тобто (табл. 4):

$$D_{оц} = 35882 + 70215 + 46093 + 28209 = 180399 \text{ тис грн.}$$

Тепер, знаючи річний дохід від реалізації готельних послуг за стабільної середньої ціни (159 708 тис грн), а також річний дохід за диференційованих цін (180 399 тис грн), можна обчислити рівень доходності готелю:

$$P_d = \frac{180399}{159708} = 1,13.$$

Отже, обчислений більш точно рівень доходності (1,13) свідчить про те, що формування цін на основі їх диференціації з урахування категорій номерного фонду збільшує прибутковість готелю вже на 13% порівнянні з обчисленим рівнем доходності готелю без урахування категорій номерів (12,8%). Тут також слід зауважити, що на збільшення точності обчислення рівня доходності суттєво впливає чітка диференціація коефіцієнту завантаження між категоріями номерів.

Висновки. Для оптимізації рівня доходності будь-який готель може здійснювати диференціацію цін залежно від сезонного попиту на послуги гостинності у цілому по готельному підприємству без урахування категорій номерів. Однак в окремих випадках, коли необхідна більша точність розрахунків, доцільно проводити диференціацію цін з урахуванням визначених категорій номерів. За таких умов готель повинен надавати кімнати за низькою ціною для приїжджих впродовж періоду низької наповненості та резервувати кімнати впродовж пікового попиту для бізнесменів, які мають можливість сплатити номери за повними розцінками. При цьому готель здебільшого виграє, оскільки управління доходами спрямоване на максимізацію доходу, а не на скорочення витрат.

Безумовно, наведена вище технологія оптимізації рівня доходності дає змогу підвищити якість вивчення економіки готельного бізнесу. Її можна рекомендувати для використання в практичній діяльності підприємств готельної сфери, а також у навчальному процесі.

Список використаних джерел:

1. Агафонова Л.Г., Агафонова О.С. Туризм, готельний та ресторанный бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання : навчальний посібник. Київ : Знання України, 2002. 358 с.
2. Мальська М.П., Мандюк Н.Л. Основи маркетингу у туризмі : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 336 с.
3. Миронов Ю.Б., Новицька-Колодіна А.О. Методика оптимізації цінової політики підприємств рекреаційного туризму. *Молодь і ринок*. 2005. № 1(11). С. 106–109.
4. Роглев Х.Й. Основи готельного менеджменту : навчальний посібник. Київ : КОНДОР, 2005. 408 с.
5. Скопень М.М., Сукач М.К. Інформаційні системи і технології маркетингу в туризмі : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2010. 336 с.

References:

1. Ahafonova L.H., Ahafonova O. YE. (2002) Turyzm, hotelnyi ta restorannyi biznes: tsinoutvorennia, konkurentsia, derzhavne rehuliuвання [Tourism, hotel and restaurant business: pricing, competition, government regulation]. Kyiv: Znannia Ukrainy. (in Ukrainian)
2. Malska M. P., Mandiuk N. L. (2016) Osnovy marketynhu u turyzmi [Fundamentals of marketing in tourism]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
3. Myronov Yu.B., Novytska-Kolodina A.O. (2005) Metodyka optymizatsii tsinovoї polityky pidpriemstv rekreatsiinoho turyzmu [Methods of optimizing the pricing policy of recreational tourism enterprises]. *Molod i rynek*, no. 1 (11), pp. 106–109.
4. Rohliev Kh.I. (2005) Osnovy hotelnoho menedzhmentu [Fundamentals of hotel management]. Kyiv: KONDOR. (in Ukrainian)
5. Skopen M.M., Sukach M.K. (2010) Informatsiini systemy i tekhnolohii marketynhu v turyzmi [Information systems and marketing technologies in tourism]. Kyiv: KARAVELA. (in Ukrainian)

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.2

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.11>

Качановський О.І.

заступник директора з виробничої роботи,
ВСП «Рівненський фаховий коледж
Національного університету біоресурсів
і природокористування України»
ORCID: <https://orcid.org/00000-0002-2322-8089>

Kachanovskyi Oleh

Rivne College of National University
of Bioresources and Nature Management of Ukraine

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОРУШЕНИХ ЗЕМЕЛЬ ДЛЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ

CLASSIFICATION OF DISTRIBUTED LANDS FOR REHABILITATION

У статті досліджуються теоретичні та методологічні основи класифікації порушених земель унаслідок інтенсивного видобутку корисних копалин. Державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки на підприємствах видобувної галузі не відповідає вимогам часу. Мінімізація негативних явищ та поліпшення екологічної ситуації можливі шляхом: обов'язкової рекультивациі та екологічної реабілітації території, порушених унаслідок провадження виробничої діяльності видобувної промисловості; забезпечення максимально повного використання видобутих корисних копалин, мінімізації відходів під час їх видобутку та переробки; приведення законодавчих і економічних механізмів у відповідність із міжнародними і європейськими вимогами екологічного права; посилення контрольних функцій органів влади, високого рівня наукової обґрунтованості заходів щодо екологізації виробничої діяльності.

Ключові слова: порушені землі, рекультивациа, реабілітація земель, класифікація порушених земель, напрями рекультивациі.

В статье исследуются теоретические и методологические основы классификации нарушенных земель вследствие интенсивной добычи полезных ископаемых. Государственная политика в сфере обеспечения экологической безопасности на предприятиях добывающей отрасли не отвечает требованиям времени. Минимизация негативных явлений и улучшение экологической ситуации возможна путем: обязательной рекультивации и экологической реабилитации территорий, нарушенных в результате осуществления производственной деятельности добывающей промышленности; обеспечения максимально полного использования добытых полезных ископаемых, минимизации отходов при их добыче и переработке; приведения законодательных и экономических механизмов в соответствие с международными и европейскими требованиями экологического права; усиления контрольных функций органов власти, высокого уровня научной обоснованности мер по экологизации производственной деятельности.

Ключевые слова: нарушенные земли, рекультивациа, реабилитациа земель, классификация нарушенных земель, направления рекультивации.

The article provides an overview of the theoretical and methodological foundations of the classification of disturbed lands as a result of intensive mining. The state policy within the sphere of environmental safety at the enterprises of extractive industry does not meet the time-based requirements. Minimization of negative phenomena as well as improvement of the environmental situation is possible through: compulsory reclamation and environmental rehabilitation of territories disturbed as a result of extractive industry activities; ensuring the fullest possible use of mined minerals, minimizing waste during their extraction and processing as well; bringing legislative and economic mechanisms into compliance with international and European environmental law requirements, strengthening the control functions of the authorities. Legislation regulating social relations in the sphere of reclamation of disturbed lands requires further changes. Since failure to reclaim disturbed lands is an offense that causes losses to legal owners and users of land plots, the territorial community and the state. Violator of the land legislation, does not perform a set of organizational, technical and biotechnological measures aimed at restoring the soil cover, improving the condition and productivity of disturbed lands in accordance with the approved documentation on land management, illegally receives income from the use for other purposes of funds, according to the estimates in the approved working project of land management, should be directed to the reclamation of disturbed lands. In this regard, the successful solution of the above-mentioned issues will be the development of regulatory and methodological framework for determining the rules of formation and use of reclaimed land, the state monitoring of disturbed lands as well. Recultivation measures are mandatory, according to the norms of current legislation of Ukraine, in case of violation of landscape integrity in the process of human economic activity. Thus, recultivation considers to be an integral protection source and rational use of natural resources.

Key words: distributed lands, recultivation, land rehabilitation, distributed land classification, recultivation directions.

Постановка проблеми. В Україні виникає потреба у розв'язанні низки питань щодо формування та ефективного використання земельних ресурсів в умовах інтенсивного видобутку корисних копалин як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Сучасний стан у галузі відновлення порушених земель характеризується недосконалістю законодавчої бази, яка в низці питань носить показовий характер та не відповідає реальним потребам суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні та екологічні проблеми використання природних ресурсів, удосконалення технології розроблення покладів корисних копалин, можливості рекультивації земель в умовах інтенсивного видобутку корисних копалин досліджували у своїх працях українські науковці Л.В. Дейнеко, А.Я. Сохнич, В.В. Горлачук, А.М. Третяк, В.М. Трегобчук. Серед наукових робіт, що привертають увагу дослідників до проблем раціонального використання земель, еколого-економічних аспектів рекультивації та вибору технологічних схем відновлення земельних угідь, належать праці Д.С. Добряка, В.О. Мандрика, А.Г. Мартина, Р.М. Панаса, Л.В. Моторіної, В.А. Овчиннікова та ін. Україна має значний досвід із питань відновлення порушених земель [1], зокрема розроблено схему районування України за типами порушень і напрямками рекультивації земель [2], методику обстеження земельних відводів та порушених територій під час проектування рекультиваційних робіт [3], підходи до діагностики та номенклатури рекультивованих ґрунтів, класифікацію рекультивованих ґрунтів [4], методики оцінювання рекультивованих ґрунтів [5].

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження теоретичних основ класифікацій порушених земель унаслідок провадження виробничої діяльності видобувної промисловості.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивне видобування корисних копалин зумовило істотне виснаження природних ресурсів, зокрема у гірничодобувних регіонах протягом останніх десятиліть техногенно-екологічні проблеми набули масштабного характеру, серед яких необхідно виділити високий ступінь техногенних навантажень та забруднення довкілля, активізацію і розвиток небезпечних геологічних процесів, порушення гідрогеологічних умов.

У ході інтенсивного видобутку корисних копалин дедалі більше стали відчуватися негативні регіональні зміни стану довкілля. В Україні показники обсягів утворення відходів перевищують у 4–5 разів відповідні показники такого роду на підприємствах розвинутих країн світу.

Сьогодні обсяги відходів займають площу понад 160 тис га. Державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки на підприємствах добувної галузі не відповідає вимогам часу. Мінімізація негативних явищ можлива шляхом: приведення законодавчих і економічних механізмів у відповідність із міжнародними і європейськими вимогами екологічного права, посилення контрольних функцій органів влади, високого рівня наукової обґрунтованості заходів щодо екологізації виробничої діяльності, ширшого залучення громадськості у процес формування екологічної політики.

У результаті видобутку корисних копалин відбуваються фізичні, хімічні та механічні порушення ґрунтового покриву. Фізичні порушення пов'язані з перетворенням ландшафту, деформацією поверхні, зміною структури, розвитком ерозійних процесів. Зміна структури та розвиток ерозійних процесів призводять до зміни структури ґрунту, вмісту гумусу, здатності утримувати воду, газообмінної здатності, щільності та здатності утримувати навантаження. Хімічні порушення ґрунту пов'язані із забрудненням технологічними відходами і викидами, що впливають на значення рН (кислотність ґрунтів), здатність до катіонного обміну та вміст поживних елементів. Механічні порушення зумовлені процесами транспортування порід, ерозії відвалів, а також пиловими викидами під час виконання технологічних процесів [6].

Відповідно до статті 166 Земельного кодексу України від 25.10.2001 № 2768-III [7], рекультивация порушених земель – це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель.

Результат рекультивации із захисту середовища прирівнюється до відшкодованого збитку, завданого довкіллю внаслідок порушення земель, та визначається природно-технічними умовами порушених земель, їх розміщенням у різних природних зонах, організацією та освоєністю території, ускладненням конфігурації ділянок земельних угідь тощо. Нагадаємо, порушені землі – це землі, що втратили первісну господарську та екологічну цінність через порушення ґрунтового покриву внаслідок виробничої діяльності людини або дії природних явищ і є джерелом негативного впливу на навколишнє середовище [8]. Вони назавжди виводяться з господарського обігу, адже відновленням даних земель часто нехтують або ж заходи по рекультивации проводяться в мінімальному обсязі. На основі ГОСТ 17.5.1.02-85 «Охорона природи. Землі. Класифікація порушених земель для рекультивации» складено схему класифікації порушених земель (рис. 1).

Тип порушень ґрунтового покриву залежить від способу гірничих розробок (відкритий чи підземний), коефіцієнту розкриття (співвідношення між сировиною і розкритими породами) та виду сировини, що видобувається. Відкритий спосіб видобутку корисних копалин найбільш економічно ефективний. Понад 75% усієї продукції гірської промисловості добувається відкритим способом, але такий спосіб видобутку корисних копалин призводить до порушення ґрунтового покриву, зміни рельєфу місцевості і гідрологічного режиму, забруднення повітря внаслідок розкриття родовища і використання навколишньої території під відвали. Під час визначення напрямку рекультивации передусім визначають належність порушеної території до певного типу природно-техногенного ландшафту (рис. 2).

Території, котрі зазнали порушення в процесі розвідки та розроблення корисних копалин, підлягають таким основним класифікаціям:

- типологічна (за зовнішніми ознаками порушень);
- комплексна.

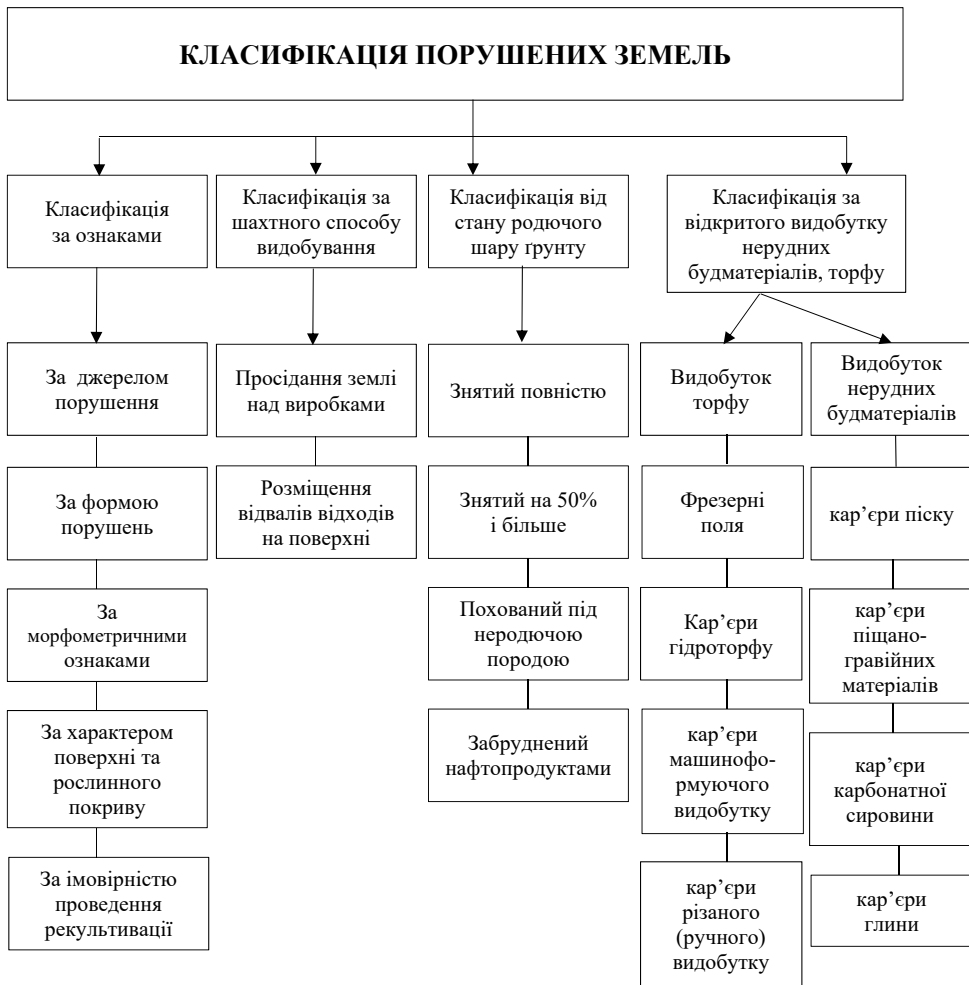

Рис. 1. Схема класифікації порушених земель

Типи природно-техногенних ландшафтів. Крупно-кар'єрно-відвальні. Це поєднання природних елементів ландшафту з глибокими (до 100–300 м, у майбутньому – до 500 м) багатоступними кар'єрами площею в кілька десятків гектарів і висотними багатоярусними відвалами.

Виділяють два підтипи цього ландшафту:

- крупно-кар'єрні тільки із зовнішніми відвалами;
- крупно-кар'єрні із зовнішніми та внутрішніми відвалами.

Ці підтипи значно різняться схемами розроблення і впливу на навколишнє середовище, а також типами техногенного рельєфу і методами рекультивації. Прикладом першого підтипу техногенних комплексів можуть служити залізорудні кар'єри. Це величезні котловани, де розкривні роботи ведуться із застосуванням залізничного транспорту. Характерний елемент другого підтипу техногенних ландшафтів – плоскі поля гідровідвалів розкривних порід і відвалів збагачувальних заводів. Кар'єри першого типу суттєво впливають на навколишнє середовище (понижується рівень ґрунтових вод, зменшується продуктивність прилеглих лісонасаджень і сільськогосподарських угідь і т. д.).

Рис. 2. Схема типологічної класифікації природно-техногенних ландшафтів [9]

Середньо- і дрібно-кар'єрно-відвальні являють собою поєднання природних типів місцевості з техногенними ландшафтними ділянками й окремими урочищами, представленими невеликими і середніми кар'єрами (від 1 до 10–15 га) та одно-, двоярусними зовнішніми і внутрішніми відвалами (завишки від 2–3 до 15–30 м). Зовнішні (бортові) відвали відсипаються зазвичай поряд із кар'єрами у вигляді системи гребеневидних або одиночних горбоподібних витягнутих насипів, що займають площі до декількох десятків гектарів; зустрічаються у багатьох промислових районах країни, де ведеться відкритий видобуток рудних і нерудних корисних копалини, котрі залягають горизонтально на невеликій глибині (від кількох до 40–50 м). Здебільшого родовища розробляються за безтранспортною системою або із застосуванням автотранспорту для переміщення розкривних порід у відвали.

У зв'язку з особливостями техногенного рельєфу (табл. 1) (велика розчленованість та різкі перепади висот) і винесенням на поверхню фітотоксичних порід (особливо за відкритого видобутку бурого вугілля) одержали назву «Місячних ландшафтів».

Висновки. В Україні питання реабілітації земель є одним з основних завдань правової охорони земель, оскільки чинне законодавство не забезпечує їх належної охорони. Отже, рекультивацийні заходи є обов'язковими, згідно з нормами чинного законодавства в Україні, у разі порушення ландшафтної цілісності в процесі господарської діяльності людини. Ця обов'язковість випливає зі змісту ст. 14 Конституції України [10], відповідно до якої земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, а також із закріпленого у ст. 5 Земельного кодексу України [7] принципу земельного законодавства, відповідно до якого під час

Таблиця 1

Класифікація порушених земель за техногенним рельєфом для рекультивації

Характеристика порушених земель за формою рельєфу	Переважаючий елемент рельєфу	Можливе використання
Котловано-грядові кар'єрні виїмки	Котлованоподібні кар'єрні виїмки утворюються під час розроблення торф'яних залягань гідроспособом – це чергування котлованів із перемичками глибиною 5–10 м, ухил укосів понад 30°.	За суцільного планування можуть використовуватися для сільськогосподарського освоєння, а за часткового планування – під водоймища багатоцільового використання.
Траншейно-грядові кар'єрні виїмки	Траншейно-грядові кар'єрні виїмки утворюються під час розроблення торфовищ машиноформувальним способом глибиною 1–5 м, ухил укосів понад 45°.	За суцільного планування використовується під лісонасадження, за часткового – під водоймища.
Вирівняні кар'єрні виїмки	Вирівняні кар'єрні виїмки утворилися під час розробця торфовищ фрезерним способом глибиною 1–5 м.	За суцільного планування можна використовувати під ріллю або сінокоси, пасовища – за часткового планування.
Терасовані кар'єрні виїмки	Терасовані та котлованоподібні кар'єрні виїмки виникають під час розроблення корисних копалин глибинного типу.	За суцільного планування можна використовувати під водоймища, за часткового – під площадки для будівництва відвалів відходів виробництва.
Котлованоподібні кар'єрні виїмки		За суцільного планування можна використовувати під водоймища, за часткового – під площадки для будівництва відвалів відходів виробництва.
Западиноподібні кар'єрні виїмки	Западиноподібні утворилися під час розроблення пластів малої потужності (до 5 м).	За суцільного планування – під ріллю, за часткового – під пасовища, лісонасадження, рибні ставки.
Природні виїмки	Природні виїмки утворюються в процесі розроблення підводних пластів корисних копалин.	Використовують їх під водоймища багатоцільового призначення.
Відвали внутрішні	Відвали внутрішні утворилися під час відсіпки порід у межах контуру кар'єру.	Можна використовувати під ріллю, сінокоси, пасовища та по бермах – під багаторічні плодові насадження.
Відвали зовнішні	Відвали зовнішні відсипаються поза контури кар'єру.	Використовуються під сільськогосподарські угіддя.
Провалини, впадини, прогини	Землі, порушені під час розроблення корисних копалин, утворюють різні провалини: впадини, прогини та ін. у результаті опускання земної поверхні.	Можна використовувати під сільськогосподарські угіддя, а також під водоймища, лісонасадження.

регулювання земельних відносин повинні забезпечуватися раціональне використання та охорона земель.

Список використаних джерел:

1. Концепція рекультивації земель порушених за відкритого та підземного видобутку корисних копалин / С.А. Балюк та ін. ; Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського». 2012. С. 50.
2. Донченко М.Т. Районування Української РСР за типами порушених земель та напрямками їх рекультивації. *Агрохімія і ґрунтознавство*. 1983. Вип. 45. С. 56–64.
3. Методика обстеження, номенклатура и диагностика рекультивированных почв Украинской ССР / М.Т. Донченко и др. Харьков, 1987. С. 20.
4. Рекультивовані землі: специфіка формування, діагностування та оцінювання / Л.В. Єтеревська та ін. *Вісник ХНАУ. Серія «Ґрунтознавство, агрохімія, землеробство, лісове господарство, екологія»*. 2008. Т. 9. № 3–4(13). С. 147–150.
5. Єтеревська Л.В., Муха Д.В., Черних Т.В. Оцінка ефективності сільськогосподарського використання рекультивованих земель. *Агрохімія і ґрунтознавство*. 1992. Вип. 55. С. 24–31.
6. Бардась А.В., Богач, К.С. Вплив гірничих робіт на техногенне руйнування ґрунтового покриву та екологічне використання земельних ресурсів. *Економічний простір*. 2013. № 71. С. 277–286.
7. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27. Дата оновлення: 13.02.2020.
8. Лісові меліорації : підручник / О.І. Пилипенко та ін. ; за ред. В.Ю. Юхновського. Київ : Аграрна освіта, 2010. 282 с.
9. Моторина Л.В., Овчинников В.А. Рекомендации по рекультивации земель, нарушенных открытыми горными работами. Москва. 1975. 240 с.
10. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.

References:

1. Baliuk S.A. (2012) Kontseptsiiia rekultyvatsii zemel porushenykh za vidkrytoho ta pidzemnoho vydobutku korysnykh kopalyn [The concept of reclamation of lands disturbed by open and underground mining]. *Natsionalnyi naukovyi tsentr «Instytut ґruntoznavstva ta ahrokhimii imeni O.N. Sokolovskoho»*. (in Ukrainian)
2. Donchenko M.T. (1983) Raionuvannya Ukrainskoi RSR za typamy porushenykh zemel ta napriamkamy yikh rekultyvatsii [Zoning of the Ukrainian SSR by types of disturbed lands and directions of their reclamation]. *Ahrokhimiiia i ґruntoznavstvo*, vol. 45, pp. 56–64.
3. Donchenko M.T., Eterevskaia L.V., Uharova V.A., Lekhtsyer L.V. (1987) Metodyka obsledovaniya, nomenklatura y dyahnostyka rekultyvirovanukh pochv Ukrainskoi SSR [Survey technique, nomenclature and diagnostics of reclaimed soils of the Ukrainian SSR]. Kharkov. (in Russian)
4. Yeteravska L.V., Momot H.F., Lekhtsier L.V., Shymel V.V. (2008) Rekultyvovani zemli: spetsyfyka formuvannya, diahnostuvannya ta otsiniuvannya [Reclaimed lands: specifics of formation, diagnosis and evaluation]. *Visnyk KhNAU: seriia «Ґruntoznavstvo, ahrokhimiiia, zemlerobstvo, lisove hospodarstvo, ekolohiia»*, vol. 9, no. 3–4 (13), pp. 147–150.
5. Yeteravska L.V., Mukha D.V., Chernykh T.V. (1992) Otsinka efektyvnosti silskohospodarskoho vykorystannya rekultyvovanykh zemel [Evaluation of the efficiency of agricultural use of reclaimed lands]. *Ahrokhimiiia i hruntoznavstvo*, vol. 55, pp. 24–31.
6. Bardas A. V. (2013) Vplyv hirnychykh robit na tekhnohenne ruinuвання ґрунтового покриву та ekolohichne vykorystannya zemelnykh resursiv [The impact of mining on man-made soil destruction and environmental use of land resources]. *Ekonomichnyi prostir*; no. 71, pp. 277–286.
7. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Land code of Ukraine] № 2768-III (25.10.2001).
8. Pylypenko O.I., Yukhnovskiy V.Iu., Dudarets S.M., Maliuha V.M. (2010) Lisovi melioratsii [Forest reclamation]. Kyiv: Ahrarna osvita. (in Ukrainian)
9. Motorina L.V., Ovchinnikov V.A. (1975) Rekomendatsii po rekultivatcii zemel, narushenykh otkrytymi gornymi rabotami [Recommendations on recultivation of lands disturbed by open mining operations]. Moscow. (in Russian)
10. Konstytutsiia Ukrainy (2013) [The Constitution of Ukraine].

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.12>

Вядрова І.М.

кандидат економічних наук, професор,

Каразінський банківський інститут

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Єрмолаєва В.С.

студентка,

Каразінський банківський інститут

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Viadrova Inna, Yermolaieva Valeriia

Karzinsky Banking Institute

of V.N. Karazin Kharkiv National University

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

MAIN DIRECTIONS OF OPTIMIZATION AND IMPROVEMENT OF REMOTE BANKING SERVICE

У статті досліджено проблеми з надання послуг клієнтам, які банк виконує у режимі віддаленого доступу. Розглянуто переваги, можливі напрями оптимізації та вдосконалення дистанційного банкінгу на сучасному етапі. Сьогодні спектр банківських послуг та сервісів постійно розширюється. Це відбувається через те, що банки постійно намагаються поліпшити якість обслуговування клієнтів. Важливими складниками стратегії розвитку банківських установ України є розроблення та впровадження якісних високотехнологічних дистанційних послуг із метою динамічного розвитку ринку банківських продуктів і побудови якісних економічних відносин, що виникають між банківськими установами та їхніми клієнтами в процесі впровадження дистанційного банкінгу. Сьогодні банківська галузь повинна розвиватися синхронно разом із розвитком інформаційних та цифрових технологій, Інтернет-послуг та суспільства у цілому, що зумовлює актуальність вибраної теми та доцільність проведення досліджень для розвитку цього питання.

Ключові слова: Інтернет-банкінг, дистанційне банківське обслуговування, електронний банкінг, банківські послуги.

В статье исследованы проблемы по предоставлению услуг клиентам, которые банк выполняет в режиме удаленного доступа. Рассмотрены преимущества, возможные направления оптимизации и совершенствования дистанционного банкинга на современном этапе. Сегодня спектр банковских услуг и сервисов все время расширяется. Это происходит потому, что банки постоянно пытаются улучшить качество обслуживания клиентов. Важными составляющими стратегии развития финансовых учреждений Украины становятся разработка и внедрение качественных высокотехнологичных дистанционных услуг с целью динамичного развития рынка банковских продуктов и построения качественных экономических отношений, возникающих между банковскими учреждениями и их клиентами в процессе внедрения дистанционного банкинга. Сегодня банковская отрасль должна развиваться синхронно вместе с развитием информационных и цифровых технологий, Интернет-услуг и общества в целом, что обуславливает актуальность темы и целесообразность проведения исследований для развития этого вопроса.

Ключевые слова: Интернет-банкинг, дистанционное банковское обслуживание, электронный банкинг, банковские услуги.

The article examines the problems of providing services to customers that the bank performs in the mode of remote access. The advantages, possible directions of optimization and improvement of remote banking at the present stage. Today the range of banking services and services is constantly expanding. This is because banks are constantly trying to improve the quality of customer service. An important component of the strategy for the development of financial institutions in Ukraine is the development and implementation of high-quality high-tech remote services in order to dynamically develop the market for banking products and build high-quality economic relations that arise between banking institutions and their clients in the process of implementing remote banking. Today, the banking industry should develop synchronously with the development of information and digital technologies, Internet services and society as a whole, which determines the relevance of the topic and the expediency of conducting research to develop this issue. The main trends in the development of RBS in Ukraine in the coming years are a constant increase in the number of Internet banking users, an increase in the intensity of the use of such services and the demand for additional integrated functions, such as Internet trading, the ability to maintain multiple accounts in one electronic banking system, even accounts of various banks. Promising directions for the development of Internet banking is the reduction of risks that are possible with remote customer service channels and the introduction of new technologies that are widely used in the leading countries of the world, namely: trading on stock exchanges; all possible transactions with accounts; buying or selling currency; deposit insurance; obtaining loans. Investments in the development of digital banking services of electronic banking are more effective than the opening of new branches and branches of the bank, because due to innovative services they attract the largest number of customers today, which will bring profit in the future. Ukraine has a huge potential for the development of remote banking services.

Key words: Internet banking; remote banking; electronic banking, banking services.

Постановка проблеми. Сьогодні спектр банківських послуг та сервісів постійно розширюється. Це відбувається через те, що банки постійно намагаються поліпшити якість обслуговування клієнтів. Однак якість взаємодії банку зі споживачами визначається не лише широтою спектру наданих послуг, сервісів, можливостей, а й шляхом упровадження сучасних комп'ютерних та Інтернет-технологій, які дуже спрощують процес комунікації та взаємодії, що, своєю чергою, сприяє довготривалим відносинам із клієнтами [1, с. 115].

Сьогодні можна спостерігати тенденцію до введення дистанційних каналів обслуговування, яку можна пояснити жорсткою конкурентною боротьбою за споживача, а також можливістю скорочення витрат на обслуговування відділень. Інтернет у цьому питанні відіграє значну роль, тому що він дає змогу значно розширити спектр послуг та сервісів, які клієнт може використовувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних і зарубіжних наукових діячів, учених, аналітиків та економістів, зокрема В.М. Кравець, О.О. Гаврилова, В.Я. Голук [7, с. 5], О.Д. Вовчак, Ю.І. Онищенко [5, с. 141], О.О. Стороженок [8, с. 347], А.М. Новицький та ін., розглядали питання щодо напрямів оптимізації та вдосконалення дистанційного обслуговування, які існують у даній галузі.

Формулювання цілей статті. Аналіз наявних досліджень показав, що обслуговування клієнтів у системі Інтернет-банкінгу на порядок продуктивніше, оскільки дає змогу надавати масовий і водночас недорогий сервіс [8, с. 348]. Саме тому зазначена проблема дослідження є вельми актуальною, адже сьогодні банківська галузь повинна розвиватися синхронно разом із розвитком інформаційних та цифрових технологій, Інтернет-послуг та суспільства у цілому.

Виклад основного матеріалу. За останні роки головною інновацією, яку запроваджували банки усього світу, стало створення технологій дистанційного обслуговування (далі – ДБО), які в майбутньому очікують подальшої інтернетизації і онлайнізації. ДБО за характером надання послуг можна представити у двох категоріях залежно від того, які послуги надаються клієнтам – інформаційні або трансакційні, їх можна здійснювати за допомогою таких засобів доступу, як персональний комп'ютер, мобільний телефон, смартфон, телефон, банкомат, Інтернет, e-mail та ін. (рис. 1).

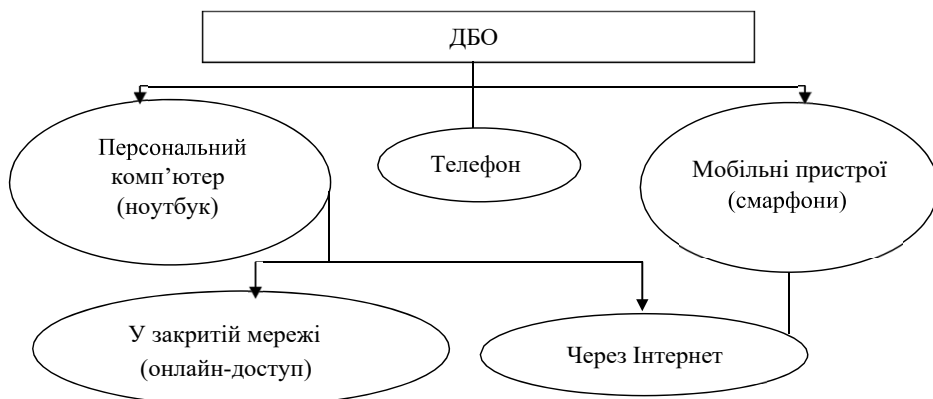

Рис. 1. Канали надання банками дистанційних послуг

Джерело: побудовано за даними [7]

Сучасні тренди розвитку ДБО складно вже уявити без:

- онлайн-чатів із ботами і реальними співробітниками для підтримки мобільного банку;
- спрощених та інтуїтивно зрозумілих інтерфейсів;
- мінімального набору широкого повсякденного спектра послуг – від оплати, переказів, бронювання до купівлі-продажу валют без відвідування відділення установи.

Як і будь-яка автономна система, ДБО має власні недоліки та переваги (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги і недоліки ДБО для банків та клієнтів

Переваги	Недоліки
Для банку	
Економить час працівників	Потребує витрат на придбання або створення системи
Дає змогу уніфікувати роботу з документами клієнтів	Потребує витрат на обслуговування
Виступає потужним чинником у конкурентній боротьбі за клієнтів	Ризик здійснення шахрайства
Дає змогу отримувати додаткові доходи шляхом оплати за використання системи клієнтами	Розбіжності в законодавстві щодо ідентифікації клієнтів через дистанційні канали доступу
Для клієнта	
Дає змогу працювати зі своїми рахунками не виходячи з дому, офісу тощо	Іноді потребує додаткового обладнання та більш високої кваліфікації користувачів електронних пристроїв
Дає змогу отримувати довідкову інформацію з банку в єдиному зв'язаному вигляді	Плата за використання такої системи

Джерело: побудовано за даними [3, с. 210]

Проаналізовані відмінності є очевидними, і цілком зрозуміле превалювання дистанційної форми обслуговування над традиційною, що свідчить про необхідність подальшого їх розвитку та вдосконалення.

За даними звіту Internet World Stats, Україна за кількістю користувачів Інтернетом (19,6 млн) займає 32-е місце у світі. Користувачами Інтернет- банкінгу є вже близько 23% українських користувачів мережі Інтернет (до 4 млн осіб) [14].

Важливими елементами ефективності банківської діяльності та рівня розвитку ДБО є:

- фактори моделювання системи ДБО;
- візуалізація впровадження та аналіз результатів функціонування дистанційного банківського обслуговування;
- напрями реалізації стратегії розвитку за циклами управління.

Якість роботи банківських установ визначається рівнем розроблення новаторських технологій, які спрощують процес взаємодії клієнтів із ним. В умовах конкурентної боротьби банки повинні поліпшити конкурентоспроможність за рахунок упровадження нових послуг, розвитку сучасних технологій із метою задоволення потреб клієнтів (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика послуг Інтернет-банкінгу

Банк	Можливість оформлення кредитної заявки	Створення віртуальних карт	Оплата комунальних послуг	Зняття грошей в банкоматі без картки	Обмін валюти онлайн
ПриватБанк	+	+	+	+	+
Альфа-Банк	+	+	+	+	+
Ощадбанк	-	+	+	+	+
Універсал Банк	+	+	+	-	+
А-Банк	+	-	+	-	+
ПУМБ	-	-	+	-	+
Райффайзен Банк Аваль	+	-	+	-	+
Укрсиббанк	+	-	+	-	+

Джерело: складено на основі [13]

Усі досліджені банківські установи ведуть активну політику впровадження технологій дистанційного банкінгу. Однак, незважаючи на всі існуючі переваги, за результатами дослідження українського порталу про фінанси та інвестиції ТОВ «Мін-фінМедіа», із 75 українських банків мобільні додатки мають лише 39 [6]. В Україні прослідковується певне відставання комерційних банків від їхніх зарубіжних колег в управлінні банківськими інноваціями на ринку дистанційного обслуговування.

На сучасному етапі технології надання послуг інформаційного банкінгу включають такі основні канали отримання користувачем інформації: Internet-banking, Mobile-banking, SMS-banking, Phone -banking, PC-banking та обслуговування з використанням банкоматів (ATM-banking) й засобів банківського самообслуговування.

Звісно, параметри ДБО кожного банку різняться, але вони мають зрозумілу специфіку (табл. 3).

Щодо вартості обслуговування в системах дистанційного банкінгу для фізичних осіб у банках України, то станом на 01.08.2018 37 організацій із 40 (92,5%) не вводили та не стягували плату за підключення чи обслуговування до сервісів: «Ощадбанк», «ПриватБанк», «ПУМБ», «Укрсиббанк» та ін. (табл. 3), тоді як декілька банків (7,5%) брали додаткову платню за цю послугу (UniversalBank, Сбербанк Росії).

Таблиця 3

**Порівняльна характеристика тарифів за послуги,
здійснені дистанційними каналами**

Послуга	Назва банку					
	Ощадбанк Ощад24/7	Альфабанк My AlfaBank	Укрсиббанк Star24	ПриватБанк Приват24	ПУМБ ПУМБ online	Укрсоббанк online
Вартість підключення та обслуговування	0	0	0	0	0	0
Вартість переказу на інші рахунки всередині банку	0,1%	0	0	0	0	0
Вартість переказу в інші банки	0,7%	0	8 грн.	1%	1%+5 грн	0,3%
1%+5 грн						

Джерело: складено на основі [12]

Отже, банки стимулюють клієнтів віддавати перевагу Інтернет- банкінгу замість традиційного походу до каси, адже саме так можна скоротити витрати на персонал та обслуговування тих самих відділень, збільшивши при цьому свій прибуток.

Основними тенденціями розвитку ДБО в Україні найближчими роками є постійне збільшення кількості користувачів Інтернет-банкінгу, зростання інтенсивності використання таких послуг та попиту на додаткові інтегровані функції, такі як Інтернет-трейдинг, можливості ведення декількох рахунків в одній системі електронного банківського обслуговування, навіть рахунків різних банків (рис. 2).

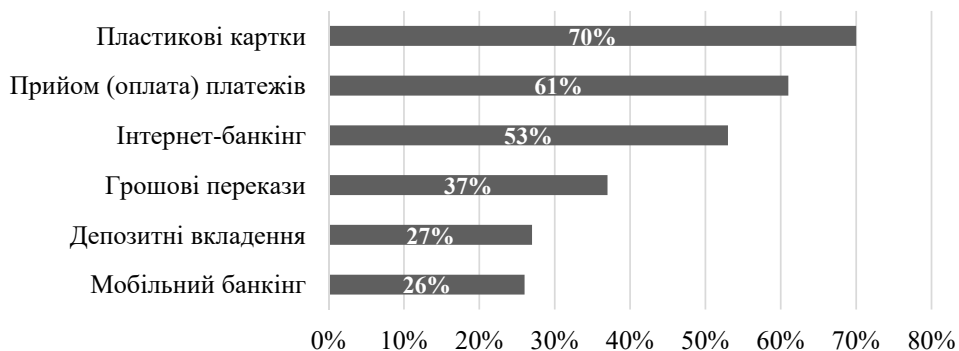

Рис. 2. Найбільш затребувані банківські послуги в Інтернеті

Джерело: складено на основі [12]

Аналіз показує, що послуга Інтернет-банкінгу займає більше половини найпопулярніших банківських послуг, що свідчить лише про її успішне впровадження в банківську систему.

Українській банківській системі потрібно розвиватися та розширювати спектр своїх послуг. Напрями оптимізації та вдосконалення дистанційного банківського обслуговування стосуються організації Інтернет-банкінгу, який має забезпечувати отримання повного набору банківських послуг, підвищення його надійності та забез-

печення якості обслуговування в мережі Інтернет. За рахунок цього банки зможуть збільшити привабливість для клієнтів в умовах поширення простору Інтернет-мережі на сфери діяльності та підвищити власний рівень конкурентоспроможності на ринку фінансових послуг.

Гальмуванням розвитку ДБО в Україні є те, що нормативно-правове забезпечення не повною мірою може регулювати низку правовідносин у сфері банківського обслуговування клієнтів у мережі Інтернет, оскільки зміни в законодавстві не встигають реагувати на стрімкий розвиток Інтернет-банкінгу. Основою у цьому є той факт, що банківські розрахункові системи знаходяться у мережі Інтернет, де немає жодних обмежень, запозичення від іноземних систем відбуваються дуже оперативно і, найголовніше, без будь-якої синхронізації із законодавством України. Прикладом може виступити платіжний сервіс LiqPay, який яскраво демонструє відсутність взаємного розвитку Інтернет-банкінгу та законодавства.

Також дуже суттєвими чинниками гальмування розвитку дистанційного банківського обслуговування є нестабільна фінансово-політична ситуація, бойові дії на Сході країни, епідеміологічна ситуація, яка склалася сьогодні. Усі ці чинники створюють несприятливі умови для ведення банківського бізнесу, негативно відображаються на фінансовій стабільності банківського сектору в цілому. За цих умов частка банків, які активно інвестують у розроблення прогресивних форм надання банківських послуг в нашій державі, досі залишається незначною.

Перспективними напрямками розвитку Інтернет-банкінгу є зменшення ризиків, які можливі за віддалених каналів обслуговування клієнтів, та впровадження нових технологій, які широко використовуються в провідних країнах світу, а саме: торгівля на фондових біржах; усі можливі операції з рахунками; купівля чи продаж валюти; страхування депозитів; отримання кредитів.

Інвестиції в розвиток цифрових банківських послуг електронного банкінгу є ефективнішими, ніж відкриття нових філій і відділень банку, адже за рахунок інноваційних послуг залучають найбільшу кількість клієнтів уже сьогодні, що принесе прибуток у майбутньому.

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладене, можна говорити про те, що подальший розвиток Інтернет-банкінгу буде зумовлений декількома глобальними чинниками, а саме наявністю загальнодоступного широкосмугового доступу до Інтернету в регіонах, зростанням рівня фінансової грамотності населення, розвитком законодавства в галузі електронного документообігу. Україна має величезний потенціал для розвитку банківського дистанційного обслуговування, і саме для вдосконалення даного напрямку необхідно державну економічну політику спрямувати на стимулювання продуктивності завдяки інноваціям.

Список використаних джерел:

1. Кучанський О.Ю. Перспективи розвитку в Україні систем дистанційного банківського обслуговування клієнтів. *Управління розвитком складних систем*. 2015. № 23(1). С. 115–119.
2. Грачева М.В. Электронные банковские услуги: особенности управления рисками. *Банковские технологии*. 2002. № 6. С. 20–29.
3. Єсіна О.Г. Інтернет-банкінг в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. № 1(48). С. 209–213.
4. Трансформація банківських продуктів і послуг у сучасних умовах / А.В. Жаворонок та ін. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 2(18). С. 202–213.
5. Онищенко Ю.І., Дем'яновська Д.О. Оцінка стану дистанційного обслуговування клієнтів в банках України. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 2(02). С. 141–145.
6. Інформаційний Інтернет-портал Міністерства фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/> (дата звернення: 19.12.2020).
7. Голук В.Я., Драпалюк Т.А. Інтернет-банкінг та особливості його використання в Україні. Київ : НТУ КПІ ім. І. Сікорського, 2018. С. 1–7.

8. Стороженко О.О., Єлисеєва О.К. Переваги та недоліки використання дистанційного банківського обслуговування в банківському секторі України. *Бізнес Інформ*. 2018. № 12. С. 347–351.
9. Тавасієв А.М. Банковское дело : в 2-х ч. Ч. 1. Общие вопросы банковской деятельности : учебник для академического бакалавриата ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2019. С. 186.
10. Чуб О. Розвиток Інтернет-банкінгу в глобальному середовищі. *Вісник Української академії банківської справи*. 2009. № 1. С. 67–70.
11. Файдула М. Дистанційне обслуговування клієнтів банків та його розвиток в Україні. *Банківська система України: стабілізація та драйвери зростання* : зб. тез доп. Всеукр. наук. Інтернет-конф. Тернопіль, 2017. С. 194–196.
12. Національний банк України. 2020. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 19.12.2020).
13. 50 провідних банків України. 2020. URL: <https://banksrating.com.ua> (дата звернення: 20.12.2020).
14. World Retail Banking Report. 2019. URL: http://www.wrbr11.com/pdf/wrbr11_etude.pdf (дата звернення: 22.12.2020).

References:

1. Kuchansky A., Mazurak V. (2015) Perspektyvy rozvytku v Ukraini system dystantsiinoho bankivskoho obsluhovuvannia kliientiv [Prospects for the development of the remote banking systems in Ukraine]. *Management of Development of Complex Systems*, vol. 23, no. 1, pp. 115–119.
2. Grachova M.V. (2002) Elektronni bankivski posluhy: osoblyvosti upravlinnia ryzykamy [Electronic banking services: features of risk management]. *Banking technologies*, vol. 6, pp. 20–29.
3. Yesina O.G. (2013) Internet-bankinh v Ukraini: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Internet banking in Ukraine: current status, problems and prospects]. *Bulletin of socio-economic research*, vol. 1, no. 48, pp. 209–213.
4. Zhavoronok A., Fedyshyn M., Kovalchuk N. (2019) Transformatsiia bankivskykh produktiv i posluh u suchasnykh umovakh [Transformation of banking products and services in modern conditions]. *Problems and prospects of economics and management*, vol. 2, no. 18, pp. 202–213.
5. Onishchenko Y.I., Demyanovska D.O. (2017) Otsinka stanu dystantsiinoho obsluhovuvannia kliientiv v bankakh Ukrainy [Estimation of a condition of remote service of clients in banks of Ukraine]. *Priazovsky Economic Bulletin*, vol. 2, no. 02, pp. 141–145.
6. Informatsiinyi Internet-portal Ministerstva finansiv Ukrainy. Available at: <https://minfin.com.ua> (accessed 19 December 2020).
7. Golyuk V.Y. (2018) Internet-bankinh ta osoblyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Internet banking and features of its use in Ukraine]. Kyiv: NTU KPI named after I. Sikorsky. (in Ukrainian)
8. Storozhenko O.O., Yeliseyeva O.K. (2018) Perevahy ta nedoliky vykorystannia dystantsiinoho bankivskoho obsluhovuvannia v bankivskomu sektori Ukrainy [Advantages and disadvantages of using remote banking services in the banking sector of Ukraine]. *BusinessInform*, vol. 12, pp. 347–351.
9. Tavasiev A.M. (2019) Zahalni pytannia bankivskoi diialnosti [General issues of banking]. Moscow: Yurayt Publishing House. (in Ukrainian)
10. Chub O.O. (2009) Rozvytok Internet-bankinhu v hlobalnomu seredovyshchi [The development of Internet banking in the global environment]. *Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, vol. 1, no. 26, pp. 62–67.
11. Fidula M. (2017) Dystantsiine obsluhovuvannia kliientiv bankiv ta yoho rozvytok v Ukraini [Remote Bank Customer Service and its Development in Ukraine]. *Banking System of Ukraine: Stabilization and Growth Drivers: Materials All-Ukrainian. Sciences. Internet Conf, Ternopil: Vector*, pp. 194–196.
12. 50 providnykh bankiv Ukrainy (2020). Porivnialna kharakterystyka taryfiv za posluhy, zdiisnenni dystantsiinyimi kanalamy [Equivalent characteristics of tariffs for services provided by remote channels]. 50 providnykh bankiv Ukrainy. Available at: <https://banksrating.com.ua/> (accessed 20 December 2020).
13. National Bank of Ukraine (2020) *Economica [Economy]*, Kyiv: National Bank of Ukraine. Available at: <http://www.bank.gov.ua> (accessed 19 December 2020).
14. World Retail Banking Report. 2019. Available at: http://www.wrbr11.com/pdf/wrbr11_etude.pdf (accessed 22 December 2020).

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 378.147 : 336

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.13>

Варнавська І.В.

кандидат педагогічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3061-0665>

Varnavska Inna

Kherson State Agrarian and Economic University

АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

ASPECTS OF APPLYING INNOVATIVE TEACHING METHODS IN TEACHING ECONOMIC DISCIPLINES

У статті проаналізовано інноваційні методи, що дають змогу викладачеві вибрати оптимальну стратегію процесу навчання, використовувати сучасні освітні технології з метою мотивації та творчого розвитку здобувачів, їх підготовки до практичної діяльності. Зазначено аспекти успішного засвоєння здобувачами основ бухгалтерського обліку, результативне використання презентацій на етапі узагальнення інформації за окремими темами: під час вивчення елементів методу бухгалтерського обліку, об'єктів обліку, форм бухгалтерської фінансової звітності. Наголошено, що програма дисципліни «Бухгалтерський облік» повинна визначати поступальний розвиток і систематичність навчального матеріалу, а навчальний матеріал повинен бути доступним і повинен активізувати пізнавальний інтерес, ознайомлювати з практичними прийомами в досліджуваному напрямі.

Ключові слова: інноваційні методи, облік та оподаткування, економічне спрямування, бухгалтерський облік, викладання економічних дисциплін.

В статье проанализированы инновационные методы, позволяющие преподавателю выбирать оптимальную стратегию процесса обучения, использовать современные образовательные технологии с целью мотивации и творческого развития соискателей, их подготовки к практической деятельности. Указано на аспекты успешного усвоения соискателями основ бухгалтерского учета, результативное использование презентаций на этапе обобщения информации по отдельным темам: при изучении элементов метода бухгалтерского учета, объектов учета, форм бухгалтерской финансовой отчетности. Отмечено, что программа дисциплины «Бухгалтерский учет» должна определять поступательное развитие и систематичность учебного материала, а учебный материал должен быть доступным и активизировать познавательный интерес, знакомить с практическими приемами в исследуемом направлении.

Ключевые слова: инновационные методы, учет и налогообложение, экономическое направление, бухгалтерский учет, преподавание экономических дисциплин.

Article analyzes innovative methods that allow teachers to choose the optimal strategy for the learning process, use modern educational technologies to motivate and creatively develop applicants, and prepare them for practical activities. It is indicated on the aspects of successful assimilation of the basics of accounting by applicants, it is more effective to use presentations at the stage of summarizing information on certain topics: when studying elements of the accounting method, accounting objects, forms of accounting financial statements. The methodological basis of the research consists of approaches: axiological, comparative, retrospective, didactic. These

approaches are based on a set of methodological principles, the work uses a set of research methods: general scientific, special pedagogical. The research is relevant, because despite the fact that the issue of innovative technologies in teaching and upbringing is quite carefully developed, it does not have an effective practical application, since it depends on the competence of the teacher, on the conditions that have developed in the teaching staff, on the desires of applicants to learn new knowledge, so there is a need to disclose the specifics of the use of innovative teaching methods in teaching economic disciplines, directly on the example of the discipline "Accounting". Article notes that the program of the discipline "Accounting" should determine the progressive development and systematicity of educational material, and the educational material should be accessible and should activate cognitive interest, introduce practical techniques in the studied direction. During the research, it was found out that one of the directions of the reform of Ukrainian education is a competence approach, in which it is important to train a competent and in-demand specialist who can act in specific situations and who will be responsible for the results of their activities; reducing the volume of classroom classes, in particular, lectures, is not always justified, because for the successful solution of practical accounting problems, it is important not only to get acquainted with the discipline, but also to understand its content, subject, method, principles and methodology, which will allow applying the knowledge gained in practice; the combination of innovative and traditional methods in the educational process allows the teacher to choose the optimal strategy for the learning process, use modern educational technologies to motivate and creatively develop applicants, and prepare them for practical activities.

Key words: *innovative methods, accounting and taxation, economic direction, accounting, teaching of economic disciplines.*

Постановка проблеми. Сучасний світ диктує сучасні вимоги та новітні підходи. Суспільству, яке розвивається, необхідні освічені, підготовлені, ерудовані фахівці, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації професійного вибору, прогножуючи їх можливі наслідки, здатні до співпраці, які відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, володіють розвиненим почуттям відповідальності за долю країни. Основне завдання освітньої політики – забезпечення якісної сучасної освіти на базі збереження її фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства та держави. Отже, сучасний викладач, особливо економічних дисциплін, повинен відшукувати нові форми і методи навчання, активно поєднувати їх із новими педагогічними технологіями.

Бухгалтерський облік, економіка підприємства, глобальна економіка на сучасному етапі розвитку економіки виступають як інформаційно-аналітичне забезпечення під час вирішення управлінських завдань. Для успішного викладання бухгалтерського обліку, мікроекономіки, макроекономіки, економіки підприємства, фінансовий облік необхідно поєднувати традиційні та інноваційні методи навчання. Незважаючи на прикладний характер цих дисциплін, спочатку здобувачі повинні засвоїти теоретичні основи економічних дисциплін, ознайомитися з їх термінологією, особливостями, специфічними способами і прийомами, нарешті, зрозуміти сутність і призначення бухгалтерського обліку, економіки підприємства, мікроекономіки, макроекономіки, їхню роль у системі управління. Практична спрямованість бухгалтерського обліку зумовлює використання фактичних даних під час вирішення завдань, аналізу конкретних ситуацій, а також наближення теоретичних складників до сучасних вимог ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблем у системі освіти доводить актуальність використання інноваційних технологій навчання у зв'язку з необхідністю підвищення якості освіти і для створення умов найповнішої реалізації пізнавального потенціалу особистості й прагнення до навчання.

Проблемі впровадження інноваційних технологій в освітній процес присвячено наукові дослідження провідних педагогів. Зокрема, Б.Р. Мандель указує на технології «привчання учнів до самостійного здобуття і застосування як інструментарію для подальшого пізнання і перетворення дійсності» [7]. В.В. Гузєєв наголошував на перевазі інтегральних технологій [4]. С.І. Краснов, Р.Г. Каменський у своїх наукових

розвідках спиралися на психологічну концепцію діяльнісного підходу в розвитку особистості, сучасні концепції побудови змісту освіти [5]. Відомі публікації з розвитку освіти і в історичній літературі. Так, О.В. Черемісін [8] приділив увагу в дослідженнях ролі освітніх технологій в історичній ретроспективі та участі в освітньому процесі органів місцевого самоврядуванню.

Формулювання цілей статті. Дослідження цих та інших авторів доводять те, що в теорії питання інноваційних технологій у навчанні і вихованні досить ретельно розроблене, однак не має ефективного практичного застосування, оскільки залежить від компетентності педагога, від умов, що склалися у педагогічному колективі, від бажань здобувачів засвоювати нові знання, тому виникає потреба у розкритті специфіки застосування інноваційних методів навчання під час викладання економічних дисциплін, зокрема безпосередньо на прикладі дисципліни «Бухгалтерський облік».

Виклад основного матеріалу. Вибір технології і методів навчання визначається суб'єктами освітнього процесу і націлений на досягнення бажаного освітнього ефекту. Перехід українських закладів вищої освіти на дворівневу систему навчання (перший (бакалаврський) і другий (магістерський) рівень вищої освіти) вплинув на значну зміну змісту навчальних програм, у тому числі з економічного спрямування. Бакалаврський рівень – це перша сходинка вищої освіти. Під час підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за напрямом 051 «Економіка», 073 «Менеджмент» та деяких інших відповідно до нових державних освітніх стандартів у базовій частині професійного циклу передбачено вивчення економічної дисципліни «Бухгалтерський облік» здобувачами усіх форм навчання.

Тому введення у програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Економіка» дисципліни «Бухгалтерський облік і аналіз» є прикладом реалізації «модульного підходу», але на практиці за істотного скорочення аудиторних годин у кращому разі здобувачі засвоювали «абетку» бухгалтерського обліку у принципі формування бухгалтерської (фінансової) звітності. Бухгалтерський облік є сферою обслуговуючої діяльності, а його функції полягають у наданні кількісної інформації, переважно фінансового характеру, про економічні суб'єкти, яка, як передбачається, може бути корисною у прийнятті економічних рішень. Своєю чергою, обліково-економічна інформація, у тому числі продемонстрована в офіційних формах бухгалтерської фінансової звітності, є базою для аналізу фінансово-господарської діяльності. Таким чином, використовуючи професійні компетенції, треба переконати здобувачів, що здатність до аналізу й оцінки бухгалтерської інформації важлива не тільки виконавцям облікових записів, а й її користувачам (керівництву, менеджменту організації, акціонерам, засновникам, кредитним експертам банку, потенційним інвесторам та ін.).

У загальному сенсі компетенція – здатність застосовувати знання й особистісні якості для успішної діяльності в певній галузі. Викладання бухгалтерського обліку визначає формування у здобувачів спеціальних (фахових) компетенцій (СК), серед яких пряме відношення до обліково-аналітичної роботи має використання «математичного інструментарію для дослідження соціально-економічних процесів, розв'язання прикладних завдань у сфері обліку, аналізу, аудиту й оподаткування».

Однак завдання викладання бухгалтерського обліку значно ширше. Зокрема, до таких завдань варто віднести:

- придбання теоретичних і практичних знань про мету, завдання, функції, об'єкти, предмет, метод і види бухгалтерського обліку;
- вивчення нормативного регулювання й організації бухгалтерського обліку на підприємствах різних видів діяльності і форм власності;
- вивчення основних принципів, способів оцінки та обліку активів, зобов'язань, капіталу, доходів і витрат;

– набуття практичних навичок відтворення інформації фінансового характеру в системі бухгалтерського обліку (ц первинних документах і облікових регістрах) із метою подальшого її подання в бухгалтерській фінансовій звітності тощо.

Отже, цілком обґрунтовано виникає питання про розширення спеціальних (фахових) компетентностей із цієї дисципліни. Особливо виникає потреба у розширеній потребі у фахівцях подібного напрямку професійної діяльності: техниках з обліку; бухгалтерях та касирах-експертах; інспекторах з інвентаризації, інспекторах-ревізорах, ревізорах; державних податкових інспекторах; реєстраторах бухгалтерських даних; статистиках-обліковцях та конторських службовцях, що займаються фінансовими операціями; службовцях на складах (конторський (офісний) службовець (реєстрація та облік)); інших службовцях, пов'язаних з інформацією (обліковець, табельник); касирах та білетерах (касир (на підприємстві, в установі, організації), контролер-касир, контролер-ревізор); касирах у банках та інкасаторах; збирачах податків. Варто зазначити, що український бухгалтерський облік не тільки істотно відрізняється від облікової діяльності інших періодів, а й цілком природно все більш активно впроваджується у сферу інтересів економістів і менеджерів. Достатня бухгалтерська підготовка є міцним фундаментом для просування науковими і професійними сходами. І, відповідно, вміння працювати у колективі, комунікабельність та інші базові (загальні) компетентності також відіграють важливу роль у розвитку критичного мислення, необхідного в практичній діяльності.

Загальні компетентності, які необхідно формувати у здобувачів під час викладання бухгалтерського обліку, припускають:

- здатність до формування світогляду щодо розвитку людського буття, суспільства і природи, духовної культури, суспільних явищ у розвитку і конкретних історичних умовах;
- здатність вчитися і засвоювати сучасні знання;
- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність працювати як самостійно, так і в команді;
- здатність займати активну життєву позицію та розвивати лідерські якості;
- знання та розуміння предметної сфери та розуміння професійної діяльності тощо.

Здобувачі вищої освіти повинні бути націлені на набуття особистого досвіду, свідоме засвоєння нових знань, формування професійної компетентності, самостійності та ділової активності, а під час роботи в групах – вияв комунікабельності, відповідальності за виконання своєї частини завдання, критичного ставлення до вирішення конкретного завдання (проблеми), узагальнення способів вирішення завдання або різних вимог до її вирішення (наприклад, із боку методики бухгалтерського обліку, з погляду Міжнародних стандартів фінансової звітності або відповідно до вимог оподаткування).

Отже, традиційні методи порівняння, оцінки, аналізу та синтезу можна використовувати в індивідуальному, колективному і груповому навчанні, використовуючи прийоми активної взаємодії викладача і студентів, обмін думками, націленість на розуміння змісту кожної теми та її практичної реалізації.

Вихідний рівень знань абітурієнтів, які вступають сьогодні у ЗВО, значно нижче рівня знань абітурієнтів дев'яностих і двотисячних років. У зв'язку із цим перед викладачами вищої школи стоять більш складні завдання. Необхідне створення і використання таких методик та технологій навчання, які передбачали б можливість розвитку у вчорашніх школярів елементарної загальнометодологічної культури і наукового світогляду [5].

Особистісний підхід до навчання є традиційним педагогічним завданням. Його треба враховувати під час проведення занять зі здобувачами звичайного і скороченого

терміну навчання (на базі освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста), а коли такі здобувачі навчаються в одній групі, необхідно диференціювати практичні завдання, залучати студентів, які володіють достатнім обсягом знань, до обговорення проблемних питань (апеляція до життєвого і професійного досвіду). Аналогічні дискусії можуть проводитися і зі студентами заочної форми навчання, які, як правило, працюють на різних підприємствах (обмін думками). При цьому необхідно поєднувати індивідуальну та групову форми навчання із самоосвітою студентів, оскільки на самостійну роботу робочими навчальними планами передбачено значну кількість годин (залікових одиниць).

Необхідно наголосити на тому, що процес реформування бухгалтерського обліку в Україні не закінчений, зміни законодавчих і нормативних актів у напрямі бухгалтерського обліку повинні знайти відтворення в методичному забезпеченні навчального процесу. Тому для повторення і поновлення раніше засвоєних знань на останньому курсі першого (бакалаврського) рівня доцільно ввести дисципліну «Основи оподаткування» для здобувачів, що навчаються за спеціальністю 071 «Облік та оподаткування», що було передбачено застарілими стандартами.

Активні методи навчання – способи і прийоми педагогічного впливу, які спонукають здобувачів до розумової активності, до прояву творчого, дослідницького підходу і пошуку нових ідей для вирішення різноманітних завдань навчальної та науково-дослідницької діяльності [1]. Створення проблемних ситуацій, обговорення, «мозковий штурм», дискусії, виступи студентів на лекціях і семінарах, використання презентацій (наочних схем, слайдів) можна віднести до інноваційних методів навчання. Наприклад, для визначення завдань і функцій бухгалтерського обліку необхідно обговорювати такі питання:

- призначення і мета бухгалтерського обліку;
- відмінні риси бухгалтерського обліку;
- роль обліку в системі управління;
- загальна схема організації облікового процесу;
- завдання та функції бухгалтерського обліку.

Для успішного засвоєння здобувачами основ бухгалтерського обліку необхідно результативніше використовувати презентації на етапі узагальнення інформації за окремими темами, наприклад під час вивчення елементів методу бухгалтерського обліку, об'єктів обліку, форм бухгалтерської фінансової звітності. А на етапі ознайомлення з темою використовувати спосіб графічної подачі матеріалу (складання кластера): для основного слова або словосполучення (наприклад, «бухгалтерський облік» або «подвійний запис») записати слова або пропозиції, що характеризують цю тему, і з'єднати їх логічно (прямими лініями) із ключовим поняттям. Таким чином, встановлюються причинно-наслідкові зв'язки, які дають змогу активізувати розумову діяльність і унаочнюють процес розуміння або осмислення нового матеріалу.

У педагогічній практиці застосовуються різні види лекцій:

1) за дидактичним призначенням: вступні, тематичні, заключні, оглядові, лекції-консультації;

2) за способом викладу матеріалу:

- проблемна, дискусійна, лекція-візуалізація;
- лекція-бесіда та ін.

Здатність до самостійного мислення формується у здобувачів за їх активної участі в різних формах живого мовного спілкування [1]. Завдання лектора – донести інформацію так, щоб активізувати розумові процеси учасників навчального процесу, образну і логічну пам'ять, полегшити сприйняття, розуміння і запам'ятовування навчального матеріалу.

Під час підготовки до лекції більш важливими є такі моменти:

- оцінка аудиторії і постановка мети;

- добір матеріалу (практичних ситуацій);
- адаптація теоретичного і практичного матеріалу до конкретної аудиторії;
- види інформаційного обміну та способи переконання;
- підсумкове узагальнення і постановка завдання для самостійної роботи.

Для розуміння значення інформації не менш важливі мотивація освітнього процесу й адаптація до рівня розуміння аудиторії. Із першої ж лекції треба зуміти пояснити, як важливо і необхідно для успішної професійної діяльності економістів і фінансистів знати бухгалтерський облік. Підсилюють мотивацію студентів до досліджуваного матеріалу і міждисциплінарні зв'язки: чим корисні отримані знання і до чого вони призведуть у подальшому під час вивчення таких дисциплін, як «Інформаційні системи і технології», «Економічна інформатика», «Політична економія», «Вища математика», «Історія економіки і економічної думки» та інші. Установлення причинно-наслідкових зв'язків – важливий прийом переконання.

Уважаємо доречним навести узагальнену таблицю використання технологій, методів і прийомів навчання, які можуть застосовуватися на лекційних і практичних заняттях під час вивчення дисциплін економічного спрямування.

Таблиця 1

Елементи інноваційного навчання

Технології	Форми співпраці	Методи	Форми контролю
Інформаційно-комунікативна	Монологічні – лекція інформаційна, проблемна; діалогічні – бесіда	Словесні	Усний та письмовий
Особистісно-орієнтована	Проблемне викладання, колективна робота	Наочні	Зустрічний контроль
Критичне мислення	Індивідуальна робота	Логічні	Перевірка презентацій
Проблемне навчання	Проблемне викладання, від знання до проблеми, від проблеми до знання, самостійна робота, узагальнення, розв'язання проблемних завдань, аргументування рішень, взаємоопитування	Практичні	Тестування
Блочно-модульне навчання	Створення презентацій	Науково-дослідні	Проведення самостійних робіт
Технологія проєктів	Кластери	Стимулювання і мотивації	Створення портфоліо (рейтинг)
Інші	Моніторинг	Саморозвиток	Іспит (залік)

Програма дисципліни «Бухгалтерський облік» повинна визначати поступальний розвиток і систематичність навчального матеріалу. Зміст кожної наступної теми має базуватися на попередніх (за принципом наступності та перспективності). Навчальний матеріал повинен бути доступним і водночас повинен активізувати пізнавальний інтерес, ознайомлювати з практичними прийомами в досліджуваному напрямі. Загальновідомо, що навчання є двостороннім процесом. Основними етапами (комплексними завданнями) на шляху засвоєння знань є ознайомлення (сприйняття), розуміння, застосування.

На практичних заняттях здобувачі ознайомлюються з:

- оформленням і перевіркою (зустрічний контроль) первинних облікових документів;
- рішенням ситуаційних завдань;
- виконанням індивідуальних і групових завдань;
- аналізом вимог облікових стандартів;
- складанням облікових регістрів;
- заповненням звітних форм тощо.

Для роботи в групі, наприклад, пропонуються такі теми для обговорення: «Роль і значення бухгалтерського обліку для управління організацією», «Користувачі бухгалтерської фінансової звітності та сфера їх інтересів» та ін.

Це сприяє засвоєнню основних понять і завдань бухгалтерського обліку, аргументованому поясненню своєї точки зору із запропонованої теми, вмінню висувати необхідні питання доповідачеві і відповідати на поставлені питання, об'єктивно оцінювати свої результати. Формування навичок науково-дослідницької роботи відбувається у процесі виконання індивідуальних і групових самостійних завдань, що передбачає:

- роботу з електронними інформаційними ресурсами;
- аналіз першоджерел (законодавчих актів, нормативних документів, наукових та інформаційних статей і т. п.) за запропонованою темою;
- підготовку презентацій по конкретних темах або питаннях;
- складання тез (доповідей) і підготовку до виступу;
- розроблення тестів і завдань за темами та ін.

І, нарешті, до критеріїв оцінки результатів навчальної роботи студентів відносяться:

- 1) відвідування лекційних і практичних занять;
- 2) регулярне виконання домашніх завдань;
- 3) активна робота на семінарах, присутність на лекційних заняттях;
- 4) виконання індивідуальних самостійних завдань;
- 5) участь у дискусіях тощо.

Відповідно до результатів навчальної роботи використовується диференційований підхід під час складання заліку або іспиту (тести, усні або письмові запитання, рішення задач, проведення презентацій).

Сучасна орієнтація освіти на формування компетенцій передбачає створення дидактичних і психологічних умов, в яких здобувач може виявити не тільки інтелектуальну і пізнавальну активність, а й особистісну соціальну позицію, свою індивідуальність [2]. Розумне поєднання традиційних та інтерактивних методів, особистісний підхід і мотивація навчання, практична спрямованість (взаємозв'язок науки і бізнесу) – так можна визначити основні напрями розвитку освітнього процесу. Підготовка фахівців, затребуваних на ринку праці – ймовірно, найважливіше завдання професійної освіти на сучасному етапі української економіки.

Висновки. Отже, одним із напрямів реформи української освіти є компетентнісний підхід, за якого важливо підготувати грамотного і затребуваного фахівця, здатного діяти в конкретних ситуаціях і нести відповідальність за результати своєї праці. Скоорочення обсягу аудиторних занять, зокрема лекцій, не завжди виправдано, оскільки для успішного вирішення практичних завдань із бухгалтерського обліку важливе не тільки ознайомлення з дисципліною, а й розуміння її змісту, предмета, методу, принципів і методики, що дасть змогу застосовувати отримані знання на практиці. Поєднання інноваційних і традиційних методів в освітньому процесі дає змогу викладачеві вибирати оптимальну стратегію процесу навчання, використовувати сучасні освітні технології з метою мотивації та творчого розвитку здобувачів, їх підготовки до практичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Активные и интерактивные образовательные технологии (формы проведения занятий) в высшей школе : учебное пособие / сост. Т.Г. Мухина. Нижний Новгород : ННГАСУ, 2013. 97 с.

2. Варзацька Л.О., Кратосюк Л.М. Інтерактивні технології в системі особистісно-зорієнтованої освіти. *Бібліотека «Дивослова»*. 2006. № 4. 125 с.
3. Варнавська І.В. Морально-психологічна готовність фахівців з обліку й оподаткування до професійної діяльності. *Virtus: Scientific Journal*. 2019. № 33. Р. 71–73.
4. Гузєєв В.В. Эффективные образовательные технологии: Интегральная и ТОГИС. Москва : НИИ школьных технологий, 2006. 208 с.
5. Коржувєв А.В., Попков В.А., Рязанова Е.Л. Рефлексія і критичне мислення в контексті завдань вищої освіти. *Педагогіка*. 2002. № 1. С. 18–22.
6. Краснов С.И., Каменский Р.Г. Гуманитарная экспертиза инновационной деятельности образовательных учреждений. *Педагогіка*. 2011. № 1. С. 48–56.
7. Мендель Б.Р. Инновационные технологии педагогической деятельности : учебное пособие. Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2019. 260 с.
8. Черемісін О.В. Роль самоврядування в розвитку освіти в містах Півдня України кінця XVIII – початку XX ст. *Scriptorium nostrum*. 2016. № 3(6). С. 55–75.

References:

1. Muhina T.G. (ed.) (2013) Aktivnye i interaktivnye obrazovatelnye tekhnologii (formy provedeniya zanyatiy) v vysshej shkole [Active and interactive educational technologies (forms of conducting classes) in higher education]. Nizhny Novgorod: NNGASU. (in Russian)
2. Varzatska L.O., Kratosiuk L.M. (2006) Interaktyvni tekhnolohii v systemi osobystisno-zoriientovanoi osvity [Interactive technologies in the system of personality-oriented education]. *Bibliotekha «Dyvoslova»*, no. 4.
3. Varnavska I.V. (2019) Moralno-psykholohichna hotovnist fakhivtsiv z obliku y opodatkuvannya do profesiinoy diialnosti [Moral and psychological readiness of accounting and taxation specialists for professional activity]. *Virtus: Scientific Journal*, no. 33, pp. 71–73.
4. Guzeev V. Effective educational technologies: Integral and TOGIS V. (2006) Effektivnye obrazovatelnye tekhnologii: Integralnaya i TOGIS. Moscow: NII shkolnyh tekhnologij. (in Russian)
5. Korzhuiev A.V., Popkov V.A., Riazanova E.L. (2002) Refleksii i krytychne myslennia v konteksti zavdan vyshchoi osvity [Reflection and critical thinking in the context of higher education tasks]. *Pedahohika*, no. 1, pp. 18–22.
6. Krasnov S.I., Kamenskij R.G. (2011) Gumanitarnaya ekspertiza innovacionnoj deyatel'nosti obrazovatelnyh uchrezhdenij [Humanitarian expertise of innovative activities of educational institutions]. *Pedagogika*, no. 1, pp. 48–56.
7. Mendel' B.R. (2019) Innovacionnye tekhnologii pedagogicheskoy deyatel'nosti: uchebnoe posobie dlya magistrantov [Innovative technologies of pedagogical activity]. Moscow; Berlin: Direkt-Media. (in Russian)
8. Cheremisin O.V. (2016) Rol samovriadiuvannya v rozvytku osvity v mistakh Pivdnia Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XX st. [The role of self-government in the development of education in the cities of southern Ukraine in the late XVIII – early XX centuries]. *Scriptorium nostrum*, no. 3 (6), pp. 55–75.

УДК 338.1

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.14>**Дубинська О.С.**

кандидат економічних наук, доцент,
Донбаська державна машинобудівна академія
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9699-107X>

Dubynska Olena

Donbass State Engineering Academy

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПІДСТАВІ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

DETERMINATION OF THE LEVEL OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY ON THE BASIS OF ANALYSIS OF THE FINANCIAL STATEMENTS OF THE ENTERPRISE

У статті досліджено теоретичні підходи до розуміння сутності поняття фінансово-економічної безпеки з метою окреслення основних напрямів оцінки цього поняття та розглянуто основні методики оцінки її рівня. Доведено, що в наявних методиках оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємств не враховано зовнішні загрози, які є одними з основних чинників порушення безпеки підприємств. Розроблено та обґрунтовано власну методику оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємств на основі аналізу фінансової звітності шляхом вивчення динаміки обсягів реалізації продукції, прибутковості, рентабельності та загальної ліквідності з урахуванням динаміки валютного курсу та інфляції, які виступають у ролі зовнішніх загроз. Запропоновано модель розрахунку інтегрального індикатора фінансово-економічної безпеки та його прогнозування.

Ключові слова: підприємства, фінансово-економічна безпека, рентабельність, фінансова стійкість, прибутковість, кризові явища.

В статье исследованы теоретические подходы к пониманию сущности финансово-экономической безопасности с целью отражения основных направлений оценки этого понятия и рассмотрены основные методики оценки ее уровня. Доказано, что в имеющихся методиках оценки уровня финансово-экономической безопасности предприятий не учтены внешние угрозы, которые являются одними из основных факторов нарушения безопасности предприятий. Разработана и обоснована собственная методика оценки уровня финансово-экономической безопасности предприятий на основе анализа финансовой отчетности путем изучения динамики объемов реализации продукции, прибыльности, рентабельности и общей ликвидности с учетом динамики валютного курса и инфляции, которые выступают в роли внешних угроз. Предложена модель расчета интегрального индикатора финансово-экономической безопасности и его прогнозирования.

Ключевые слова: предприятия, финансово-экономическая безопасность, рентабельность, финансовая устойчивость, прибыльность, кризисные явления.

The article investigates theoretical approaches to understanding the essence of financial and economic security and considers the main methods of assessing its level. Theoretical foundations of financial and economic security of enterprises are deepened. It is proposed to understand such a dynamic state of the enterprise, which is characterized by the ability to withstand possible external and internal threats to its economic and financial activities through a set of organizational and managerial measures environment. Which made it possible to emphasize that financial and economic security can not be a one-time or equilibrium phenomenon, because the development of the enterprise is a dynamic process, and achieving equilibrium involves achieving the ideal, which in real life is not possible. In order to reflect the degree of financial and economic security, a set of coefficients is proposed, which are calculated on the basis of financial statements. It is proved that the existing methods of assessing the level of financial and economic security of enterprises do not take into account external threats, which are one of the main factors in violating the security of enterprises. Developed and substantiated its own

methodology for assessing the level of financial and economic security of enterprises based on the analysis of financial statements of agricultural, industrial and wholesale enterprises by studying the dynamics of sales, profitability, profitability and overall liquidity, taking into account the dynamics of exchange rates and inflation. external threats. The model of calculation of the integrated indicator of financial and economic security and its forecasting is offered. It is substantiated that the level of financial and economic security of industrial enterprises was the lowest during the economic crisis of 2014–2017, and agricultural enterprises – the highest. To determine the level of financial and economic security as a dynamic state, an integrated indicator of financial and economic security of enterprises was built on the basis of mathematical modeling. The proposed methodology can be used by the management of any enterprise, provided the use of a complete set of data in its financial statements.

Key words: enterprises, financial and economic security, profitability, financial stability, profitability, crisis phenomena.

Постановка проблеми. Розвиток економіки України в останній період часу супроводжується неординарними обмежувальними заходами, які пов'язані з пандемією COVID-19. Карантинні обмеження, які були застосовані в Україні у березні-квітні 2020 р. та січні 2021 р. стали суттєвим негативним чинником впливу на діяльність підприємств більшості галузей економіки, окрім медичної галузі та галузі харчової промисловості.

Карантинні обмеження, зниження платоспроможного попиту на товари і послуги, зниження обсягів імпорту та експорту актуалізували проблематику дослідження фінансово-економічної безпеки підприємств усіх галузей економіки України з огляду на необхідність ужиття заходів щодо недопущення кризових явищ в економіці.

Загострюють проблеми фінансово-економічної безпеки підприємств України негативні ділові очкування, що пов'язанні з повзучою девальвацією національної валюти, зростанням комунальних платежів та зростанням державного боргу, надмірний розмір якого може призвести до посилення девальваційних та інфляційних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики фінансово-економічної безпеки та методів її діагностики присвятили свої праці багато вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: І.О. Бланк, З.С. Варналій, А.М. Вергун, І.В. Голіков, Г.Є. Дем'яненко, О.В. Іващенко, М.І. Камлик, В.І. Кириленко, О.В. Міщук, Я.І. Мулик, М.М. Савченко, І.О. Тарасенко та ін.

Формулювання цілей статті. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць та проведені провідними вченими-економістами дослідження щодо визначення сутності фінансово-економічної безпеки та її оцінки, актуальними та не розкритими залишаються питання формування методики оцінки фінансово-економічної безпеки підприємства з урахуванням зовнішніх загроз. Метою статті поглиблення теоретичних аспектів оцінки фінансово-економічної безпеки за допомогою фінансової звітності та розроблення практичних рекомендацій щодо оптимізації існуючих методик такої оцінки.

Виклад основного матеріалу. Формування підходів до оцінки фінансово-економічної безпеки підприємств за допомогою фінансової звітності неможливе без визначення сутності поняття «фінансово-економічна безпека підприємства», адже теоретичний конструкт цього поняття дасть змогу окреслити напрями оцінки.

Разом із тим зауважимо, що у сучасній фаховій науковій літературі з питань безпеки суб'єктів господарювання так і не сформовано єдиного підходу до розуміння сутності поняття «фінансово-економічна безпека підприємства», адже залежно від мети досліджень науковцями сформульовано підходи до розуміння сутності таких понять, як «економічна безпека підприємства», «фінансова безпека підприємства» та «фінансово-економічна безпека підприємства». При цьому досить часто такі визначення є тотожними або не повністю розкривають суть досліджуваного поняття.

Аналізуючи наукову та спеціальну літературу з теми дослідження, зауважимо, що Академічний тлумачний словник української мови трактує безпеку як «стан, коли

кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [1]. Запропоноване у словнику визначення поняття «безпека», на нашу думку, не зовсім підходить до суб'єктів господарювання, оскільки їхня діяльність не є одномоментною, а всі господарські процеси відбуваються в динаміці, тому розуміння безпеки у цілому, а фінансово-економічної безпеки зокрема, вважаємо, не може виходити тільки з конкретного одномоментного стану.

У фаховій економічній літературі з питань безпеки науковці досить часто роблять акцент на дослідженні економічної безпеки як широкої категорії діяльності суб'єкта господарювання. Так, наприклад український дослідник В.І. Кириленко визначає економічну безпеку як процес досягнення такого рівноважного стану системи, за якого відсутні чинники, що створюють небезпеку її руйнування [11, с. 15]. У цьому визначенні автор акцентує увагу на рівноважному стані системи, однак виникає питання: а чи може бути система в постійній рівновазі? Очевидно, що ні, адже постійний вплив різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників досить швидко виводить систему чи діяльність будь-якого суб'єкта підприємництва з рівноваги. Рівновага, на нашу думку, є ідеалістичним одномоментним явищем, а тому акцент на рівноважному стані є не доцільним із погляду управління системою, організацією чи суб'єктом господарювання.

У цьому контексті досить раціональний підхід до визначення поняття економічної безпеки запропонував І. Голюков, який вважає, що економічна безпека – це динамічний складник економіки, що адаптується до вимог свого часу. Теперішній етап розвитку держави для забезпечення економічної безпеки вимагає урахування специфічних, адресних особливостей об'єкта дослідження (наприклад, галузі) в умовах появи негативних явищ із рисами невизначеності й ризику, що спричиняє відхилення стану економічної безпеки від запланованого [6, с. 310]. Ми погоджуємося з автором в тому, що категорія «безпека» чи «економічна безпека» пов'язана з динамікою, однак вважаємо, що безпека не може вважатися складовою частиною економіки чи будь-якої іншої системи або суб'єкта господарювання, адже складова частина – це одна зі структурних частин, наприклад, галузь економіки. На нашу думку, безпека – це динамічний стан або властивість системи протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам.

В економічній літературі існують підходи, які розуміють економічну безпеку як комплекс заходів щодо забезпечення стабільного розвитку підприємства через створення сприятливих умов, а також нейтралізації і ліквідації зовнішніх та внутрішніх загроз та розглядають економічну безпеку підприємства з погляду необхідності системного підходу до обґрунтування її змісту [7, с. 3]. На нашу думку, такий підхід характеризує економічну систему не як наукову категорію, а як систему управління економічною безпекою, адже акцент робиться на комплексі заходів щодо забезпечення стабільного розвитку підприємства.

Досить широкий підхід до розуміння сутності економічної безпеки підприємства запропонував український учений З.С. Варналій, який визначає економічну безпеку підприємства як забезпечення найбільш ефективного використання ресурсів суб'єкта господарювання для запобігання загрозам і створення умов для стабільного функціонування основних його елементів. Це результат комплексу складників, орієнтованих на усунення фінансово-економічних загроз функціонування та розвитку підприємства і забезпечення його фінансової стійкості й незалежності, високої конкурентоспроможності технологічного потенціалу, оптимальності та ефективності організаційної структури, правового захисту діяльності, захисту інформаційного середовища, комерційної таємниці, безпеки персоналу, капіталу, майна та комерційних інтересів [8, с. 309]. На нашу думку, розглянутий підхід до розуміння сутності економічної безпеки ототожнює поняття «економічна безпека» з поняттям «безпека підприємства», тобто описує загальну безпеку суб'єкта господарювання, адже акцентує увагу на безпеці персоналу, майна та комерційних інтересів.

Загалом в економічній літературі економічну безпеку підприємства розуміють як широку категорію, яка включає у себе фінансову безпеку. Однак досить поширеними є підходи до розуміння сутності фінансової безпеки. Так, І.О. Бланк трактує фінансову безпеку з погляду кількісного й якісного детермінованого рівня фінансового стану підприємства, який забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від реальних та потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру [2, с. 24]. Я.І. Мулик вважає, що фінансова безпека підприємства – це стан захищеності фінансових інтересів підприємства на всіх рівнях його фінансових відносин від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечує його самозбереження та розвиток у поточній та стратегічній перспективах [13, с. 197]. Тобто, розглядаючи фінансову безпеку підприємства, вчені акцентують увагу на фінансових інтересах і фінансових потоках, що на відміну від економічної безпеки, яка стосується всієї господарської діяльності, зосереджуються на вивченні фінансів підприємств.

Однак, на нашу думку, з погляду управління підприємством та формування стратегій його розвитку доцільніше використовувати категорію фінансово-економічної безпеки, під якою потрібно розуміти не сукупність окремих елементів економічної та фінансової безпеки, а цілісну категорію. Оскільки економічна і фінансова діяльність підприємства є взаємозалежними напрямками його функціонування, акцент на одному з них може призвести до кризових явищ у роботі підприємства. Окрім цього, потрібно розуміти, що економічна безпека підприємства на відміну від економічної безпеки держави відображає його господарську діяльність (виробництво, продаж, купівля складників тощо), а фінансова безпека стосується фінансових операцій та фінансових показників, які, з одного боку, є залежними від господарської діяльності, а з іншого – від макроекономічної кон'юнктури.

В економічній літературі присутні декілька підходів до визначення сутності поняття «фінансово-економічна безпека підприємства» однак, на нашу думку, вони не відображають основних характеристик цього поняття. Так наприклад, науковці А.М. Вергун, М.М. Савченко, І.О. Тарасенко вважають, що фінансово-економічна безпека підприємства – це такий стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується: найбільш ефективне використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування [4, с. 23]. Наведене визначення характеризує безпеку підприємства в комплексі, нехтуючи елементами господарської діяльності (економіки) та фінансів, на які мав би бути зроблений основний акцент. Дещо схоже визначення фінансово-економічної безпеки подає дослідниця О.В. Міщук, яка під фінансово-економічною безпекою підприємства розуміє стан захищеності його ресурсів, наявного виробничого та інтелектуального потенціалу від потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього середовища за допомогою інструментів, методів, важелів та системи інформаційно-аналітичного забезпечення [12, с. 5]. Наведене визначення, як і попереднє, включає у себе інтелектуальний потенціал, який виходить за рамки поняття економіки та фінансів і розширює поняття фінансово-економічної безпеки до поняття загальної безпеки підприємства.

Виходячи з викладеного вище, на нашу думку, фінансово-економічна безпека підприємства – це такий динамічний стан підприємства, який характеризується здатністю протистояти можливим зовнішнім і внутрішнім загрозам щодо його господарської і фінансової діяльності за рахунок реалізації комплексу організаційних та управлінських заходів для забезпечення безперебійного та беззбиткового функціонування в умовах дестабілізуючого впливу навколишнього середовища.

Забезпечення безперервного і безбиткового функціонування підприємства неможливе без ефективної оцінки його фінансово-економічної безпеки. В економічній літературі із цього приводу запропоновано декілька методичних підходів.

Так, комплексний підхід до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки запропонував український дослідник О.В. Іващенко [9, с. 143–144]. Суть запропонованого підходу полягає в оцінці показників фінансово-економічної безпеки підприємства, які відображають основні напрями його діяльності та фінансово-економічного стану, а саме: показники прибутковості (рентабельності); показники ділової активності; показники фінансової стійкості; показники платоспроможності (ліквідності); показники майнового стану. Для відображення ступеня фінансово-економічної безпеки автором запропоновано комплекс коефіцієнтів, які розраховуються на основі фінансової звітності:

– $\pm E_c$ – нестача або надлишок власних оборотних коштів, необхідних для формування запасів і покриття витрат, пов'язаних із господарською діяльністю підприємства, розраховують за формулою: $\pm E_c = E_c - Z$ (ф. № 1 (стр. 100 + 120 + 130)), (1) де E_c – власні оборотні кошти підприємства, тис грн;

– Z – запаси (виробничі запаси + незавершене виробництво + готова продукція), тис грн;

– $\pm E_t$ – нестача або надлишок власних оборотних коштів, а також середньо- та довгострокових кредитів, що розраховують за формулою:

– $\pm E_t = (E_c + K_t$ (ф. № 1 (стр. 480)) – Z , (2) де K_t – величина середньо- та довгострокових кредитів, тис грн;

– $\pm E_p$ – нестача або надлишок загального обсягу оборотних коштів (ураховуючи й короткострокові кредити), що розраховують за формулою:

$$- \pm E_p = (E_c + K_t \text{ (ф. № 1 (стр. 480))} + K_k \text{ (ф. № 1 (стр. 620)))} - Z, \quad (3)$$

де K_k – короткострокові кредити, тис грн.

Залежно від величини оцінюваних показників розрізняють п'ять сфер фінансової стійкості:

– абсолютна фінансова стійкість і абсолютна безпека, коли підприємству достатньо власних коштів (джерел) для формування запасів і покриття витрат: $\pm E_c > 0$; $\pm E_t > 0$; $\pm E_p > 0$;

– нормальна фінансова стійкість і нормальний рівень безпеки, коли підприємство обходиться власними джерелами формування запасів і

покриття витрат: $\pm E_c < 0$; $\pm E_t < 0$; $\pm E_p \ll 0$;

– нестабільна фінансова стійкість і нестабільний рівень фінансової безпеки, коли підприємству недостатньо власних оборотних коштів, нестача яких компенсується середньо- та короткостроковими кредитами: $\pm E_c < 0$; $\pm E_t > 0$; $\pm E_p > 0$;

– критичний фінансовий стан та критичний рівень фінансової безпеки, коли підприємству недостатньо власних обігових коштів і воно залучає короткострокові кредити (крім середньо- та довгострокових): $\pm E_c < 0$; $\pm E_t < 0$; $\pm E_p > 0$;

– кризове фінансове становище та кризовий рівень фінансової безпеки, підприємству не вистачає ні власних, ні позикових коштів, і воно перебуває на стадії банкрутства: $\pm E_c < 0$; $\pm E_t < 0$; $\pm E_p < 0$.

Відзначимо ґрунтовність і комплексність запропонованої методики щодо оцінки фінансово-економічної безпеки підприємства, однак зауважимо, що методика хоча й ґрунтується на фінансовій звітності підприємства, проте не дає змоги оцінити рівень його фінансово-економічної безпеки з урахуванням зовнішніх загроз, наприклад таких, як динаміка валютного курсу, динаміка інфляції. Зважаючи на специфіку національної економіки, яка характеризується високим рівнем імпортозалежності та негативними діловими очікуваннями, девальвація національної валюти та інфляція, на нашу думку, є ключовими загрозами фінансово-економічній безпеці підприємства, адже зниження

вартості національної валюти автоматично призводить до зниження купівельної спроможності населення, а отже, до падіння попиту на продукцію підприємства. Своєю чергою, падіння попиту призводить до зниження прибутку, а зростання цін – до збільшення витрат на комунальні послуги, перевезення, закупівлю сировини чи складників продукції. Із цих позицій методики, які засновані виключно на оцінці елементів фінансової звітності підприємств без урахування зовнішніх загроз, не можуть уважатися ефективними.

Окрім методики О.В. Іващенко щодо оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємств, варто відзначити й методику Н. Бондарчук та Н. Гуменчук, яка заснована на коефіцієнтному аналізі фінансово-економічної безпеки підприємства за такими складниками, як: платоспроможність (коефіцієнт загальної ліквідності, коефіцієнт термінової ліквідності, коефіцієнт абсолютної ліквідності); фінансова стійкість (коефіцієнт автономії, коефіцієнт забезпеченості боргів, фінансовий важіль); ділова активність (оборотність активів, оборотність товарно-матеріальних запасів, середній термін оплати дебіторської заборгованості, середній термін оплати кредиторської заборгованості); прибутковість (чистий прибуток; рентабельність) [3]. А.М. Вергун, М.М. Савченко, І.О. Тарасенко також запропонували свою методику оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства, яка заснована на розрахунку коефіцієнтів щодо формування запасів і витрат [4], однак жодна із цих методик не враховує зовнішніх загроз фінансово-економічній безпеці. Проте в економічній літературі з питань фінансово-економічної безпеки підприємств досить поширеними є теоретичні підходи, які акцентують увагу на загрозах безпеці підприємств. Так, наприклад, В.Ф. Гапоненко, А.А. Безпалько, А.С. Власков під загрозою розуміють такий розвиток подій, унаслідок яких збільшується можливість або з'являється вірогідність порушення нормального функціонування підприємства та заподіяння збитків [5, с. 93]. М.І. Камлик визначає загрози фінансово-економічній безпеці як потенційні або реальні умови, чинники чи дії фізичних та юридичних осіб, що порушують нормальний фінансово-економічний стан суб'єктів підприємницької діяльності і здатні заподіяти великої шкоди аж до припинення його діяльності [10, с. 41]. Також загрозу розуміють як потенційну можливість завдання шкоди суб'єктам господарюючої діяльності з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто поява загрози визначає потенційні чинники економічних утрат для підприємства [14, с. 10].

Таким чином, урахування зовнішніх загроз має бути невід'ємним елементом оцінки фінансово-економічної безпеки підприємств незалежно від методів її оцінки.

Окрім цього, на нашу думку, аналізуючи методики оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємств на основі оцінки фінансової звітності, доцільно не допускати надмірної кількості коефіцієнтів, які, дублюючи один одного, не несуть великої користі для формування цілісного уявлення про рівень фінансово-економічної безпеки.

Отже, вважаємо за необхідне запропонувати власну методику оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємств на основі оцінки фінансової звітності та з урахуванням зовнішніх загроз. Для цього виділимо основні показники, які, на нашу думку, найбільш удало характеризують рівень фінансово-економічної безпеки підприємства: обсяг реалізованої продукції; чистий прибуток; рентабельність діяльності; загальна ліквідність; валютний курс гривні до долара США; індекс цін.

Важливо зауважити, що обсяг реалізації продукції необхідно враховувати для того, щоб оцінити господарську діяльність підприємства, адже динаміка обсягу реалізованої продукції свідчить про зміну попиту на продукцію, а також про можливості підприємства щодо її виробництва. Окрім цього, зазначимо, що виходячи зі специфіки національної економіки, числові дані підприємств доцільно конвертувати в іноземну валюту (дол. США), адже це дасть змогу нівелювати девальваційні ефекти та визначити реальний обсяг прибутку, активів і реалізації продукції.

Зважаючи на те, що в Україні відсутні будь-які законодавчі зобов'язання щодо обов'язкового публічного представлення фінансової звітності підприємств, оцінити рівень фінансової безпеки конкретного підприємства досить складно, будучи зовнішнім користувачем інформації. Отже, для наочної демонстрації запропонованої нами методики оцінки фінансово-економічної безпеки на основі фінансової звітності та з урахуванням зовнішніх загроз проведемо на основі аналізу даних Державної служби статистики щодо діяльності підприємств за трьома найбільшими галузями національної економіки: сільське господарство, промисловість, оптова торгівля. Результати згрупуємо в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка показників фінансово-економічної безпеки підприємств сільського господарства, промисловості та оптової торгівлі України в 2010–2019 рр.

с	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Обсяг реалізованої продукції, млрд дол. США</i>										
сільське, лісове та рибне господарство	12,59	15,93	20,35	20,16	18,00	16,59	15,80	17,08	19,30	21,52
промисловість	146,08	183,84	187,58	184,30	130,11	86,41	90,24	105,94	119,42	124,95
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	177,19	199,20	203,18	201,69	137,10	89,42	93,37	115,11	138,39	153,13
<i>Чистий прибуток, млрд дол. США</i>										
сільське, лісове та рибне господарство	2,16	3,18	3,35	1,87	1,81	4,71	3,55	2,59	2,61	3,61
промисловість	1,46	4,01	0,32	-0,52	-15,04	-8,62	-0,97	2,11	4,02	5,17
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,95	1,51	0,03	-1,66	-11,21	-4,04	-0,19	0,97	2,53	4,20
<i>Рентабельність діяльності, %</i>										
сільське, лісове та рибне господарство	16,30	18,04	15,55	7,99	8,92	29,54	24,74	15,97	13,72	16,12
промисловість	0,79	1,74	0,16	-0,26	-9,35	-7,66	-0,97	1,92	3,26	3,90
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1,70	2,63	0,05	-3,60	-23,71	-13,47	-0,97	5,00	11,41	16,43
<i>Загальна ліквідність, %</i>										
сільське, лісове та рибне господарство	166,53	202,32	196,19	154,70	113,32	76,47	45,66	132,99	156,40	154,62
промисловість	110,75	105,85	110,53	100,68	78,87	72,02	71,94	73,46	87,59	87,45
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	102,45	105,03	109,28	105,41	97,26	97,88	100,22	102,63	102,63	103,92
Валютний курс гривні до долара США	7,94	7,97	7,99	7,99	11,89	21,84	25,55	26,60	27,20	25,85
Індекс цін, %	9,40	8,00	0,60	-0,30	12,10	48,70	13,90	14,40	10,90	7,90

Джерело: розраховано автором за даними [15]

Дані табл. 1 свідчать про погіршення динаміки показників фінансово-економічної безпеки підприємств галузей сільського господарства, промисловості та оптової торгівлі в період кризи 2014–2017 рр., що є об'єктивним на тлі девальвації національної валюти та зростання інфляції.

Однак для визначення рівня фінансово-економічної безпеки як динамічного стану доцільно побудувати інтегральний індикатор фінансово-економічної безпеки підприємств на основі проведення математичного моделювання. Основою такого інтегрального показника буде багатofакторна кореляційно-регресійна модель (1):

$$Y = a_1\chi_1 + a_2\chi_2 + \dots + a_7\chi_7, \quad (1)$$

де Y – значення інтегрального індикатора фінансово-економічної безпеки підприємств, χ_i – нормалізована динаміка показників фінансово-економічної безпеки в середньому за рік, a_i – вага динаміки показника фінансово-економічної безпеки в інтегральному показнику. Ваги розраховано за формулою (2):

$$a_i = \frac{\sum_{i=1}^7 r_{ij}}{\sum_{i=1}^7 \sum_{j=1}^7 ij}, \quad (2)$$

де a_i – співвідношення суми коефіцієнтів парної кореляції показників фінансово-економічної безпеки та загальної суми коефіцієнтів за матрицею парної кореляції.

Матриця парної кореляції відображає кореляційний зв'язок усіх показників моделі і, таким чином, відображає вагу кожного показника в інтегральному індикаторі фінансово-економічної безпеки підприємства (табл. 2).

На основі отриманих розрахунків побудуємо динаміку індикатора фінансово-економічної безпеки підприємств сільського господарства, промисловості та оптової торгівлі (рис. 1). Як свідчать дані рис. 1, найвищий рівень фінансово-економічної безпеки спостерігається у підприємств сільського господарства, адже на досліджуваному проміжку часу індикатор жодного разу не отримував від'ємного значення. Найнижчий рівень фінансово-економічної безпеки спостерігався у підприємств промисловості.

Таблиця 2

Значення ваги показників в інтегральному індикаторі фінансово-економічної безпеки підприємств сільського господарства, промисловості та оптової торгівлі України

Показник	Умове позначення	Ваги показників		
		для підприємств сільського господарства	для підприємств промисловості	для підприємств оптової торгівлі
Обсяг реалізованої продукції, млрд дол. США	X_1	-0,1202	-1,7908	-0,1367
Чистий прибуток, млрд дол. США	X_2	0,6918	21,0088	0,7737
Рентабельність діяльності, %	X_3	0,4648	19,5996	0,7487
Загальна ліквідність, %	X_4	-0,7543	4,6879	0,3846
Валютний курс гривні до долара США	X_5	0,3481	-13,0442	-0,0420
Індекс цін, %	X_6	0,3699	-29,4613	-0,7282

Джерело: розраховано автором за даними [15]

Загалом динаміка індикатора фінансово-економічної безпеки для всіх груп підприємств показує зниження в період кризових явищ в економіці України у 2014–2017 рр.

Рис. 1. Динаміка інтегрального індикатора фінансово-економічної безпеки підприємств сільського господарства, промисловості та оптової торгівлі України у 2010–2019 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [15]

Запропонована нами методика розрахунку інтегрального індикатора фінансово-економічної безпеки може бути використана будь-яким підприємством для власних цілей, використовуючи дані власної фінансової звітності. Інтегральний індикатор фінансово-економічної безпеки підприємства є інформативнішим, аніж результати аналізу показників, що запропоновані в табл. 1, адже, наприклад, у підприємств промисловості у 2017 р. вже немає від'ємних показників рентабельності чи прибутковості, однак значення індикатора залишаються від'ємними, що свідчить про критичний рівень фінансово-економічної безпеки.

Розрахувавши інтегральний індикатор фінансово-економічної безпеки, підприємство може прогнозувати цей показник на декілька майбутніх періодів за допомогою простих дій у системі MS Excel. Для прикладу спрогнозуємо динаміку інтегрального індикатора фінансово-економічної безпеки для підприємств сільського господарства (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка інтегрального показника фінансово-економічної безпеки підприємств сільського господарства України та його прогноз на 2020–2022 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [15]

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що в економічній літературі запропоновано різноманітні методики оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємств, які переважно ґрунтуються на коефіцієнтному аналізі фінансової звітності. Однак зауважимо, що в жодній із проаналізованих нами методик не враховано зовнішніх загроз фінансово-економічній безпеці підприємства, які досить часто є визначальними для його ефективного функціонування. Окрім того, у наявних методиках не враховано оцінки власне економічної діяльності, вираженням якої є обсяги реалізації продукції. Ураховуючи окреслені нами недоліки, у статті запропоновано вдосконалену методику оцінки фінансово-економічної безпеки підприємств різних галузей економіки, що ґрунтується на побудові інтегрального індикатора фінансово-економічної безпеки з урахуванням динаміки валютного курсу та інфляції як зовнішніх загроз.

Перспективним напрямом у цій сфері є дослідження фінансово-економічної безпеки з погляду ризиків підприємницької діяльності, що розширить уявлення по загальній її рівень для тих чи інших підприємств.

Список використаних джерел:

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 05.02.2021).
2. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия ; 2-е, изд., стер. Киев : Эльга, 2009. 776 с.
3. Бондарчук Н., Гуменчук Н. Сутність фінансово-економічної безпеки підприємства та необхідність її забезпечення. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5409> (дата звернення: 05.02.2021).
4. Вергун А.М., Савченко М.М., Тарасенко І.О. Діагностика рівня фінансово-економічної безпеки підприємства. *Економічні науки*. 2015. № 2. С. 23–26.
5. Гапоненко В.Ф., Безпалько А.А., Власков. А.С. Экономическая безопасность предприятия: подходы и принципы. Москва : Ось-89, 2006. 208 с.
6. Голіков І.В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека. *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 309–314.
7. Дем'яненко Г.Є. Економічна безпека торговельного підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.07.05. Донецьк, 2003. 18 с.
8. Економічна безпека : навчальний посібник / за ред. З.С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.
9. Іващенко О.В. Фінансово-економічна безпека підприємства. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2013. Т. 18. Вип. 1(1). С. 142–145.
10. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності: економіко-правовий аспект. Київ : Атіка, 2005. 432 с.
11. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 232 с.
12. Міщук О.В. Дослідження сутності фінансово-економічної безпеки підприємства та стратегія управління нею. *Управління фінансово-економічною безпекою*. 2015. № 1. С. 4–9.
13. Мулик Я.І. Сутність поняття «фінансова безпека підприємства»: систематизація наукових поглядів. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія «Економічні науки»*. 2013. Вип. 3(80). С. 195–207.
14. Основи економічної безпеки : підручник / О.М. Бандурка та ін. Харків : Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 236 с.
15. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.02.2021).

References:

1. Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language. Available at: <http://sum.in.ua> (accessed 05 February 2021).
2. Bkank I. A. (2009) *Upravlenie finansovoj bezopasnost'ju predpriyatija* [Enterprise financial security management]. Kyiv: Elga. (in Russian)

3. Bondarchuk N., Gumenchuk N. (2016) Sutnist finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva ta neobkhdnist yii zabezpechennia [The essence of financial and economic security of the enterprise and the need to ensure it]. *Efficient economy*, vol. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5409> (accessed 05 February 2021).
 4. Vergun A.M., Savchenko M.M., Tarasenko I.O. (2015) Diahnostyka rivnia finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Diagnosis of the level of financial and economic security of the enterprise]. *Economic sciences*, no. 2, pp. 23–26.
 5. Gaponenko V.F., Bezpalko A.A., Vlaskov. A.S. (2006) Ekonomicheskaja bezopasnost predpriatija: podhody i principy [Economic security of the enterprise: approaches and principles]. Moscow: Axis-89. (in Russian)
 6. Golikov I.V. (2014) Sutnist ta evoliutsiia poniattia ekonomichna bezpeka [The essence and evolution of the concept of economic security]. *Problems of the economy*, no. 1, pp. 309–314.
 7. Demyanenko G.Ye. (2003) Ekonomichna bezpeka torhovelnoho pidpriemstva [Economic security of a commercial enterprise] (PhD Thesis), Donetsk.
 8. Varnalij Z.S. (2009) Ekonomichna bezpeka [Economic security]. Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)
 9. Ivashhenko O. V. (2013) Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstva [Financial and economic security of the enterprise]. *Bulletin of Odessa National University. Economy*, vol. 18, no 1(1), pp. 142–145.
 10. Kamlyk M. I. (2005) Economic security of entrepreneurial activity. Economic and legal aspect [Economic security of business. Economic and legal aspect]. Kyiv: Attica. (in Ukrainian)
 11. Kyrylenko V.I. (2005) Investytsiina skladova ekonomichnoi bezpeky [Investment component of economic security]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
 12. Mishhuk O.V. (2015) Doslidzhennia sutnosti finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva ta stratehiia upravlinnia neiu [Research of the essence of financial and economic security of the enterprise and strategy of its management]. *Financial and economic security management*, no. 1. pp. 4–9.
 13. Mulyk Ya.I. (2013) Sutnist poniattia «finansova bezpeka pidpriemstva»: systematyzatsiia naukovykh pohliadiv [The essence of the concept of "financial security of the enterprise": systematization of scientific views]. *Collection of scientific works of Vinnytsia National Agrarian University. Series: Economic Sciences*, vol. 3 (80), pp. 195–207.
 14. Bandurka O.M., Duxov V.Ye., Petrova K.Ya., Chervyakov I.M. (2003) Osnovy ekonomichnoi bezpeky [Fundamentals of economic security]. Kharkiv: National University of Internal Affairs. (in Ukrainian)
 15. Official site of the State Statistics Service. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 05 February 2021).
-

УДК 657

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.15>**Круковська О.В.**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1531-8057>

Krukovska Olena

Kherson State Agrarian and Economic University

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ІЗ ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ, ПІДРЯДНИКАМИ ТА КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

PECULIARITIES OF ACCOUNTING WITH SETTLEMENTS, SUPPLIERS, CONTRACTORS AND LIABILITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглянуто місце розрахунків із постачальниками й підрядниками у діяльності підприємств, у т. ч. аграрних, зокрема у наявності кредиторської заборгованості та управління нею. Виявлено чинники, які спричиняють її мимовільне приховування через недосконалість в обліку та аналізі, порушення платіжної дисципліни, погіршення ділової репутації та збитки. Установлено, що одним із найбільш поширених видів поточних зобов'язань є саме розрахунки з постачальниками та підрядниками підприємства або кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги. Наведено найбільш типові приклади таких ситуацій та їхні наслідки. Виявлено, що в умовах прискорення всіх процесів господарської діяльності, з одного боку, і наявності інфляції – з іншого, ліберальної валютної політики значення та роль своєчасних розрахунків із постачальниками і підрядниками по кредиторській заборгованості зростають, як і їх правильний та своєчасний облік для потреб управління. Обґрунтовано пропозиції щодо обліку розрахунків та кредиторської заборгованості, спрямовані на вдосконалення управління ними.

Ключові слова: облік, розрахунки, постачальники, підрядники, кредиторська заборгованість, первинні документи, реєстри, рахунки, аграрні підприємства, організація, управління, удосконалення.

В статье рассмотрено место расчетов с поставщиками и подрядчиками в деятельности предприятий, в т. ч. аграрных, в частности в наличии кредиторской задолженности и управлении ею. Выявлены факторы, вызывающие ее непроизвольное сокрытие из-за несовершенства в учете и анализе, нарушения платежной дисциплины, ухудшения деловой репутации и убытков. Установлено, что одним из самых распространенных видов текущих обязательств являются именно расчеты с поставщиками и подрядчиками предприятия или кредиторская задолженность за товары, работы, услуги. Приведены наиболее типичные примеры таких ситуаций и их последствия. Выявлено, что в условиях ускорения всех процессов хозяйственной деятельности, с одной стороны, и наличия инфляции – с другой, либеральной валютной политики значение и роль своевременных расчетов с поставщиками и подрядчиками, по кредиторской задолженности растут, как и их правильный и своевременный учет для нужд управления. Обоснованы предложения по учету расчетов и кредиторской задолженности, направленные на совершенствование управления ими.

Ключевые слова: учет, расчеты, поставщики, подрядчики, кредиторская задолженность, первичные документы, регистры, счета, аграрные предприятия, организация, управление, совершенствование.

The article considers the place of settlements with suppliers and contractors in the activities of enterprises, including agricultural, in particular, in the presence of accounts payable and its management. Factors that cause its involuntary concealment due to imperfections in accounting

and analysis, violation of payment discipline, deterioration of business reputation and losses have been identified. It is established that one of the most common types of current liabilities is settlements with suppliers and contractors of the company or accounts payable for goods, works and services. It is substantiated that the accounting indicators of debt according to calculations affect liquidity and solvency, characterize the financial condition of each individual enterprise and the state in general, affect the level of their investment attractiveness, creditworthiness and overall profitability. It is determined that when making payments on accounts at agricultural enterprises there are problems with control over accounts payable on accounts, because the payment can be full or partial. It is indicated that in order to eliminate the facts of overdue accounts payable, effective control over the timely repayment of debts of agricultural enterprises to suppliers and contractors, it is proposed to improve analytical accounting of settlements with them by introducing an analytical document into the accounting system. The most typical examples of such situations and their consequences are given. It was found that with the acceleration of all economic processes on the one hand, and inflation on the other, liberal monetary policy, the importance and role of timely settlements with suppliers and contractors, accounts payable increase, as well as their proper and timely accounting for management. It is determined that with the acceleration of all economic processes on the one hand, and the presence of inflation on the other, liberal monetary policy, the importance and role of timely settlements with suppliers and contractors, accounts payable increase, as well as their proper and timely accounting for management. Thus, the presented proposals, future developments carried out in this direction, will help to improve the organization of accounting for settlements with suppliers and contractors and accounts payable. This will help strengthen the financial condition and financial reporting of enterprises.

Key words: *accounting, calculations, suppliers, contractors, accounts payable, primary documents, registers, accounts, agricultural enterprises, organization, management, improvement.*

Постановка проблеми. В організації забезпечення ефективної діяльності підприємства важливими є постійний контроль та результативне управління розмірами кредиторської заборгованості. Як правило, дефіцит власних оборотних коштів зумовлений саме недоліками в обліку та аналізі кредиторської заборгованості. Окрім того, облікові й статистичні дані свідчать про те, що її структура характеризується досить високим рівнем питомої ваги простроченої заборгованості. Особливе місце в кредиторській заборгованості займають численні розрахунки з постачальниками і підрядниками.

Кредиторська заборгованість розуміє під собою можливість підприємств тимчасово використовувати запозиченими ресурсами, але водночас і зменшує показники платоспроможності та ліквідності. Окрім цього, наявність простроченої заборгованості може призвести до погіршення їх іміджу й ділової репутації. Однак за правильного управління кредиторською заборгованістю можна її зменшувати, усунути негативні наслідки її наявності. Це можливе за умови правильно організованої системи обліку, аналізу та аудиту розрахунків із постачальниками і підрядниками.

Управління кредиторською заборгованістю є одним із найбільш складних завдань бухгалтерського обліку, що пов'язано з існуванням проблеми неплатежів. Суб'єкти господарської діяльності на перший план висувають вирішення власних проблем замість виконання фінансових зобов'язань по платежах перед кредиторами. Прогалини законодавчої бази щодо майнової відповідальності за невиконання власних договірних зобов'язань дають можливість зловмисникам ухилятися від своєчасних розрахунків за борговими зобов'язаннями, тому актуальним завданням науки і практики є вдосконалення обліку розрахунків із постачальниками й підрядниками, отже, і кредиторської заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що питання щодо загальної сутності та класифікації кредиторської заборгованості підприємств становили пріоритетний напрям досліджень Ф.Ф. Бутинця, Р.Ф. Бруханського, Г.Г. Кірейцева, С.Ф. Голова, М.Я. Дем'яненка, Р.В. Малишева, Л.О. Мармуль,

І.Я. Омецінської, І.В. Орлова, В.Я. Плаксієнка, Н.М. Ткаченко, Л.К. Сука, К.С. Сурніної, О.М. Старенька, Н.І. Верхоглядової, Ю.С. Цал-Цалка, Т.С. Шаровської та ін. Проте вдосконалення її обліку у взаємозв'язку з основними чинниками – розрахунками з постачальниками й підрядниками – вимагає подальшого розроблення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення особливостей здійснення розрахунків із постачальниками й підрядниками та виникнення кредиторської заборгованості в аграрних підприємствах та їх обліку, а також розроблення пропозицій щодо його вдосконалення для потреб управління.

Виклад основного матеріалу. Взаємовідносини і, відповідно, розрахункові операції з постачальниками та підрядниками починаються з їх пошуку або вибору тим чи іншим підприємством. Розрахунки з постачальниками і підрядниками – це взаємні розрахунки підприємств за товарно-матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги. Вони є переважними у діяльності. Саме від безперервності та планомірності організації даних розрахунків вирішальною мірою залежать стан усіх розрахунків підприємства, його фінансова стійкість, ліквідність та платоспроможність [1, с. 175].

Постачальники та підрядники – це підприємства, які відвантажують продукцію (виконують роботи, надають послуги) покупцям, тобто по відношенню до постачальників підприємства-споживачі завжди виступають покупцями їхніх товарно-матеріальних цінностей, різноманітних послуг, включаючи отримання електроенергії, газу, пари, води, автопослуг, послуг зв'язку, послуг із переробки матеріальних цінностей тощо. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку «Зобов'язання» (П(С)БО 11) визначає порядок формування та відображення у звітності інформації про зобов'язання.

Цим стандартом усі зобов'язання класифікуються на довгострокові, поточні забезпечення та непередбачені. Згідно з П(С)БО 11, зобов'язання визначаються як заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди у майбутньому. Для бухгалтерського обліку вони поділяються на довгострокові та поточні [2]. Одним із найбільш поширених видів поточних зобов'язань є саме розрахунки з постачальниками та підрядниками підприємства, або кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги.

Згідно з П(С)БО 11 «Зобов'язання», у бухгалтерському балансі (ф. № 1) усі поточні зобов'язання відображаються за сумою погашення, тобто у фінансовій звітності в розділі поточних зобов'язань відображається сума, яка буде фактично сплачена під час погашення такого зобов'язання. Сума погашення – недисконтована сума грошових коштів або їх еквівалентів, що, як очікується, буде сплачена для погашення зобов'язань під час звичайної господарської діяльності підприємства. Організація обліку з постачальниками та підрядниками має забезпечити своєчасну перевірку розрахунків із підрядниками та попередження прострочення кредиторської заборгованості.

Прийняття нового Податкового кодексу України призвело до певних змін у порядку оцінки та відображення господарських операцій на рахунках обліку. Нині за умови часткої зміни законодавства, яке регулює відносини між суб'єктами господарювання, облік ускладнюється необхідністю враховувати всі аспекти внесених змін як до цивільного та господарського законодавства, так і нормативних документів, що регламентують фінансовий та податковий облік. Йдеться про забезпечення правильного відображення в обліку операцій із розрахунків із постачальниками та підрядниками, підвищення значення своєчасної та достовірної облікової та аналітичної інформації щодо стану активів та пасивів підприємств в обґрунтуванні та прийнятті управлінських рішень. Це ще раз засвідчує актуальність вирішення даних проблем.

Усі суб'єкти господарювання, організації та фізичні особи як суб'єкти підприємницької діяльності, метою діяльності яких є одержання прибутків, пов'язані з вироб-

ництвом та/або продажем власної продукції, виконанням робіт (наданням послуг), а отже, здійснюють у визначеному порядку розрахунки зі споживачами цінностей, робіт, послуг, тобто з покупцями і замовниками [3, с. 67]. Так, постійно здійснюють розрахунки аграрні підприємства, тому правильна організація їх обліку має велике значення для ефективного використання коштів.

Процес придбання (постачання) засобів аграрного виробництва є важливою передумовою для здійснення основної діяльності. Цей процес має відбуватися безперервно та рівномірно, оскільки надлишок або нестача матеріальних запасів негативно впливає на кінцевий результат господарської діяльності. Основні завдання обліку господарських операцій процесу придбання – правильне і своєчасне встановлення обсягу необхідних оборотних і необоротних активів, виявлення всіх витрат, пов'язаних із заготівлею засобів та предметів праці; визначення фактичної собівартості придбаних засобів та предметів праці; розрахунок результатів постачальницької діяльності, облік розрахунків із постачальниками за придбані цінності.

Облікові показники заборгованості за розрахунками впливають на ліквідність та платоспроможність, характеризують фінансовий стан кожного окремого підприємства і держави у цілому, впливають на рівень їхньої інвестиційної привабливості, кредитоспроможності та загальної рентабельності. Заборгованість перед постачальниками та підрядниками виникає через розрив у часі від моменту переходу права власності на придбані товари, виконані роботи чи надані послуги до моменту їхньої оплати.

О.П. Зоря, Р.В. Малишев пропонують вдосконалити аналіз розрахунків із постачальниками та підрядниками шляхом створення таблиці, де буде видно заборгованість кожного постачальника та підрядника за договорами, термінами погашення заборгованості за графіком та фактично [4, с. 78]. Це дасть змогу визначити за кожною операцією дотримання термінів постачання товарно-матеріальних цінностей і своєчасність розрахунків. Господарські операції повинні відображатися тільки на підставі своєчасно та правильно оформлених документів із заповненням усіх реквізитів підприємств.

І.М. Ревизюк та Є.В. Калюга запропонували методику аналізу поточних зобов'язань, яка полягає у вивченні структури поточних зобов'язань, їх оборотності, визначенні ступеня платоспроможності та ліквідності підприємства [5, с. 187]. Їх розраховують на основі даних фінансової звітності, а також у процесі розрахунків граничної суми поточних зобов'язань з урахуванням таких чинників, як доходи, витрати діяльності, оборотні активи. Це буде здійснено з метою встановлення платоспроможності підприємства та запобігання його банкрутству.

Як засіб удосконалення обліку І.Я. Омецінською запропоновано класифікацію боргів підприємства: із терміном погашення до трьох місяців; від трьох до шести місяців; більше шести місяців [6, с. 266]. Щодо аграрних підприємств країни для вдосконалення обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками потрібно вдосконалити не лише теоретичні розробки відносно системи обліку поточних зобов'язань, а й практичне впровадження. Доцільно розробити схему документування розрахунків між постачальниками, підрядниками та покупцями залежно від терміну та форм оплати, схему документообігу розрахунків із постачальниками та підрядниками на підприємстві. Це дасть змогу повністю розкрити облікову інформацію для ефективного управління господарською діяльністю аграрних підприємств, адже розрахунки з конкретним підприємством часто зосереджуються на одному рахунку незалежно від того, ким воно є: постачальником, покупцем або іншим кредитором чи дебітором, на рахунок 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками».

Субрахунок 631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками» не показує заборгованість за кожним договором. Також не видно, яка заборгованість є поточною – термін сплати якої ще не настав, а яка вже прострочена, заборгованість змішалася з

дебіторською заборгованістю. Отже, для полегшення ведення бухгалтерського обліку кредиторської заборгованості за конкретними договорами потрібно ввести у План рахунків додаткові субрахунки до позабалансового рахунку 03 «Контрактні зобов'язання». За допомогою цих субрахунків полегшується робота бухгалтерів, не потрібно аналізувати кожний договір та вибирати кредиторську заборгованість на 631-му субрахунку. Цей аналіз заборгованості буде накопичуватися на позабалансових субрахунках – конкретно за кожним договором.

Ці позабалансові рахунки допомагають стежити за кредиторською заборгованістю, контролювати терміни її сплати. Вони показують усю ситуацію щодо заборгованості за кожним договором, що дає змогу більш правильно планувати розрахунки з постачальниками та підрядниками. На підприємстві мають бути документи, де б вели облік рохрахунків із постачальниками та підрядниками [7, с. 94], тому перед бухгалтерією постає завдання їх розроблення відповідно до умов господарювання конкретного підприємства. Зокрема, це стосується аналітичної документації щодо заборгованості підприємства перед постачальниками та підрядниками.

Під час здійснення оплати за рахунками на аграрних підприємствах виникають проблеми з контролю над кредиторською заборгованістю за рахунками, бо оплата може бути повною або частковою. Залишки за раніше сплаченими рахунками губляться, що унеможливує контроль заборгованості. Для вдосконалення ведення обліку з постачальниками та підрядниками пропонується ввести документ «Реєстр документів до сплати».

Доцільно використовувати зведений розпорядчий документ за кожний день та на перше число кожного місяця – «Реєстр документів до сплати», де вказано рахунки постачальників та терміни їх сплати, кінцеве сальдо за кожним рахунком. Використання запропонованого реєстру за кожний день та на перше число кожного місяця дасть змогу оперативному контролювати стан як усієї товарної кредиторської заборгованості, так і за кожним постачальником та підрядником. Зведений «Реєстр документів до сплати» є досить ефективним, тому що показує реєстр рахунків за кожним постачальником і підрядником та має інформацію про те, за що платить підприємство, які строки оплати та, найголовніше, – показує залишок за кожним рахунком на кінець дня і має накопичувальну інформацію на кінець місяця.

Для усунення фактів виникнення простроченої кредиторської заборгованості, ефективного контролю над своєчасним погашенням заборгованості аграрного підприємства перед постачальниками та підрядниками пропонується вдосконалити аналітичний облік розрахунків із ними шляхом упровадження в документообіг облікової системи аналітичного документа, а саме «Відомості розрахунків з постачальниками та підрядниками». Даний документ пропонується вести в розрізі кожного постачальника чи підрядника.

У відомості відображатимуться всі господарські операції, які були здійснені аграрним підприємством із конкретним постачальником та підрядником протягом року, такі як: отримання товарно-матеріальних цінностей (послуг) за конкретною поставкою; отримання передплати за конкретну поставку; оплата заборгованості за раніше отриману поставку. Це дасть змогу спеціалісту, що відповідає за правильність та своєчасність розрахунків із постачальниками та підрядниками, щодня правильно планувати платіжний баланс і здійснювати своєчасне погашення кредиторської заборгованості [8, с. 85].

Аналітична відомість розрахунків із постачальниками та підрядниками заповнюється на базі первинних документів. Для цього використовуються: договір купівлі-продажу; платіжне доручення; накладна чи рахунок-фактура; акт приймання-передачі; авансовий звіт. Відповідальність за ведення даної відомості та прийняття певних управлінських рішень щодо розрахунків із постачальниками та підрядниками про-

понується покласти на заступника головного бухгалтера. Розроблений аналітичний документ пропонується вести протягом року, після чого він закривається та передається до архіву, де строк його збереження становить три роки. Залишки ж переносяться в новостворений документ наступного звітнього періоду.

Для своєчасного надання первинних документів щодо отримання від постачальників та підрядників товарно-матеріальних цінностей (послуг) пропонується розробити «Довідку про надходження товарно-матеріальних цінностей (послуг) від постачальників та підрядників», в якому буде міститися відповідна інформація. Цю довідку слід вести у хронологічному порядку на кожну дату поставки. Оформлену відповідним чином, її потрібно передати для обробки не пізніше наступного дня, коли ця довідка була створена [9, с. 352]. Після обробки довідки за певний календарний період зшиваються та передаються до архіву, де зберігатимуться протягом трьох років.

Для скорочення й удосконалення кредиторської заборгованості можна надати низку пропозицій. Так, це спостереження за співвідношеннями дебіторської і кредиторської заборгованості. Переважання дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стійкості підприємства і робить необхідним залучення додаткових засобів; перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською може призвести до неплатоспроможності підприємства.

Також варто здійснити аналіз складу і структури кредиторської заборгованості за конкретними постачальниками та підрядниками, термінів утворення заборгованості або термінів їх можливого погашення. Це дасть змогу своєчасно виявляти прострочену заборгованість і вживати заходів щодо її стягнення. Дані про терміни виникнення (погашення) заборгованості мають бути регулярними й оперативними.

Необхідним є контроль оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості, а також стану розрахунків щодо простроченої заборгованості [10], адже в умовах інфляції будь-яка відстрочка платежів призводить до того, що підприємство реально отримує лише частину вартості поставленої продукції, тому бажано розширити систему авансових платежів. Організація роботи з договорами, розміщена в картці клієнта, дає змогу відрізнити, працює він під реалізацію або за системою передоплати [11, с. 293]. Указані пропозиції вдосконалять організацію розрахунків, їх облік, знизять кредиторську заборгованість та зміцнять фінансовий стан підприємств агросфери [12].

Висновки. В умовах прискорення всіх процесів господарської діяльності, з одного боку, і наявності інфляції – з іншого, ліберальної валютної політики значення та роль своєчасних розрахунків із постачальниками і підрядниками, по кредиторській заборгованості зростають, як і їх правильний та своєчасний облік для потреб управління. Таким чином, вищевикладені пропозиції, майбутні розробки, здійснювані у цьому напрямі, сприятимуть удосконаленню організації обліку розрахунків із постачальниками та підрядниками та кредиторської заборгованості. Це сприятиме зміцненню фінансового стану й фінансової звітності підприємств.

Список використаних джерел:

1. Бруханський Р.Ф. Облік і аналіз у системі стратегічного менеджменту аграрного підприємства : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 384 с.
2. Зобов'язання : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11, затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 8 жовтня 1999 р. № 237. URL: <http://www.dtk.com.ua/debet/ukr> (дата звернення: 25.12.2020).
3. Шаровська Т.С., Старенька О.М. Оперативний облік та контроль: інформаційна база для прийняття своєчасних управлінських рішень. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. 2015. № 1/6(21). С. 66–69.
4. Зоря О.П., Малишев Р.В. Теоретичні засади ведення обліку безготівкових розрахунків суб'єктів господарської діяльності банківськими установами. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 18. С. 77–79.

5. Ревизюк І.М., Калюга Є.В. Удосконалення обліку розрахунків з постачальниками. *Економічні науки*. 2013. № 10(4). С. 185–190.
6. Омецінська І.Я. Зобов'язання перед постачальниками та підрядниками: сутність, умови визнання та облік. *Інноваційна економіка*. 2012. № 11. С. 264–267.
7. Коваль С.В. Організаційно-економічні засади розвитку та вдосконалення структури ринку плодоовочевої продукції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 7. Ч. 2. С. 93–96.
8. Ігнатенко М.М. Формування інформаційної безпеки підприємств і організацій в умовах автоматизації обліку та фінансової звітності. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4. С. 84–88.
9. Бухгалтерський облік у виробничих та агросервісних кооперативах : підручник / В.Я. Плаксієнко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 515 с.
10. Ігнатенко М.М., Мармуть Л.О. Облік, оцінка й діагностика фінансово-економічних результатів діяльності у стратегічному менеджменті підприємств і організацій. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 6(11). URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr> (дата звернення: 25.12.2020).
11. Transformation of approaches to determine influence factors in the economic development models / L.O. Marmul et al. *International Journal of Economics & Business Administration*. 2019. Vol. VII. Is. 2. P. 290–301.
12. Innovative Tools in the Methodology and Teaching of the Basic Principles of Enterprise Management / M.M. Ihnatenko et al. *International Journal of Management*. 2020. № 11(6). P. 847–854.

References:

1. Brukhanskyi R.F. (2014) Oblik i analiz u systemi stratehichnoho menedzhmentu ahrarynoho pidpryyemnytstva [Accounting and analysis in the system of strategic management of agricultural entrepreneurship]. Ternopil: TNEU.
2. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy (1999) Zobovyazannya: Polozhennya (standart) bukhhalterskoho obliku 11 [Obligations: Accounting Regulation (Standard) 11], no. 237. Available at: <http://www.dtk.com.ua/debet/ukr> (accessed 25 December 2020).
3. Sharovska T.S., Starenka O.M. (2015) Operatyvnyi oblik ta kontrol: informatsiina baza dia pryiniattia svoechasnykh upravlinskykh rishen [Operational accounting and control: an information base for making timely management decisions]. *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audit*, vol. 1/6(21), pp. 66–69.
4. Zorya O.P., Malyshev R.V. (2015) Teoretychni zasady vedennia obliku bezghotivkovykh rozrakhunkiv subiektiv hospodarskoi diialnosti bankivskymy ustanovamy [Theoretical principles of accounting for non-cash payments of business entities by banking institutions]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 18, pp. 77–79.
5. Revyzyuk I.M., Kalyuha YE.V. (2013) Udoshkonalennia obliku rozrakhunkiv z postachalnykamy [Improving accounting for payments to suppliers]. *Ekonomichni nauky*, vol. 10 (4), pp. 185–190.
6. Ometsinska I.Ya. (2012) Zoboviazannia pered postachalnykamy ta pidriadnykamy: sutnist, umovy vyznannia ta oblik [Liabilities to suppliers and contractors: substance, conditions of recognition and accounting]. *Innovatsiyna ekonomika*, vol. 11, pp. 264–267.
7. Koval S.V. (2016) Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady rozvytku ta vdoshkonalennia struktury rynku plodoovochevoyi produktsiyi [Organizational and economic principles of development and improvement of the structure of the market of fruit and vegetable products]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsionalnoho universytetu*, vol. 7, no. 2, pp. 93–96.
8. Ihnatenko M.M. (2017) Formuvannya informatsiynoyi bezpeky pidpryyemstv i orhanizatsiy v umovakh avtomatyzatsiyi obliku ta finansovoyi zvitnosti [Formation of information security of enterprises and organizations in terms of automation of accounting and financial reporting]. *Visnyk Berdyanskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 4, pp. 84–88.
9. Plaksienko V.Ya. (2014) Bukhhalters'kyi oblik u vyrobnychykh ta ahroservisykh kooperatyvak [Accounting in production and agricultural service cooperatives]. Kyiv: Tsentр uchbovoyi literatury. (in Ukrainian)
10. Ihnatenko M.M., Marmul L.O. (2017) Oblik, otsinka y diahnostryka finansovo-ekonomichnykh rezultativ diyalnosti u stratehichnomu menedzhmentі pidpryyemstv i orhanizatsiy [Accounting, evaluation

luation and diagnosis of financial and economic results of activities in the strategic management of enterprises and organizations]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, vol. 6(11). Available at: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr> (accessed 25 December 2020).

11. Marmul L.O., Ihnatenko M.M., Ushakov D.S., Kuchyn S.P. (2019) Transformation of approaches to determine influence factors in the economic development models. *International Journal of Economics & Business Administration*, vol. VII, iss. 2, pp. 290–301.

12. Ihnatenko M.M., Marmul L.O., Petrenko V.S., Karnaushenko A.S., Levaieva L. (2020) Innovative Tools in the Methodology and Teaching of the Basic Principles of Enterprise Management. *International Journal of Management*, no. 11 (6), pp. 847–854.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 330.46

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.16>

Лобода О.М.

кандидат технічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9826-9443>

Loboda Olena

Kherson State Agrarian and Economic University

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ЗА ДОПОМОГОЮ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

IMPROVING METHODOLOGY MAKING MANAGEMENT DECISIONS USING MATHEMATICAL MODELING THE ECONOMY OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP

У статті показано, що для реалізації інноваційного напрямку розвитку потрібна нова методологія науково-прикладних досліджень та прогнозування на основі математичного моделювання та експерименту за допомогою комп'ютерних інформаційних систем підтримки прийняття управлінських рішень, синтезу сучасних чисельних методів та комп'ютера. Компоненти вектору стану системи необхідно визначати як середні значення по даних великого числа реалізацій процесу. На реалізацію торговельного процесу впливає велика кількість чинників, але характерними з них є: конкуренція, сезонність, стан законодавчої бази, купівельна спроможність громадян, середня заробітна плата, рівень техніки й технологій та ін. Все це посилює необхідність багатofакторного аналізу результатів діяльності та розроблення заходів зі збільшення ефективності малого торговельного підприємства.

Ключові слова: система управління, математична модель, ідентифікація системи, виробничі функції, оптимізація управління.

В статті показано, що для реалізації інноваційного напрямку розвитку потрібна нова методологія науково-прикладних досліджень та прогнозування на основі математичного моделювання та експерименту з допомогою комп'ютерних інформаційних систем підтримки прийняття управлінських рішень, синтезу сучасних чисельних методів та комп'ютера. Компоненти вектору стану системи необхідно визначати як середні значення по даним більшого числа реалізацій процесу. На реалізацію торговельного процесу впливає велика кількість факторів, але характерними з них є: конкуренція, сезонність, стан законодавчої бази, купівельна спроможність громадян, середня заробітна плата, рівень техніки й технологій та ін. Все це посилює необхідність багатofакторного аналізу результатів діяльності та розроблення заходів зі збільшення ефективності малого торговельного підприємства.

Ключевые слова: система управления, математическая модель, идентификация системы, производственные функции, оптимизация управления.

The article proves that for implementation of innovative direction development, a new methodology of scientific and applied research and forecasting based on mathematical modeling and experiment using computer information systems to support management decisions, synthesis of modern numerical methods and a computer is needed. The components of system state vector must be determined as average values over the data of a large number process implementations. Estimates the required indicators obtain statistical stability in presence a large number realizations and can be taken with sufficient accuracy for practice as approximation the values sought components of system state vector. The implementation trading process is influenced by a large number of factors, but typical them are: competition, seasonality, state legislative framework, purchasing power of citizens, average wages, level of technology and technology. All this increases the need for a multifactorial analysis performance results and development of measures for increasing efficiency of small trading enterprise. At first stage modeling, using factor analysis, the main factors are identified; at second stage, on e basis of correlation analysis, it was proved that influence of factors on profit is significant and all main factors are used to build a regression model. At third stage of study, a regression model change in profit from the main factors was built, and it was proved that it has a sufficiently high level of accuracy and adequacy. The executed profit forecast allows us to make a number competent management decisions that contribute to an increase in profit a trading enterprise and ensure competitiveness in modern conditions. Use of mathematical modeling methods and adoption on their basis of informed decisions on management enterprise activities can be considered an important specific advantage of small and medium-sized businesses, since development and implementation a new system management technologies will allow efficiency of functioning entrepreneurial structures and ensure implementation a cost-oriented and oriented approach in business management.

Key words: management system, mathematical modeling, system identification, production functions, optimization of management.

Постановка проблеми. Аналіз потреби сучасної практики у сфері економіки малого та середнього підприємництва, вивчення теоретичних положень і розробок формування та прийняття управлінських рішень показують, що традиційні методи, які використовуються у сучасних умовах, не можуть служити основою для подальшого розвитку підприємства малого та середнього підприємства. Математичне моделювання володіє широкими можливостями, а метод математичного моделювання більш універсальний, оскільки: по-перше, дає змогу за допомогою одного налаштованого комп'ютерного пристрою виконувати рішення цілого класу задач, які мають однаковий математичний опис; по-друге, забезпечує простоту переходу від однієї задачі до іншої за рахунок змінення значень параметрів системи, що досліджується, різноманітних збурень та початкових умов; по-третє, реалізує можливість моделювати (обробляти) систему по частинах завдяки декомпозиції; по-четверте, використовувати безперервно комп'ютерну техніку, що має тенденцію вдосконалення. Основною перевагою математичного моделювання порівняно з аналітичним є можливість вирішення задач виняткової складності. Окрім того, математичне моделювання дає змогу обґрунтувати результати на основі параметричних досліджень, прогнозувати можливу поведінку за змінення визначних показників, визначати приховані резерви структури управління підприємством та «вузькі» місця в ній, зменшувати ступінь фінансового ризику, що за обмежених ресурсів та особливо в рамках обмеження в часі набуває першочергового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній теорії обґрунтування оптимальних розмірів підприємств відображено у наукових працях В.К. Збарського, В.І. Мацибори, В.В. Марасанова, А.А. Чалого; структурам підприємств та критеріям оптимальності присвячено роботи С.П. Азізова, В.Г. Андрійчука, П.К. Канінського та ін. Питанням використання оптимізаційних моделей оптимального управління підприємствами присвячено роботи В.В. Вітлінського, О.Г. Івахненка, І.В. Стеценко, М.В. Кузубова. Аналіз підходів до дослідження та моделювання функціонування підприємствами показав, що побудова якісних математичних моделей є основою реалізації системного аналізу [1, с. 23], займає центральне місце в організації досліджень та

проектуванні будь-якої економічної системи, її підсистеми управління [2, с. 104]. Для організації викладеного необхідно подолати різноманіття наук та ще на етапі загального опису об'єкта малого та середнього підприємництва поєднувати окремі дослідження в єдине ціле [3, с. 54]. Таке поєднання можливо завдяки сучасним комп'ютерним інформаційним системам підтримки прийняття управлінських рішень [4, с. 35]. Воно здійснюється за допомогою цілої ієрархії математичних моделей окремих підприємств, які входять у склад малого та середнього підприємництва [6, с. 231]. Цикл обчислюваного експерименту «підприємство – математична модель – алгоритм – пакет прикладних програм – комп'ютер» відображає основні етапи процесу пізнання в теперішньому комп'ютерному втіленні [6, с. 130–134]. Проведення експериментів із математичною моделлю, а не з об'єктом супроводжується накопиченням інформації про об'єкт, який розкриває його внутрішні багатофункціональні зв'язки, що дають змогу судити про його інтегральні властивості [7, с. 64–68]. Такий алгоритм веде до суттєвої економії матеріальних та трудових витрат порівняно з традиційним експериментальним підходом [8, с. 104–110]. Існує два види математичного опису процесу: детермінований та статистичний.

Детермінований опис будується на основі фундаментальних теоретичних законів і закономірностей економіки [4, с. 56]. Множина практичних задач, аналіз процесів, котрий реалізується з урахуванням дії випадкових факторів, джерелами яких служать вплив зовнішнього середовища, помилки, збурення та відхилення різноманітних показників, що виникають усередині системи. На відміну від інших методів математичне моделювання виявляється дуже пристосованим для вивчення процесів з урахуванням випадкових факторів. Труднощі статистичного опису під час дослідження процесів методом математичного моделювання полягають у виборі вектору стану системи, елементи якого реально характеризували би процес, що реалізується.

Необхідно відзначити, що між традиційними методами (аналітичним і натуральним експериментом) та новою науково-практичною методологією немає ніякого протиріччя. У цих умовах математичне моделювання виступає як поєднуючий та концентруючий фактор, завдяки якому класичні методи здобувають нові вимірювання та додаткові обґрунтування, фундаментальні дослідження – чітку спрямованість, а прикладні розробки – теоретичну базу.

Існуючі пооб'єктні підходи до формування економіко-математичних моделей та їх вирішення (коли практично під кожен об'єкт малого та середнього підприємництва створюється своя модель) уявляються нераціональними, оскільки пов'язані з необхідністю виконання кожен раз невиправдано великого обсягу підготовчої роботи, дублювання, не забезпечують накопичення та узагальнення опиту створення та застосування моделей з єдиних методологічних позицій.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є отримання наукової та практичної методики розроблення моделей на основі сучасних особливостей математичного моделювання та постійного вдосконалення комп'ютерних інформаційних систем, які орієнтовані на вирішення широкого кола економічних задач, стандартизацію структурних блоків моделі та застосування уніфікованих прийомів моделювання в різних сферах економіки, у тому числі в підсистемах підтримки прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням накопиченого досвіду створення моделі повинно виконуватися з дотриманням таких принципів [5, с. 136].

Перший принцип – модульний принцип організації структури економіко-математичної моделі. Він забезпечує незалежність формування результуючої моделі економічного об'єкта будь-якого рівня від конкретних методів розрахунку і, як наслідок, можливість порівняно простого переходу до більш сучасних методів розрахунку характеристик складових частин задачі шляхом заміни одного модуля іншим.

Другий принцип – уніфікація моделі. Сьогодні математичне моделювання має рівень розвитку та вдосконалення, коли можливий перехід від поштучного виробництва до створення уніфікованих моделей, які дають змогу з єдиних позицій розглядати достатньо широкий круг завдань. Такими властивостями володіє, наприклад, імітаційна модель роботи підприємства малого та середнього підприємництва. Усі прикладні моделі розглядаються як окремий випадок уніфікованої моделі, а умови переходу до тієї або іншої моделі зумовлюється завданням вхідних даних [9]. Використання вказаного принципу дає змогу значно швидше визначати ефективні методи вирішення комплексних задач, виключати помилки під час переходу до вирішення нових завдань та значно спростити процедуру засвоєння математичних моделей користувачем. Використання модульного принципу дає змогу розширити матеріальну базу уніфікації моделі насамперед у сфері нелінійної оптимізації.

Третій принцип – сполучуваність з іншими моделями. Реалізація даного принципу потребує розроблення спеціальних методів дослідження. Принцип сполучуваності, як і принцип уніфікації, спрямований передусім на забезпечення оперативності формування моделі підприємства середнього та малого підприємництва у цілому та простоти її освоєння.

Четвертий принцип – виділення базових моделей. Згідно із цим принципом, процес створення моделі підприємства поділяється на низку етапів: відбір або формування моделі навколишнього середовища, елементів та підсистем, які входять у склад об'єкта; побудова базової моделі; модифікація базової моделі оптимізації або її ускладнення під конкретні задачі. Два перших етапи найбільш трудомісткі та реалізується спільно спеціалістами з численних методів і економістами. Третій етап істотно просте перших двох, легко піддається формалізації та може виконуватися дослідниками, які не є, наприклад, спеціалістами у сфері прийняття управлінських рішень. Тобто принцип виділення базової моделі забезпечує порівняльну простоту та доступність її використання для проведення широкого кола прикладних досліджень. При цьому реальною становиться можливість одночасного створення підприємства малого і середнього підприємництва та його математичної моделі – «математичного дублеру», який у подальшому може бути використаний під час дослідження і повсякденної управлінської діяльності.

З огляду на те, що підприємство само по собі є складною соціально-економічною системою, яка функціонує в умовах невизначеності, здобуття комплексної оцінки фінансового забезпечення підприємства є складним завданням не тільки з економічного, а й із математичного погляду.

Як наслідок, зростає актуальність розроблення економіко-математичних моделей, які можуть дати змогу реалізувати комплексну оцінку фінансового стану підприємства з достатньою точністю та надійністю. Поєднання використання економіко-математичних моделей та сучасних комп'ютерних технологій, результати аналізу стану економічних об'єктів і процесів, економічне прогнозування розвитку економічних процесів, розроблення управлінських рішень на всіх рівнях господарської ієрархії, здобуття точних результатів діагностики та оцінки фінансового стану не лише скорочують час оперативного прийняття рішень, а й сприяють підвищенню конкурентоздатності малого та середнього підприємництва.

Загальне застосування економіко-математичних методів і моделей та методів економічного аналізу дає змогу здобути якісно нові висновки про економічні процеси та явища, перспективи їх розвитку. Економіко-математичне моделювання нині стає все більш затребуваним у процесі проведення економічних досліджень та використовується як один з основних інструментів кількісного аналізу статистичних даних у діяльності підприємства. Це пояснюється тим, що, по-перше, математичне моделювання можна розглядати як ефективний засіб структурованого, більш компактного та доступного до огляду уявлення вхідної інформації. По-друге, існує ціла низка типових

управлінських ситуацій, які допускають формалізацію, де саме математичні підходи та судження обґрунтовано стають вирішальними.

Вищезазначені проблеми розглядаються у статті на основі конкретної практичної діяльності підприємства малого бізнесу – торгового підприємства (ТП). На реалізацію торгового процесу впливає велика кількість чинників, але характерними з них є: конкуренція, сезонність, стан законодавчої бази, купівельна здатність громадян, середня заробітна плата, рівень техніки й технології та ін. Усе це збільшує необхідність багатофакторного аналізу результатів діяльності та розроблення заходів зі збільшення ефективності малого ТП.

Із цією метою доцільно виділити основні етапи математичного моделювання, на кожному з яких згідно з методологією багатофакторного статистичного аналізу використовується відповідний метод [8, с. 104–110]: етап 1 – виділення головних факторів, які впливають на весь процес реалізації продукції підприємством; етап 2 – оцінка кореляційного зв'язку головних факторів і виручки ТП; етап 3 – прогноз виручки ТП на заданий період на основі якісної моделі регресії. Реалізація даної моделі виконується із застосуванням теорії багатомірних методів статистики та стандартного пакету прикладних статистичних програм.

Для проведення дослідження сформована таблиця вхідних даних (табл. 1 – фрагмент). Показником в даному дослідженні є виручка підприємства Y . Як фактори X_i визначено такі види продукції, що реалізуються: x_1 – молочна продукція; x_2 – м'яса; x_3 – консервована; x_4 – крупи, макарони; x_5 – масложирова; x_6 – рибна; x_7 – напівфабрикати; x_8 – кондитерська; x_9 – спиртні напої; x_{10} – пивна; x_{11} – соки, води; x_{12} – хлібобулочна.

Періодом дослідження вибраний часовий інтервал із 2017 по 2019 р. помісячно. Значення всіх ознак вимірюється в сотнях тисяч гривень.

Таблиця 1

Динаміка показників діяльності торговельного підприємства

	Y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}
2017 рік													
1	645	42,4	56,8	49,9	32	80,8	18,5	31	62,2	99,4	93,2	57,8	35
2
12	654	48,2	62,2	52,7	37,2	78,3	32,1	32,6	66,3	94,5	92,8	24,9	31,7
2018 рік													
13	650	48,7	62,2	50,1	37,1	74,7	30,8	32,1	66,3	97,5	94,3	23,1	30,6
14
24	514	37,8	46,2	35,5	24,4	62,6	25	24	51,8	77,5	91,4	20,8	27,7
2019 рік													
25	503	38,5	45,2	33,4	24,5	60,2	25,9	21	50,7	75,4	82,1	18,7	26,2
26
36	416	36,2	37,2	19,3	18,1	45,7	19,1	32,6	48,2	49,2	78,5	17,8	21,3

Етап 1. Значення показників реалізації продукції x_i торговельного підприємства є тільки його непрямі характеристики. Насправді, існують скриті, невидимі чинники (фактори), яких мало та які визначають значення показників, що досліджуються, реалізації продукції. Ці внутрішні чинники у факторному аналізі прийнято називати головними факторами, а сам метод «факторний аналіз» – методом формування гіпотез.

Результати розрахунків за допомогою модуля «Факторний аналіз» програмного пакета представлено в табл. 2 та 3. Окрім того, у табл. 2 представлено значення окупності.

Таблиця 2

Матриця повернутого факторного навантаження та спільності

	Показник 1	Показник 2	Показник 3	Показник 4	Показник 5
x_1	0,878	0,79	0,162	0,345	0,897
x_2	0,852	0,102	0,178	0,435	0,963
x_3	0,863	0,312	0,318	0,169	0,978
x_4	0,808	0,254	0,197	0,422	0,928
x_5	-0,864	0,118	0,309	0,318	0,956
x_6	-0,883	0,301	0,160	0,194	0,932
x_7	0,506	0,021	0,172	0,832	0,982
x_8	-0,830	0,195	0,342	0,353	0,971
x_9	-0,912	0,034	0,278	0,185	0,945
x_{10}	0,148	-0,931	0,265	0,025	0,962
x_{11}	0,245	-0,316	0,878	0,152	0,956
x_{12}	-0,815	0,215	0,432	0,205	0,936

Таким чином, згідно з даними табл. 2, на процес торгівлі впливають чотири головних фактори. У табл. 3 представлено дані, які відображають динаміку впливу головних факторів на процес торгівлі. Для зручності представлення даних табл. 3 по тексту вона трансформована.

Таблиця 3

Динаміка впливу головних факторів на процес торгівлі

Період	F_1	F_2	F_3	F_4
2017 рік				
1	-0,205	-0,533	4,618	0,66
2
12	1,132	0,633	-0,397	0,93
2018 рік				
13	1,223	0,89	-0,608	0,864
14
24	0,208	-0,263	0,056	-0,806
2019 рік				
25	0,197	-0,086	-0,245	-1,095
26
36	-2,166	-0,25	-0,28	2,465

Ідентифікація головних факторів по значеннях факторного навантаження (табл. 2) та динаміка їхнього впливу на процес торгівлі (табл. 3) показують, що об'єктивно існують чотири головних фактори, які впливають на реалізацію товарів даного ТП: конкуренція, сезонність, контингент покупців, доходи покупців.

Етап 2. У матрицю значень головних факторів (табл. 3) додається стовпець значення показника Y (дохід) з табл. 1, таким чином, сформовано таблицю для подальшого проведення дослідження. Із використанням кореляційного аналізу вирішувалася задача виявлення ступеня та характеру впливу головних факторів F_i на показник Y та їх взаємного впливу. Значення парних коефіцієнтів кореляції розраховувалися за програмного забезпечення в режимі «Кореляція».

Критичне значення на рівні 80% за двох ступенів свободи дорівнює 0,1446. Фактор F_1 (конкуренція) на зміння виручки показує високий негативний вплив ($r_{21} = -0,847$), фактор F_2 (сезонність) – помірний негативний вплив ($r_{31} = -0,312$). Вплив фактору F_3 (контингент покупця) і фактору F_4 (доходи покупців) на звільнення виручки чинять помірний позитивний вплив ($r_{41} = 0,3$; $r_{51} = -0,324$ відповідно). Взаємна кореляція між факторами відсутня, що, по-перше, підтверджує теоретичні положення щодо незалежності головних факторів, по-друге, цей факт свідчить про достатню якість регресійної моделі на майбутнє.

Таким чином, для побудови моделі регресії виручки використовуємо дані головних факторів.

Таблиця 4

Матриця парних кореляцій доходу та головних факторів

	Y	F_1	F_2	F_3	F_4
Y	1,000	-0,847	-0,312	0,343	0,324
F_1	-0,847	1,000	-0,018	-0,021	-0,031
F_2	-0,312	-0,018	1,000	-0,035	0,020
F_3	0,34	-0,02	0,035	1,000	-0,018
F_4	0,324	-0,031	0,20	-0,018	1,000

Етап 3. На третьому етапі дослідження програма працювала в режимі «Лінійна множинна регресія». У результаті розрахунку регресійна модель зміння виручки від головних факторів має вигляд (табл. 5):

$$Y = 529,559 - 78,955F_1 - 25,548F_2 + 32,497F_3 + 30,877F_4 \quad (1)$$

де Y – виручка торгового підприємства; F_1 – конкуренція; F_2 – сезонність; F_3 – контингент покупців; F_4 – доходи покупців.

Параметри моделі b_i – значущі, оскільки розрахункові значення їх коефіцієнтів Стьюдента трозр, представлені в табл. 5, більше табличного (критичного) значення (табл. 5): $|t_{розра} > t_{кр} = 1,055$.

Включені в модель фактори на 96,64% описують зміння виручки (табл. 6). Множинний коефіцієнт детермінації $R^2_{F_1, F_2, F_3, F_4} = 0.9673$ істотний, оскільки розрахункове значення критерію Фішера $F_{расч}$ більше табличного (табл. 6): $F_{расч} = 4587,125 > F_{табл}$ ($\alpha = 0,05$; $k_1 = 4$; $k_2 = 31$) = 2,69.

Оцінка впливу окремих факторів, включених у модель, на зміння виручки по еластичності дає змогу зробити висновок про те, що відхилення будь-якого з головних факторів на 1% практично не призводить до відхилення виручки від його середнього (табл. 5).

Оцінка впливу варіації окремих факторів, включених у модель, на зміння виручки по β -коефіцієнту дає змогу зробити висновок, що найбільший вплив чинить конкуренція ($\beta_1 = 0,513$, табл. 5). Конкуренція як головний фактор багатогранна за своєю суттю, тому її мінливість істотно впливає на коливання значень виручки. Окрім

того, варіація факторів впливає на варіацію значення виручки, тобто вона чутлива до коливань значень головних факторів. Це пояснюється низкою причин: конкуренція чинить безпосередній вплив на виручку; сезонні коливання визивають спади і підйоми виручки залежно від попиту на визначені групи товарів; на розмір виручки впливає швидкість товарообороту, який, своєю чергою, залежить від контингенту покупців та їхніх доходів.

Таблиця 5

Оцінка параметрів моделі прибутку торговельного підприємства

	Параметр моделі	Середньо-квадратичне відхилення	t-значення	Еластичність	B-коефіцієнт	Δ-коефіцієнт
Вільний член	529,559	0,471	11,49564	0,000	0,000	0,000
F_1	-78,955	0,465	-176,581	-0,037	0,513	0,697
F_2	-25,548	0,459	-55,613	-0,003	0,145	0,198
F_3	32,497	0,458	73,758	0,003	0,52	0,071
F_4	30,877	0,458	68,678	0,020	0,026	0,32

Частка внеску кожного фактору F_i у сумарний вплив усіх факторів, які включені до моделі, оцінюється дельта-коефіцієнтом, і, як видно з табл. 5, внесок фактору F_1 у сумарний вплив факторів, включених у модель, становить 69,7% ($\Delta_1 = 0,697$) та є найбільшим. Це пояснюється тим, що конкуренція для торгівлі – найголовніший фактор з усіх досліджуваних, під його впливом проходять істотні зміни змінення товарообороту за рахунок утрати (придбання) покупців.

Таким чином, під час прогнозування та планування роботи ТП необхідно враховувати розподіл ступеня впливу головних факторів на змінення виручки.

Прогнозування виконуються з використанням виключно якісної моделі. Модель є якісною, якщо вона адекватна і має високу ступінь точності. Потрібно визначити, що проблема створення адекватної математичної моделі реального процесу, а в даному разі – моделі змінення виручки торгового підприємства, – дуже трудомістке завдання. У кінцевому підсумку заключний успіх побудови моделі фактично повністю залежить від ступеня вирішування цієї вузлової проблеми.

Оцінка якості моделі виконується за характеристиками остаточної компоненти, значення якої розраховується за формулою:

$$\varepsilon_i = Y_i - \hat{Y}_i,$$

де ε_i – значення остаточної компоненти виручки; Y_i – фактичне значення виручки; \hat{Y}_i – значення виручки, здобутої за допомогою моделі.

Модель (1) є адекватною (98,48%), оскільки властивість її остаточної компоненти виконується (табл. 6).

Математичне сподівання залишкової компоненти ε дорівнює нулю. Рівні залишкової компоненти не корелюються між собою, оскільки розрахункове значення критерію Дарбіна-Уотсона більше верхньої границі d_6 табличного ($d_{11} = 1,24$; $d_6 = 1,73$); $d_{розр} = 1,987 > d_6 = 1,73$.

Модель має достатньо високий рівень точності – 96,942% (табл. 6) за значення середньої відносної помилки $\varepsilon_{відн} = 0,368\%$ (табл. 6). Інтегральний критерій якості моделі становить 97,328% (табл. 6). Тобто модель значима з імовірністю 0.95 та може використовуватися для прогнозу виручки ТП.

На заключному етапі дослідження за допомогою моделі (1) виконано прогноз виручки. Надійність прогнозу має достатньо високий рівень – 95%. На один період уперед передбачається зменшення виручки порівняно з попереднім періодом на 5,98%.

За прогнозу на два періоди вперед передбачається збільшення виручки в магазинах порівняно з попереднім на 5,1%. За прогнозу на три періоди передбачається зменшення виручки на 9,6%. Аналіз прогнозу показує, що до 2017 р. виручка практично знаходилася на одному рівні, а за весь наступний період спостерігається тенденція її зменшення, що є наслідком низки причин: посилення конкуренції, зниження доходів населення під впливом інфляції та кризи і, як наслідок, зниження попиту та зниження виручки.

Таблиця 6

Характеристики залишків прибутку

Параметр	Значення
Середнє значення	0,000
Середній модуль залишків	1,929
Дисперсія	6,586
Приведена дисперсія	7,647
d-критерій	1,987
Відносна похибка	0,368
F-значення	4588,125
Коефіцієнт детермінації	0,9673
Адекватність	98,480
Якість	97,328
Точність	96,942

Таблиця 7

Значення залишків прибутку

	Y	\hat{Y}	e_{abs}	$e_{відн}$	P
1	656,7	651,9	4,712	0,719	0
2
35	369,2	367,2	-0,063	-0,025	1
36	427,2	418,1	0,038	0,009	0

Висновки. На основі здобутого прогнозу виручки на перший квартал 2020 р. група незалежних експертів запропонувала провести низку заходів, які сприяють її збільшенню. Це зниження цін, розширення та оновлення асортименту, посилення рекламної діяльності. Розрахунки та аналіз запропонованих експертами заходів показали, що попит збільшиться на 11,47% тис грн. Збільшення товарообороту передбачається на 42 тис грн, а прискорення обороту товару призведе до збільшенню виручки на 4,050 грн. Усе це свідчить про правильність вибраної тактики в конкурентній боротьбі.

Отже, нами отримано наукову та практичну методичку розроблення моделей на основі сучасних особливостей математичного моделювання та комп'ютерних інформаційних систем, стандартизовано структурні блоки моделі та уніфіковано прийоми моделювання в підсистемах підтримки прийняття управлінських рішень. Таким чином, грамотний підхід спільно з використанням економіко-математичної моделі та фінансово-економічного аналізу дав змогу виявити низку агрегованих факторів, які чинять істотний вплив на процеси реалізації продукції. Це дало можливість прийняти низку грамотних управлінських рішень, які здатні збільшити дохід малого торгового підприємства та стати конкурентоздатним у сучасних реаліях економіки.

Список використаних джерел:

1. Марасанов В.В., Пляшкевич О.М. Основи теорії проектування і оптимізації макроекономічних систем. Херсон : Айлант, 2002. 190 с.
2. Вітлінський В.В. Моделювання економіки : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 408 с.
3. Ивахненко А.Г. Индуктивный метод самоорганизации моделей сложных систем. Киев : Наук. думка, 1982. 216 с.
4. Кузубов М.В., Єдинак О.М.. Моделювання економічних і еколого-економічних процесів. Київ : КСУ, 2010. 170 с.
5. Стеценко І.В. Моделювання систем. Черкаси, 2010. 399 с.
6. Лобода О.М., Кириченко Н.В. Актуальні проблеми ідентифікації та моделювання структури управління підприємством. *Наука й економіка*. 2015. № 3. С. 130–134.
7. Лобода О.М. Вирішення задачі ідентифікації структури управління підприємством. *Сучасна спеціальна техніка*. 2012. № 3. С. 64–68.
8. Лобода О.М., Димов В.С. Моделі та методи інформаційних технологій управління аграрним сектором економіки за допомогою достатніх умов оптимальності. *Проблеми інформаційних технологій*. 2018. Вип. 01(023), С. 104–110.
9. Soft Decoding Method for Turbo-Productive Codes / A. Kuznetsov et al. *International Conference on Advanced Information and Communications Technologies (AICT)*. 2–6 July 2019. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8847747> (дата звернення: 25.01.2021).

References:

1. Marasanov V.V., Pliashkevych O.M. (2002) *Osnovy teorii proektuvannya i optymizatsii makroekonomichnykh system* [Foundations the theory design and optimization of macroeconomic systems]. Kherson: Ajlant. (in Ukrainian)
2. Vitlinskyj V.V. (2003) *Modeliuvannya ekonomiky* [Economic modeling]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
3. Yvaxnenko A.G. (1982) *Ynduktyvnyj metod samoorganizatsiy modelej slozhnykh system* [Inductive method self-organization of complex systems models]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
4. Kuzubov M.V., Yedynak O.M. (2010) *Modelyuvannya ekonomichnykh i ekologo-ekonomichnykh procesiv* [Modeling economic and environmental-economic processes]. Kyiv: KSU. (in Ukrainian)
5. Stecenko I.V. (2010) *Modelyuvannya system* [System modeling] Cherkasy. (in Ukrainian)
6. Loboda O.M., Kyrychenko N.V. (2015) Aktualni problemy identyfikatsii ta modeliuvannya struktury upravlinnia pidpriemstvom [Current problems of identification and modeling of enterprise management structure]. *Nauka y ekonomika*, vol. 3, pp. 130–134.
7. Loboda O.M. (2012) Vyrishennja zadachi identyfikaciji struktury upravlinnja pidpriemstva [Solving the problem of identifying the management structure of the enterprise]. *Suchasna spetsialna tekhnika*, vol. 3, pp. 64–68.
8. Loboda O.M., Dymov V.S. (2018) Modeli ta metody informacijnykh tekhnologij upravlinnja aghrarnogho sektoru ekonomiky za dopomoghoju dostatnykh umov optymjalnosti [Models and methods of information technology management of the agricultural sector of the economy with sufficient optimality conditions]. *Problemy informatsiynykh tekhnolohii*, vol. 01(023), pp. 104–110.
9. Kuznetsov A., Kiiian A., Babenko V., Smirnov O, Zhosan G., Prokopovych-Tkachenko D. (2019) Decoding Method for Turbo-Productive Codes [Decoding Method for Turbo-Productive Codes. *International Conference on Advanced Information and Communications Technologies (AICT)* (Lviv, 2–6 July, 2019). Available at: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8847747> (accessed 25 January 2021).

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Андрущенко О.С.	16	Красавцева Л.Ю.	83
Варнавська І.В.	104	Круковська О.В.	123
Вядрова І.М.	97	Лобода О.М.	131
Губанова О.Р.	16	Нестеренко С.С.	38
Гюлалыев Емил Чингиз оглы	24	Пудичева Г.О.	72
Дерманська Л.В.	31	Рудік Н.М.	47
Дубинська О.С.	112	Скопень М.М.	83
Єрмолаєва В.С.	97	Черемісін О.В.	7
Качановський О.І.	90	Шаравара Р.І.	58
Коробка С.В.	65	Шуптар-Пориваєва Н.Й.	16

Таврійський науковий вісник

Випуск 5

Серія: Економіка

Адреса редакції:
73006, м. Херсон, вул. Стрітенська, 23
Телефон редакції: +38 (099) 707-54-52
Електронна пошта: editor@tnv-econom.ksauniv.ks.ua
Сторінка журналу: www.tnv-econom.ksauniv.ks.ua

Підписано до друку 26.02.2021 р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 16,51.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39-95-80, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.